

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему:

**«Туристично-краєзнавчий потенціал вивчення літопису малої
батьківщини ХХ ст. у закладах загальної середньої та
позашкільної освіти (на прикладі с. Спас Спаської ОТГ Івано-
Франківської області)»**

Виконала студентка II курсу, групи
СОІ-21М
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (історія)»
Дзудило Оксани Володимирівни

Керівник: кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
і методики викладання історії
Королько Андрій Зіновійович

Рецензент: доктор історичних наук,
професор кафедри історії
Центральної та Східної Європи і
спеціальних галузей історичної науки
та кафедри історії України і
методики викладання історії
Пилипів Ігор Васильович

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	9
ЛІТОПИС МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ: ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ	
1.1. Історіографія проблеми	9
1.2. Джерельна база	13
РОЗДІЛ 2	24
КУЛЬТУРНЕ І ДУХОВНЕ ЖИТТЯ	
2.1. Становлення і розвиток шкільництва	24
2.2. Діяльність товариств та організацій.....	30
2.3. Релігійно-церковне життя	35
2.4. Матеріальна культура, народні промисли, обряди.....	43
РОЗДІЛ 3	53
СПАСІВЧАНИ У ПЕРІОД ВИПРОБУВАНЬ ВОЄННИХ ЛИХОЛІТЬ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.	
3.1. Жителі села у вирі Великої війни.....	53
3.2. Лихолітні «жорна» Другої світової війни.....	56
3.3. Український повстанський рух 1940-х рр.	63
РОЗДІЛ 4	73
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК С. СПАС	
4.1. Соціальна інфраструктура.....	73
4.2. Колгосп «Спаський»	77
РОЗДІЛ 5	82
ОСВІТНЬО-ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ І ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ	
ВИСНОВКИ	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	95

ВСТУП

Актуальність теми. Без знання минулого не можна впевнено йти в майбутнє. Завдання кожного свідомого громадянина – це вивчення історії рідного краю. Щоб глибше пізнати історичний розвиток всієї держави, необхідно осмислити її духовну та матеріальну культуру.

Східна Бойківщина вважається основою вивчення традицій, народних звичаїв та обрядів всього українського народу. Тут зароджувалися найцінніші перлини народної пісні, розвивалися багатогранні ремесла бойків, удосконалювалися моральні цінності та національна свідомість справжнього українця. Пізнання своєї маленької батьківщини є основою для збереження гуманної, толерантної, естетичної та патріотичної культури її громадян.

Село Спас знаходиться у підніжжі Карпат. Воно має цікаву історію з її неординарними подіями і людьми. Тут формувалися та розвивалися найцінніші ідеї, щодо любові не тільки до свого краю, але й до всієї України. Повага до народних умільців, майстрів своєї справи сприяла прагненню бути гідними громадянами незалежної держави.

Майбутнє української школи неможливе без удосконалення туристсько-краєзнавчої роботи, яка допомагатиме учням вивчати не тільки рідний край, але сприятиме збереженню довкілля. У сучасному світі кожна особистість формується у процесі діяльнісного підходу до навчання та всестороннього розвитку. Оскільки в сучасних умовах важливо бути не людиною «ego», а людиною «eso», тим хто сприяє вивченню рідного краю і його збереженню у всіх сферах життя. Пізнання своєї маленької батьківщини формує в учнів національну свідомість, патріотичні, життєзабезпечувальні, естетичні, гуманні, толерантні якості, любов не тільки до свого краю, але й до всієї України, світу.

Об'єктом дипломної роботи є історична тяглість подій літопису села Спас Спаської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської обл. у ХХ ст.

Предметом дипломної роботи є особливості існування с. Спас Спаської територіальної громади Калуського району у різних історичних періодах ХХ ст., його культурний, духовний, військово-політичний та соціально-економічний аспекти розвитку.

Мета дипломної роботи – дослідити яскраві і маловідомі сторінки історії с. Спас ХХ ст.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- опрацювати неопубліковані джерела із історії с. Спас, зібрати та проаналізувати усні джерела;
- прослідкувати основні тенденції висвітлення цієї проблеми у наукових працях;
- проаналізувати культурне і духовне життя с. Спас досліджуваного періоду;
- охарактеризувати особливості життя спасівчан у період лихоліть Першої та Другої світових війн;
- простежити діяльність ОУН і УПА у с. Спас у 1940-х – на початку 1950-х рр.;
- проаналізувати соціально-економічний розвиток села;
- через вивчення літопису села показати освітньо-виховний потенціал туристсько-краєзнавчої роботи у закладах загальної середньої і закладах позашкільної освіти.

Територіальні межі роботи охоплені територією с. Спас Спаської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської обл., який до початку Другої світової війни входив до складу Долинського повіту Станіславівського воєводства, а зі встановленням радянської влади у 1939 р. увійшов у межі Рожнятівського району Станіславської (з 1962 р. – Івано-Франківської) області.

Хронологічні рамки роботи складають ХХ ст. *Нижня межа* позначена 1901 р., бо в цей час починає свій відлік ХХ ст., а *верхня межа* – 1991 р., оскільки Україна здобуває свою незалежність і розпочинається відлік історії новоутвореної держави.

Методологічну основу дипломної роботи складають теоретичні методи: аналіз, синтез, зіставлення, порівняння, систематизація, узагальнення, конкретизація – для вивчення наукових джерел, нормативних документів у визначеному напрямі; методи математичної статистики: статистичне опрацювання інформації у формі таблиць, схем, діаграм, графіків; емпіричні методи: індукція та дедукція – перехід від окремого до загального у процесі формулювання висновків про особливості досліджуваного предмета загалом та застосування загальних положень під час аналізу окремого; історичні методи: історико-системний метод – поглиблення історичних досліджень як з точки зору цілісного охоплення історичної дійсності, яка вивчається, так і з точки зору розкриття внутрішніх механізмів функціонування і розвитку, історико-типологічний – використовується з метою впорядкування і узагальнення історичних фактів.

Наукова новизна дипломної роботи полягає у постановці, узагальненні та аналізі проблеми дослідження. У роботі:

уперше:

- на основі архівних матеріалів та свідчень спасівчан досліджено історію с. Спас Спаської територіальної громади Калуського району у ХХ ст.;
- здійснено пошук старих світлин жителів населеного пункту;
- проаналізовано розвиток туристично-краєзнавчої роботи в Спаському ліцеї та запропоновано нові підходи щодо організації туристично-краєзнавчої роботи в закладах загальної середньої освіти і закладах позашкільної освіти;

удосконалено:

- історичні факти попередників щодо історії с. Спас Спаської територіальної громади Калуського району у ХХ ст.

– відомості про важливість використання туристично-краєзнавчої роботи у освітніх навчальних закладах;

отримали подальший розвиток:

– накопичення матеріалу для написання книжки з історії с. Спас Спаської територіальної громади Калуського району;

– збору інформації для зйомки двохчастинного документально фільму з історії с. Спас під назвою «Віддай голос вітру»;

– розуміння важливості вивчення історії рідного краю через організацію проведення туристично-краєзнавчої роботи в закладах загальної середньої освіти і закладах позашкільної освіти.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дипломної роботи за другим (магістерським) рівнем вищої освіти можуть бути використані у науково-дослідницькій (при підготовці праць з історичного і шкільного краєзнавства, організації позакласної гурткової роботи, методики викладання історії), навчальній (для підготовки монографічних видань, праць, шкільних підручників, навчально-методичних посібників), державній (для використання органами державної влади управління та місцевого самоврядування при вирішенні питань формування та реалізації політики у сфері шкільної і позашкільної освіти), громадській (для проведення круглих столів з питань розвитку шкільного краєзнавства, організації позакласної гурткової роботи, музейної справи, пам'яткоохоронної праці) роботі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дипломної роботи апробовано на щорічних звітно-наукових конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів ДВНЗ «Прикарпатський національний університету імені Василя Стефаника» (2019, 2020 рр.), а також на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти: проблеми і перспективи» (м. Івано-Франківськ, 22 квітня 2021 р.). Деякі положення науково-дослідної роботи було висвітлено у журналі «Студентські історичні зошити», у

збірнику статей студентів Інституту мистецтв, кафедри методики музичного виховання та диригування «Хорове мистецтво у вищій школі: проблеми та перспективи професійної підготовки», а також у збірнику студентських наукових праць «Еврика ХХІ».

Результати дослідження виносилися на обговорення на II етапі Всеукраїнської студентської олімпіади з навчальної дисципліни «педагогіка» (м. Глухів, 14–17 травня 2019 р.). Завдання олімпіади полягало у виявленні обдарованих студентів, сприянні розвитку творчого мислення, активізації наукового пошуку у вирішенні проблем у педагогічній діяльності, а також передбачали встановлення здатності до глибокого осмислення і творчого застосування надбань сучасної педагогіки. Авторкою роботи розроблено дві методичні розробки «Педагогіка сучасності» [92] та «Школа майбутнього – вже сьогодні» [93], присвячені використанню окремих результатів дослідження на уроках історії у рамках концепції Нової української школи, а також висвітленню власного бачення виховання, навчання підростаючого покоління та праці вчителя майбутнього, який у своїй роботі повинен сприяти позитивному ставленню до дітей. Результати дослідження також використовуються у діяльності гуртка «Історичне краєзнавство», що діє на базі Спаського ліцею Спаської сільської ради, від Рожнятівської філії Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, керівником якого є авторка дипломної роботи.

Публікації. Результати дослідження висвітлені в трьох публікаціях: «Освітньо-виховний потенціал туристично-краєзнавчої роботи в закладах загальної середньої і позашкільної освіти (досвід реалізації проекту «Школа майбутнього – вже сьогодні («Жива історія»)) у Спаській ОТГ Івано-Франківської області» [106], «Освітньо-виховний потенціал туристично-краєзнавчої роботи у закладах загальної середньої освіти та в закладах позашкільної освіти (на прикладі с. Спас Спаської ОТГ Івано-Франківської області) [108] та «Бойківська ладканка як елемент української народної музичної культури та весільної обрядовості» [105].

Структура дипломної роботи зумовлена предметом і завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, п'яти розділів, які поділені на одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (145 позиції), тридцять додатків та 27 піддодатків. Основний текст дипломної роботи викладений на 94 сторінках, загальний обсяг – 146 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЛІТОПИС МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ: ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

1.1. Історіографія проблеми

Історія с. Спас Спаської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської області належить до малодосліджених сторінок в історії. Весь комплекс досліджень історії маленької батьківщини можна об'єднати у три групи: монографії, історико-мемуарні збірники та іноземні праці. Перші спроби дослідити історію с. Спас були зроблені вчителями історії Спаського та Лоп'янецького ліцеїв (з 2018 р.) Спаської територіальної громади Калуського району.

До періоду радянської історіографії можемо віднести працю «Історія міст і сіл Української РСР», у якій, щоправда, село Спас та його історія описані дуже стисло і зазвичай подаються тільки деякі статистичні дані. 29 травня 1962 р. була підписана постанова «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР». Це перша фундаментальна історична праця, кожний том якої висвітлював історію населених пунктів окремих областей України, а їх на той час налічувалося майже 40 тисяч. Важливе місце у збиранні матеріалів для написання нарисів про міста і села належить обласним державним архівам, музеям, краєзнавчим науково-дослідним установам, вчителям історії. Неабияку роль в цьому зіграли і наукові бібліотеки. Очолювала цю роботу Державна історична бібліотека України, яка спільно з Інститутом історії АН України розробила методичні рекомендації щодо організації роботи обласних бібліотек з надання допомоги авторам «Історії міст і сіл Української РСР». «Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область» (1971 р.) містить лише окремі схематичні історичні матеріали про Рожнятівський район, які досить слабо висвітлюють відповідні історичні віхи. Книжка, в основному, оспівує Комуністичну партію, соціалістичні досягнення під її керівництвом, яких насправді не було [111].

Тим часом видаються праці і в діаспорі. У м. Нью-Йорку (США) 1990 р. вийшов історико-мемуарний збірник «Стрийщина» у трьох томах. До третього тому – «Міста й села», входять описи міст, містечок і сіл Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнятівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини та спогади про визначних діячів чи події. Таке упорядкування книги дало можливість створити наближений до повного видання, образ території і життя окремих частин Стрийщини, де з певних об'єктивних та суб'єктивних міркувань Рожнятівщина віднесена до цього географічного регіону. Проте, у збірнику не достатньо інформації, для того, щоб скласти цілісну картину з історії літописів окремих малих батьківщин краю, в тому числі і с. Спас [120]. Коротку інформацію щодо церкви Св. Миколая знаходимо в іноземному збірнику «Забута земля – забута культура Східна Галіція: спогади про поїздку з 12 по 21 червня 2010 р.» («Vergessenes Land – Vergessene kultur Ostgalizien: erinnerungen an eine Reise vom 12–21.06.2010»). Автор тексту Райнер Хагені, а ескізів – Фолькер Бенедікс. Р. Хагені описує православний обряд церкви, хоча зараз ця сакральна споруда належить Українській греко-католицькій церкві [134].

Справжнє дослідження історії Рожнятівщини розпочинається з проголошенням незалежності України. Знанням краєзнавцем Рожнятівщини періоду незалежності є Л. Л. Михайлів – український письменник, журналіст. Навчався на факультеті журналістики Львівського державного університету імені Івана Франка. Коли в Україні почалися демократичні процеси боротьби за встановлення вільної і незалежної України, став членом Народного Руху України, очолював районне об'єднання товариства української мови «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка. Був редактором регіональної газети «Вісті Бойківщини». У книзі Л. Л. Михайліва «Рожнятів і околиці» розповідається про важку, складну і водночас драматичну долю одного з найдавніших містечок Прикарпаття – Рожнятова, а також історію селищ та сіл району. На підставі архівних матеріалів, наукових, краєзнавчих видань автор допомагає зрозуміти читачеві діалектичну єдність історичних процесів, ціну минулого,

майбутнього. Також тут вміщено «Словник географічних термінів» та опис туристських маршрутів. Видання розраховане на істориків, географів та краєзнавців, студентів і учнів, усіх, хто цікавиться історією рідного краю [116].

Великими скарбами оповита усна народна творчість Рожнятівського краю. З метою збереження легенд та культурних традицій колишня Рожнятівська центральна районна бібліотека (нині муніципальна бібліотека Рожнятівської територіальної громади Калуського району) провела у 2012 році конкурс «Легенди рідного краю». Його учасниками стали учні, студенти, працююча молодь віком від 14 до 21 року. Вони зібрали історичні та побутові легенди, перекази, а також представили власне трактування легенд та переказів різних населених пунктів Рожнятівщини. Зібрані матеріали упорядковані та опубліковані у книзі «Рожнятівщина в легендах та переказах». Вона є корисною для фольклористів, етнографів, істориків, краєзнавців, студентів, вчителів та учнів [133].

Для дослідження економічного життя на території Долинського повіту є корисною монографія О. Проців «Історія мисливства та рибалства Долинського повіту кінця XIX – початку XX ст.». У монографії проаналізовано розвиток мисливства на території краю починаючи з середини XIX ст. Досліджено діяльність громадських мисливських організацій Галичини, зокрема і Лисовицького мисливського товариства, у склад якого входило с. Спас Долинського повіту. Висвітлено гуманітарні, економічні, організаційні аспекти діяльності товариства. Розглянуто економічні аспекти мисливства у Долинському повіті, проведено їх порівняльний аналіз із сучасним веденням мисливського господарства [121].

Свідчення з історії релігійного життя у с. Спас знаходимо у праці «Бойківщина Сакральна. Історико-культурна спадщина. Частина 1: туристичний путівник» за редакцією доктора історичних наук, професора, декана факультету туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Володимира Великочого, що видалася у рамках

проєкту Тараса Парфана «Покоління переможців». У цьому путівнику описано історію та вигляд церков Бойківщини, в тому числі і церкви Св. Миколая в с. Спас. Проте автори публікації про цю сакральну пам'ятку допустили в її описі кілька помилок і огріхів. По-перше, церква вказана як Преображення Господнього, по-друге світлини не відповідають опису церкви та її назві. Насправді, переплутані дві церкви – Св. Миколая та Преображення Господнього (1754–1772 рр.). Остання з цих двох була внесена до реєстру культурних пам'яток та припинила своє функціонування для релігійних потреб спасівчан у 1963 р., мабуть про цю церкву мала йти мова у путівнику [95].

Роки Першої та Другої світової війн надовго закарбовані у пам'яті українського народу, адже це були часи важких випробувань кожного жителя міста чи села краю. Праць щодо історії Рожнятівщини означеного періоду небагато. У невеликій праці Г. Фреїшин і М. Рибчак «Невільницькими дорогами. Спогади жителів Рожнятівщини, вивезених на примусові роботи до третього рейху 1941–1945 рр.» опубліковані спогади старожилів, серед них – спогад спасівчанки О. М. Дзудзило про умови праці у Німеччині. Матеріал подано у розділах «З історичних джерел: Східні каторжани» та «Долю не обирають: Спогади оstarбайтерів Рожнятівщини». Видання ілюстроване фотографіями із домашніх архівів героїв книжки [131].

Кожен край має своїх видатних постатей. Свідчення про них містяться у праці «Рожнятівщина в іменах», впорядковані Г. Фреїшин та М. Рибчак (2012 р.). У книзі містяться відомості про людей, які своєю працею, творчістю, талантами збагатили і прославили Бойківський край, залишили вагомий слід в науці, економіці, історії, освіті, культурі, літературі, мистецтві, краєзнавстві та інших галузях людської діяльності. Наприкінці праці покажчик структурований за алфавітом прізвищ персоналій, бібліографія до персоналій подана також в алфавітному порядку. Для полегшення пошуку необхідної інформації додається іменний покажчик [132].

Найменше систематизованих та узагальнюючих праць про історію бібліотек, клубу та загалом інфраструктури села Спас. У 2012 р. Рожнятівською бібліотекою було опубліковано «Історію бібліотек Рожнятівщини: хроніка дат і подій» до 65-ти річчя Рожнятівської центральної районної бібліотеки. За весь час свого існування бібліотеки краю плідно працювали на користь мешканцям свого району. Вони займались просвітницькою діяльністю, надавали інформацію про події, допомагали краянам вчитись новим професіям, згуртувати населення району на відбудову держави в післявоєнні роки. Роль бібліотекаря в усі часи була вагомою, цих людей цінували, з ними радилися. В даній книзі відображена історія розвитку бібліотечної справи на Рожнятівщині, починаючи від утворення читалень «Просвіти» (кінець XIX ст.) до сьогодення. Також тут міститься історія бібліотеки с. Спас, її працівників та загальний обсяг книжок протягом тривалого часу [122].

Узагальнені та систематизовані матеріали з вивчення історії рідного краю через туристично-краєзнавчу роботу містяться у працях Т. Маланюка [142], В. Петранівського, М. Рутинського [143], В. Прокопчука [144]. На практичному рівні було зроблено аналіз досвіду використання туристично-краєзнавчої роботи у Спаському ліцеї ОТГ та запропоновано власні підходи вивчення історії маленького краю у навчально-виховному процесі.

Отже, літопис села Спас XX ст. є слабо досліджена в історіографії. Немає жодної цілісної праці, присвяченої селу. Окремі свідчення про населений пункт можна почерпнути з колективних монографій, історико-меморіальних збірників та іноземних праць, що розповідають про історію Рожнятівщини або Долинщини в різні історичні епохи.

1.2. Джерельна база

Джерельна база з вивчення історії с. Спас XX ст. є великою, до кінця не опрацьовані всі виявлені документи. Джерела з досліджуваної проблеми можна виокремити у такі групи: 1) архівні матеріали; 2) газетна періодика; 3) спогади та щоденники спасівчан.

Архівні матеріали становлять найбільшу групу інформаційних документів, які мають велику цінність для вивчення літопису малої батьківщини. Виявлені рукописні документи дають можливість детальніше зупинитися на аналізі певних історичних фактів та чіткіше структурувати хронологію історичних подій з вивчення літопису села у ХХ ст. Проте, під час роботи із документами радянської доби необхідно було уважно підійти до їхнього аналізу, адже траплялося достатньо багато несутриманих і перекручених. Окремі документи було важко прочитати, зважаючи на їхній палеографічний зміст.

Неопубліковані документальні свідчення з історії с. Спас ХХ ст. знаходяться у Державному архіві Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), Центральному історичному архіві України м. Львова (ЦДІАЛ України), Архіві Центру досліджень визвольного руху, м. Львів (АЦДВР), Галузевому державному архіві Служби безпеки України, м. Київ (ГДА СБУ), приватних архівах Олега Шкіла, Юлії Марків, Надії Максимів та щоденниках Миколи Мартиніва («Записки»).

Державний архів Івано-Франківської області – складова частина Національного архівного фонду (НАФ) України. Наукова цінність та історична значимість документів Держархіву Івано-Франківської обл. визначається передусім унікальністю західноукраїнських земель – споконвічних етнічних земель українців, які в певні історичні періоди входили до складу різних держав, і на території яких традиційно проживали представники багатьох національностей. Архів зберігає документи, які містять в собі матеріали з історії с. Спас протягом усіх історичних періодів перебування населеного пункту у ХХ ст.

Одним з важливих фондів, який проливає світло на дослідження історії релігійного життя у с. Спас є ф. Р-388. «Уповноважений Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР в Станіславській області, м. Станіславів, з 1962 р. – в Івано-Франківській області, м. Івано-Франківськ (1944–1991 рр.)». Так, у справі 573 міститься інформація про стан церкви

«Преображення Господнього» у с. Спас, яку було розібрано через аварійний стан в 1975 р., також описується її майно та перенесення цих мощей до церкви Св. Миколая, поміщені відомості із життя дяків, які прислужували у церкві на церковну громаду села Спас [15].

Найбільш інформативним виявився ф. Р-2430. «Виконавчий комітет Спаської сільської Ради депутатів трудящих, з 1977 р. – народних депутатів с. Спас Рожнятівського району, Станіславської області, з 1962 р. – Калуського району, Івано-Франківської області, з 1965 р. – Рожнятівського району (1952–1991)», в якому міститься понад 50 архівних справ, з яких 17 стосуються вивчення історії с. Спас у ХХ ст. Зокрема, це матеріали до протоколів засідань виконкому та книги протоколів сесій сільської Ради депутатів трудящих. В них вміщено інформацію щодо школи, Народного Дому, бібліотеки, загалом інфраструктури села [16–32].

У ф. 2 «Станіславівське воєводське управління м. Станіславів» містяться архівні матеріали про перебування села у міжвоєнний період у складі Другої Речі Посполитої. Серед цікавих документів виявлена політична та економічна монографія Долинського повіту Станіславівського воєводства (поч. 11 лютого 1934 р.), де поміщені статистичні дані про кількість земельних угідь, населення за національною та етноконфесійною приналежністю у с. Спас Долинського повіту. В одній із архівних справ опису 7 цього ж фонду подані відомості поділу гмін Долинського повіту на громади, статистичні свідчення кількості населення та державних будинків і нерухомого майна в гмінах станом на 15 березня – 22 серпня 1934 р. Також міститься бюджет населених пунктів Долинського повітового відділу самоуправління на 5 березня–10 жовтня 1935 р. та 1936 р. У ф. 41. «Станіславівський окружний сільськогосподарський інспекторат Львівської земельної палати м. Станіславів» виявлений архівний документ про економічний опис Долинського повіту 12 квітня 1936 р. [1–6].

Цінним для дослідження діяльності різних організацій та товариств виявився ф. 2. під назвою «Справи організацій, союзів, товариств (1921–1939

рр.). Нами було використано чотири справи, у яких було знайдено інформацію про діяльність товариства «Просвіта» у міжвоєнний період [7], Малопольського сільськогосподарського товариства в селах Долинського повіту [8–9], Добровільного товариства пожежної охорони [10]. Звісно, що цих матеріалів для повного висвітлення історії товариств та організацій на території села Спас не достатньо, проте інших документів ще не виявлено.

У Держархіві Івано-Франківської обл. містяться документи про німецьку окупацію с. Спас під час Другої світової війни. У ф. Р-98. «Станіславівська надзвичайна державна комісія з встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників і її спільників на території Станіславівської області (1944-1946 рр.)» знаходяться акти і відомості про збитки нанесені німецько-фашистськими загарбниками і їх союзниками підприємствам, колгоспам та приватним особам Рожнятівського району (1944–1945 рр.). Свідчення про перебіг подій Другої світової війни у населеному пункті могли міститися у протоколах засідань сільської ради, проте вони не збереглися, через пожежу головної будівлі управління селом під час активізації діяльності діячів підпілля.

Чималий комплекс матеріалів з історії економічного, культурного та політичного життя бойківського краю міститься у ЦДІАЛ України. У книзі під назвою «Адресна книга Польщі (разом з Гданськом) для торгівлі, ремісничої промисловості та сільського господарства» («Księga Adresowa Polski (wraz z W.M. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosła i rolnictwa») поміщені короткі відомості про розташування села, основні ремесла і пам'ятки населеного пункту [35].

Жителі села Спас Спаської територіальної громади протягом свого існування у ХХ ст. мали три церкви. Про найдавніші з них – церкву Св. Миколая та Преображення Господнього (1772 р.) знаходимо коротку інформацію у «Шематизмі всего клира греко-католицкой митрополичой архієпархії Львовской на рокъ 1832–1905 рр.» [34] та у праці історика, священика греко-католицької церкви Д. Блажейовський «Історичний

шематизм Львівської архієпархії (1832–1944): Адміністрація і парохії» [33]. У першій праці містяться свідчення про релігійний склад села, прізвища осіб, що прислужували протягом 1832–1905 рр. Друга праця розлого оповідається про релігійне життя у селі: подаються дати заснування церков, їхній зовнішній вигляд, міститься інформація про священослужителів та етноконфесійний склад населення села.

Оцифровані архівні документ полегшують дослідити діяльність УПА. У 2013 р. запрацював сайт «Електронний архів визвольного руху», впорядкований Львівським національним університетом імені Франка та Центром досліджень визвольного руху, у якому міститься 10 тис. раніше неопублікованих документів. Цінними у вивченні визвольного руху у с. Спас та загалом на Рожнятівщині і Долинщині є ф. 9. «Збірка документів Миколи Лебеда» (український політик, один із лідерів ОУН і УПА та перший начальник Служби безпеки ОУН (1940–1941 рр.), організатор замаху на міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького), у якому міститься звіт запитань квестіонару (анкета, питальник. – *О. Д.*) по Рожнятівщині за 1 січня – 30 червня 1945 р., поданий М. Гошовським («Спартак») 27 серпня 1945 р. [36].

Матеріали Галузевого державного архіву Служби безпеки України, м. Київ (ГДА СБУ) є оцифровані і містяться на цьому сайті, стосуються діяльності УПА на Прикарпатті. Ф. 13 «Колекція друкованих видань КГБ УРСР» складається із документальних матеріалів ОУН інструктивного характеру за 1942–1945 рр. – накази, розпорядження щодо організаційних, господарських та інших питань, форми звітності, зв'язки та ін.: 1) збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН» та «Української повстанської армії» на території Рожнятівщини за 28 листопада 1943 р.; 2) документи та матеріали ОУН звітно-інформаційного характеру за 1943–1952 рр.; 3) збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН» та «Української повстанської армії» на

території Долинщини від 25 жовтня – 13 листопада 1945 р. 4) збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН» та «Української повстанської армії» на території Калущини за час 1 січня – 15 листопада 1945 р. 5) збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН» та «Української повстанської армії», огляд подій за час від 1 липня – 25 серпня 1946 р. [37–40]

Вагоме місце у вивченні історії с. Спас займають приватні архівні дані. В архіві О. Ю. Шкіла [41–47] вміщено список осіб, які загинули у період Першої світової війни, список діячів УПА у селах Спас, Лецівка, Лоп'янка, Перегінськ, Цінева. Також поміщені цікаві свідчення про о. І. Головкевича та о. О. Ілевича, матеріал про німецьку окупацію с. Спас, табір Телергоф та інформація про єдиного воїна УГА с. Спас Івана Максиміва. Виявити ці матеріали О.Ю. Шкілу вдалося завдяки аналізу першого і другого тому праці «Реабілітовані історією. Івано-Франківська область», в якому містяться довідкові дані про політичний терор в Івано-Франківській області під час комуністсько-московського режиму (1939–1941 рр., 1944–1991 рр.). Приватний архів Ю. В. Марків включає повідомлення про поховання воїнів УПА та інформацію про колгосп/радгосп «Спаський» [48–49]. Основним респондентом став її дідусь – М. Д. Бачкур, які надав цікаві першоджерельні свідчення. У вчителя історії та правознавства, організатора Кімнати народознавства Спаського ліцею Н. М. Максимів збереглися першоджерела: шкільні таблиці польського періоду, старі світлини та інші різноманітні документи. Найважливішими з них стали матеріали щодо становища с. Спас у період першої радянської окупації краю в 1939–1941 рр. [50]

Другу групу джерел становить газетна періодика. Інформацію з вивчення проблеми почерпнули з обласних, районних і місцевих газет: «Новини Підгір'я», «Наші горизонти», «Галичина».

Найбільше даних з історії с. Спас Спаської територіальної громади знаходимо у газеті «Новини Підгір'я» – районної суспільно-політичної

газети, яка виходила у смт. Рожнятів щоп'ятниці з 17 липня 1990 р. Так, у статті вчительки початкових класів та християнської етики С. Дубрової «Будьте апостолами для нового світу» (з історії церкви села Спас)» описано становлення церковного життя у селі, поміщено короткий опис історії церкви Преображення Господнього та Св. Миколая [108].

У статті «Хрест подяка і шана: в урочищі «Малинівка» встановлено дубовий хрест на честь земляка емігранта В. І. Лютака (с. Спас)» (автор – Марків Б. – священник с. Спас протягом 1975–2002 рр.) розповідається про події 1996 р., коли за сприяння В. І. Лютака було встановлено як оберіг для села дубовий хрест в урочищі «Дів» [89]. Він також допоміг у будівництві церкви, виділивши 400 німецьких марок. Ще одна публікація цієї газети – «Подія у с. Спас освячено новозбудовану церкву Преображення Господа Ісуса Христа» (автор – І. Парадовський – прикарпатський журналіст та фотограф Рожнятівщини, був членом Національної спілки журналістів України, Національної спілки краєзнавців України, лауреат премій Івана Вагилевича та Марійки Підгірянки, лауреат Всеукраїнських та міжнародних конкурсів) міститься цікавий інформативний матеріал про відкриття церкви у 1997 р. [90]

Історії каплиць у населеному пункті присвячені публікації «Під покровом Божої Матері: батьки поофірували спорудити капличку за здоров'я своєї донечки Оксани», «Під покровом Матері Божої: на обійсті спасівчанки Євгенії Гурин освячено капличку» та «Є у селі Спас каплиця (споруджена ще в 1835 р.)». Автором цих статей є О. Юрчишин (Станко) – редактор газети «Новини Підгір'я», уродженка с. Спас [126–128].

У цій газеті міститься багато статей, присвячених героям Рожнятівщини. Зокрема, стаття «Вручили «Зірку» Героя» (автор – Іванчук І.) [99] описує історію спасівчанина, Героя Радянського Союзу – Михайла Івановича Васишина (1910 р. н.), який у серпні 1944 р. був призваний до армії Рожнятівським РВК. В ході Вісло-Одеської операції брав участь у форсуванні річки Одер, перебуваючи у 175-му стрілецькому полку

навідником станкового кулемета системи «Максим». З фронту не повернувся, оскільки 20 березня 1945 р. помер від ран у воєнному госпіталі. Окрім М. І. Василюшина, пам'яті заслуговує П. Мельничук, який також був учасником Другої світової війни, про нього описано у статті «У 19 років на війну. Павло Мельничук зі Спаса брав участь у форсуванні річки Одер» (автор – О. Юрчишин (Станко)) [128].

Інформацію про рідкісне ремесло – каменярство у с. Спас знаходимо у статті «Спасівчани – майстри-каменярі». Тут містяться дані про урочища поширення цього каменя та місця його обробітку, а також коротко, через спогади спасівчан, дається перелік прізвищ людей, які займалися цим ремеслом [127].

Матеріали про с. Спас містяться у газеті «Наші горизонти». У публікаціях М. Бігун «Світло Жовтня (минуле і сьогодні)» [83], М. Горан «Разом з громадкістю (зростання культури і побуду с. Спас, Рожнятівського р-н)» [84], О. Гурин (вчитель історії) «Яскраві порівняння (с. Спас, Рожнятівського р-н)» [86] зосереджені цікаві свідчення про життя в селі другої половини ХХ ст.

Окрім звичайних газет важливо звернути увагу на електронні. Зокрема, декілька статей нами було знайдено на сайті архіву української періодики онлайн - Libraria. Тут ми знайшли цікаві факти про організації та товариства, їхню діяльність у газетах «Діло» [85] та «Станіславівське слово» [87].

Важливими для вивчення історії с. Спас стали публікації викладачів Факультету історії, політології і міжнародних відносин «Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника» Т. Галицької-Дідух та О. Яцків «Спогади про сотенного УПА Андрія Марійчина «Гютюнника» [99] та А. Королька «Петрушевич і ранній етап русофільського руху в Галичині», які були опубліковані у всеукраїнському науковому і культурно-просвітньому краєзнавчому часописі «Галичина». Перша з статей, дозволила нам у загальних рисах зрозуміти структуру та діяльність УПА на

Прикарпатті, а інша – пролила світло на життя А. Петрушевича, сестра кого була матір'ю місцевого священика І. Головкевича [112].

Один із провідних краєзнавців Рожнятівщини є О. Шкіл. Він є редактором та ініціатором створення групи у соціальній мережі фейсбук «Рожнятівщина», а також автором статей на сайті [ura-pereginsk. if. ua.](http://ura-pereginsk.if.ua): «Освячено пам'ятний знак в Спасі» (2019 р.) [135], «Про жителів Рожнятівщини страчених нацистами» (2018 р.) [136], «То було на самого Спаса» (2018 р.) [137]. Ці статті стосуються діяльності воїнів УПА на Рожнятівщині, місцям їхньої загибелі та вшанування пам'яті, встановленню пам'ятних хрестів. О. Шкіл є ініціатором створення інтерактивної карти «Стежками нескорених!», на якій зображено місця пов'язані із повстанцями.

Третю групу першоджерел з історії малої батьківщини становлять усні джерела, які протягом останніх двох століть були об'єктом пильної уваги вчених-істориків, етнографів, фольклористів. Їх активно збирали, досліджували й публікували. Результатом цієї діяльності стало усвідомлення того, що усна словесна творчість упродовж тисячоліть залишалася чи не єдиним засобом узагальнення життєвого досвіду народів, у тому числі й українського, втіленням народної мудрості, народного світогляду, народних ідеалів. Проте, народна пам'ять має і свої недоліки. По-перше, спогади людей не є вічними і часто можуть не відповідати дійсності, а по-друге, спогади, що передаються з покоління у покоління можуть нагадувати «глухий телефон», тому дослідникові історії слід уважно слухати та виокремлювати дійсне від небажаного.

Спогади старожилів – це один з важливих компонентів з вивчення історії малої батьківщини. Зібрання історій простих людей є не легким завданням, адже ми маємо розмову із людьми, які є, як правило, похилого віку. Перед початком розмови з ними слід скласти чіткі запитання та з повагою підійти до їхніх поглядів на події минулого.

У роботі використано двадцять дев'ять позицій спогадів старожилів, з них дванадцять було зібрано мною, як авторкою роботи [56–64]. Всі інші

належать М. Зінчуку [54–55], Л. Горан [56–74], Г. Михалків [75–77], Н. Максимів [80], П. Тринцолину [81], В. Лушті [82].

Спогади записувала також В. Луштва, яка також є жителькою села Спас, за спеціальністю філолог, викладач української мови та літератури. Вона досліджує місцеві звичаї, традиції та лексику обрядовості. Зокрема, деякі спогади старожилів села виклала у «Студентському філологічному віснику» у статті «Весільна лексика села Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області» (2019 р.) [82].

У с. Спас Спаської територіальної громади побував також відомий фольклорист М. Зінчук, який опитав двох старожилів [54–55]. Ці спогади стосувалися примусового переселення до Миколаївської області та умов проживання за межами рідної батьківщини. М. Зінчук також є збирачем казок. Свої напрацювання він опублікував у збірці «Українські народні казки» (40 томів).

Декілька записаних спогадів спасівчан зберегли вчителі Спаського та Лоп'янського ліцеїв. Зокрема, це дослідниця історії Лоп'янки, вчитель історії Л. Горан. Вона є авторкою двох важливих праць «Лоп'янка – чарівне бойківське село», що висвітлює історію села від найдавніших часів до початку XXI століття [102], та «Йосиф Заячківський – наш духовний наставник і громадський діяч», який був місцевим священиком та першим засновником товариства «Просвіти» у с. Лоп'янка [101]. Любові Горан вдалося налагодити зв'язки з родиною Йосифа Заячківського в США (за допомогою листування) та відшукати його могилу.

Вчитель біології Г. Михалків, досліджує мікоротопоніміку с. Спас, впорядкувала зібрані спогади старожилів села про діяльність УПА на території населеного пункту та матеріали пов'язані з побутом та культурою місцевих мешканців [75–77]. Вчитель історії та правознавства Спаського ліцею Н. Максимів (отримали освіту у Івано-Франківському педагогічному інституті ім. В. Стефаніка, на факультеті історії), також здійснювала опитування старожилів села [80], на основі яких вдалося створити в 2010 р.

Кімнату народознавства з учнями Спаської середньої школи (з 2018 р. Спаській ліцей ОТГ). У кімнаті містяться предмети побуту, вишиванки, старі документи, фотографії спасівчан ХХ ст. Експонати для музею були знайдені учнями та вчителями Спаського ліцею завдяки збереженню матеріальної культури у сімейних архівах.

Директором Спаської середньої школи впродовж 1968–1979 рр. був П. Тринцолин. Його записи з історії школи с. Спас збереглися вчителями історії. Важливим є записаний ним один спогад, що стосується освіти у селі у польський період – Ф. Стадника [81]. Цінними спогадами стали матеріали жительки села Спас О. Ф. Дичкевич про своє дитинство. Респондентка залишила цікаві власноруч написані вірші [79].

2019 р. за допомогою Ю. Марків було повернуто нашу увагу до цінних щоденників, які належали Миколі Івановичу Мартиніву (19 грудня 1927 р. – 10 липня 2012 р.). Їх зберіг його син Олег Мартинів. Зокрема це «Записки» 1959–1966 рр., 1967–1971 рр. та 1971–1979 рр. З них можемо дізнатися про різні обряди бойків, цілющі рослини, природні умови у с. Спас та про багато інших побутових речей. У «Записках» містяться також прислів'я, приказки, поради [51–53].

Таким чином, джерельна база є досить великою. До неї входять неопубліковані архівні матеріали, газетні статті, спогади старожилів та щоденник. Саме ці використані групи джерел дозволяють ґрунтовно дослідити історію с. Спас Спаської територіальної громади Калуського району у ХХ ст.

РОЗДІЛ 2

КУЛЬТУРНЕ І ДУХОВНЕ ЖИТТЯ

2.1 Становлення і розвиток шкільництва

Основну роль у житті кожного краю відіграє школа та її педагогічний колектив. На свідомість та поведінку людини впливає постійне навчання і пізнання нового. Центром розвитку та самовдосконалення кожної людини була школа, вона не тільки навчала і виховувала людей, але й допомагала застосувати отримані вміння в житті. Бажання кожної особистості якнайбільше дізнатися і навчитися в навчальному закладі мало позитивний вплив, але були і негативні явища.

Однокласна державна школа з українською мовою навчання у селі Спас розпочала свою роботу в 1900 р. Через чотирнадцять років вже налічувалося 137 українських дітей, тринадцять єврейської та семеро польської національності. Кожного року кількість учнів у сільському початковому закладі збільшувалася, тому в 1924 р. освіту здобули вже 240 українських дітей [116, с. 150].

Читаючи спогади спасівчанина Федора Стадника про те, як навчалися діти на початку ХХ віку (зафіксував учитель історії Олексій Гурін), ми дізнаємося про те, що у селі було відсутнє приміщення для навчання, місцева влада винаймала будинки, у яких класні кімнати були тісними та темними. Шкільна програма за перший клас засвоювалася дітьми протягом двох років. Не було підручників та навчальних приладь, за партою сиділо по шестеро учнів. Навчання проводилися у дві зміни українською та польською мовою. Навчали учнів два вчителі – Шелецький та Іванкевич, які застосовували фізичну силу під час навчального процесу. У дітей були погані знання, тому до початку Другої світової війни ніхто не навчився навіть на дяка [81, арк. 1].

Чотирикласну школу, у якій щороку навчалось 80–90 учнів, було побудовано в 1929 р. Документ про завершення навчання у школі не

видавали, проте учні отримували свідоцтва, де були вказані предмети та оцінки польською мовою.

Не всі діти мали можливість навчатися у школі, вчилися тільки заможні. Навчання до 1929 р. проводилося у хаті єврея Фрейліка, а потім у новозбудованій «червоній школі» (отримала таку назву, через цеглу, яку використовували у будівництві – *О. Д.*), яка знаходилася і знаходиться в даний час у центрі села. Класи називалися відділами, в яких навчалось від сорока до вісімдесяти учнів [2, арк. 57–59].

В селі функціонували два навчальні приміщення, де у 1934 р. здобувало освіту 344 дитини та працювало три педагоги. Школа носила державний характер, а приватні були відсутні. У 1935–1936 навч. році у с. Спас уже налічувалося три однокласні, чотири – двокласні, дві – трикласні та одна – п'ятикласна кімнати. Загалом виглядало так, що в селі було десять класних кімнат. На цей час у школі працювало двадцять вчителів, які навчали 235 дітей [5, арк. 82].

З приходом радянської влади система освіти та освітній процес змінилися. Тепер дворічне навчання в одному класі замінили на один рік та збільшилася кількість вчителів, які прибули зі східних областей України. Вони були ідеологічно підготовлені з метою здійснення виховання школярів у досі комуністичної моралі.

Спаська школа перейшла на семирічне навчання у 1944–1945 навчальному році, а у 1947 р. відбувся перший випуск семикласників. (див. дод. В. 4). Очоловав семирічку Михайло Васильович Кисіль, а згодом Любов Іванівна Труш. У після воєнний період усі школи краю відчували нові труднощі: не вистачало шкільного приладдя та унаочнення, були відсутні підручники, а також ускладнювалася робота через нестачу навчальних приміщень. Наприклад, навчальний заклад було розділено на дві частини – одну частину, яка складалася із трьох кімнат, займала квартира директора школи, а класних кімнат було лише дві. У 1945 р навчання проводилося у дві зміни в приміщеннях, які належали спасівчанам.

У 1948 р. в школу прибули випускники Черкаського учительського інституту: Г. М. Ткаченко (вчитель російської мови та літератури), У. Ф. Кононенко (вчитель української мови та літератури); випускниця Бердичівського учительського інституту О. С. Поліщук (вчителька математики і фізики) [103, с. 32].

У жителів Галичини був вироблений роками своєрідний менталітет, який протестував впровадженню сталінського тоталітарного режиму, тому педагоги із Центральної та Східної України не хотіли працювати у цьому краї. Вони боялися, що їх будуть переслідувати мешканці, які боролися за незалежну Україну. Наприклад, випускниця Ніжинського педагогічного училища Надія Гудим (вчителька біології) згадувала: «... сюди ніхто не хотів іти (на західноукраїнські землі), бо боялися бандер... я кажу татові: «Я туди не поїду, бо жива не вернуся, а тато сказав аби я їхала. Я спочатку попала вчителем у Суходіл (нині село Спаської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської обл. – *О. Д.*), а там над вечір прийшли якісь хлопці і сказали, що якщо я буду сидіти тихо, то мене ніхто чіпати не буде. Я рік там проробила, і потім пішла у Спас, тут було троха легше...» [77, арк. 1]. Основна увага зверталася на вивчення російської та української мови, географії, загальної історії, ботаніки у старших класах, а у молодших – української мови, каліграфії, арифметики, читанки. Дітей відпускали до школи у віці шести-дев'яти років. [60, арк. 3].

У 1940-х рр. працювало вісім педагогів. Впроваджуючи в життя спасівчан комуністичну ідеологію, у травні 1946 р. створили перший піонерський загін, якому було присвоєно звання радянської героїні періоду радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. Зої Космодем'янської. До складу загону входило дванадцять школярів, а головою ради було обрано І. І. Кравець. З часом кількість піонерських загонів збільшилася, вони об'єдналися у піонерську дружину, яка була названа іменем героя війни Олега Кошового. Частина селян забороняла дітям носити піонерські галстуки, вступати в комсомол, тому праця вчителя була нелегкою і

відповідальною. Необхідно було здійснювати атеїстичне виховання і змушувати батьків відпускати дітей до школи в релігійні свята. Великий вплив на дітей мала старша піонервожата Л. П. Сидоренко [103, с. 25].

На базі семирічної школи було створено середню у 1951 р. У школі навчалися діти з навколишніх сіл, а саме Погорільця, Лугів, Верхнього Струтина, Підсух. Через рік відбулися нові зміни, і вже у 1952–1953 навч. році школа стала десятирічною. Першим директором середнього навчального закладу назначили вчителя історії Василя Полікарповича Печенюка. У 1954 р. очільником школи стала Таїсія Миколаївна Заліська, а з 1958 р. – Олексій Михайлович Возняк. [18, арк. 12]. Випускниця середньої школи (першого випуску) Марія Горан (Самійло) згадує, що були труднощі у навчанні, тому що підручники мали лише вчителі, а учням доводилося все конспектувати. Діти прагнули до знань, проте умови для навчання були недосконалими. Перший випуск «десятирічки» у складі дванадцяти учнів відбувся 1953 р., а протягом 1950–1960-х рр. Спаську середню школу закінчили 1161 учень [60, арк 1].

Директор школи В. П. Печенюк 27 вересня 1952 р. доповів, що незважаючи на велику кількість випускників, педагогічний колектив постійно займається проблемою малописьменності та неписьменності серед учнів Спаса та навколишніх сіл. За статистичними даними у селі Спас налічувалося двадцять двоє малописьменних і сорок три неписьменних особи. Основою формою подолання цієї проблеми став гурток, створений для роботи з учнями. Окрім цього вчителі здійснювали індивідуальне навчання, відвідуючи дітей вдома [17, арк.13–14].

До вирішення питання ліквідації малописьменності та неписьменності залучалася громадськість. Свідченням цього є виступ 12 лютого 1952 р. нового директора Л. І. Труш на засіданні другої сесії Спаської сільської Ради депутатів трудящих Рожнятівського району Станіславської області УРСР третього скликання. Вона заявила, що з початком весняних робіт

припиниться відвідування учнями школи, а це знизить показник освіченості місцевих жителів. [16, арк. 4–6].

Особливої уваги потребували діти-сироти та півсироти. Вони погано відвідували школу. Про це повідомила дирекція школи 30 травня 1953 р. У школі навчалось десять сиріт, і вони отримували державну допомогу. Дітей півсиріт у селі нараховувалося п'ятдесят три особи. Голова села І. В. Гуйван на цю проблему відреагував такими словами: «... є діти-сироти, які живуть у незадовільних умовах...я пропоную таких дітей направити у дитячий будинок...» [17, арк. 20].

Було ряд причин, які заважали у вирішенні питання невідвідування уроків учнями. Це незацікавленість батьків в освіті їхніх дітей; діти разом з дорослими працювали у колгоспі імені Й. Сталіна в період веснянопольових робіт та восени, коли збирали врожай; відсутність шкільної форми та навчального приладдя; ставлення учнів до школи не відповідало взірцю радянського школяра.

Керівництво села та педагогічний колектив старалися вирішити це непросте питання, тому 28 жовтня 1952 р. депутати сільської ради та дирекція школи постановили оштрафувати батьків за неявку дітей до навчального закладу десятьма карбованцями [16, арк. 19–20].

Цікавим фактом є те, що у 1950 р. в навчальну програму ввели новий предмет – військово-фізична підготовка. Військовим керівником було призначено О. З. Гурина, пізніше цей предмет викладав Я. Л. Кос, а у 1970-х рр. – Б. М. Марко.

З 1958 по 1968 рр. Спаську середню школу очолював О. М. Возняк. На засіданні сесії сільської Ради депутатів трудящих 13 вересня 1961 р. він доповів, що навчальному закладі мається вісімнадцять класних кімнат, але потрібна ще одна для того, щоб навчалися учні дев'ятого класу вечірньої школи. В цьому нововідкритому класі нараховувалося тридцять семеро осіб, але заняття відвідували тільки по вісім-дев'ять учнів. При Спаській школі з

1961 р. починає працювати вечірня школа, де навчалися учнів із, які знаходилися поруч із с. Спас [23, арк. 11–12].

Для того, щоб покращити умови для навчання та виховання школярів, при загальноосвітньому закладі у 1965 р. почав працювати шкільний інтернат, у якому проживали діти із сусідніх сіл, яким через відсутність транспорту було складно добиратися на заняття. у с. Спас свою роботу розпочав шкільний інтернат.

Я. Я. Куняк, заступник директора школи, 20 серпня 1965 р. із захопленням повідомляв, що учні будуть себе почувати себе вільно та зручно, а завдання педагогічного колективу – охопити навчанням усіх дітей шкільного віку [27, арк. 13–14]. У 1972 р. у даному гуртожитку проживало 19 осіб, що навчалися у 9–10 класах [29, арк. 10].

Спаська середня школа виховала та підготувала для праці власні педагогічні кадри, тому у 1970–1971 навчальному році 555 учнів начало тридцять сім учителів, серед яких педагоги-односельчани. Це Я. П. Горан, О. М. Дикун, О. В. Самійло [83, с. 3].

Керували навчальним закладом села Спас на протязі останніх п'ятдесяти років П. М. Тринцолин (1968–1979), І. В. Паламар (1979–1985), В. І. Кузьмич (1985–1990), І. Ф. Запужляк (1991–2014). На даний час Спаській ліцей очолює Л. М. Стадник.

Одинадцятирічне навчання у Спаській середній школі було запроваджено у 1986 році. Діти вивчали рідну мову, російську, французьку, англійську та німецьку, а також історію СРСР.

З 1990 р. у школі припинив свою діяльність комсомольський, піонерський, жовтеньський рух, тому учні перестали дотримуватися радянських стандартів, які зобов'язували їх носити шкільну форму, піонерські галстуки, жовтеньські та комсомольські значки. Тільки було заборонено дівчатам одягати штани.

Особлива увага приділялася роботі шкільної бібліотеки. Постійно збагачувався бібліотечний фонд, який у 1967 р. становив 5600 примірників.

Тоді бібліотекарем працювала Л. В. Стефанів, у 1976 р. фонд художньої та дитячої літератури збагатився до 11180 примірників (бібліотека Н. М. Горан). Шкільна бібліотека була центром всестороннього розвитку учнівської молоді. Бібліотекарями працювали: 1969 р. – Д. М. Самотюк, 1971 р. – Г. А. Кудрик, 1971 р. – І. Ф. Булат, 1973 р. – І. М. Булат, 1975 р. – М. М. Кравців, 1977–1981 рр. – Р. В. Джуган, 1981–1984 р. – Г. М. Свирид, і з 15 жовтня 1984 р. по даний час бібліотекарем працює Н. В. Федорків [103, с. 25].

Отже, розвиток шкільництва у селі Спас має свою неординарну особливість, умовно його можна розділити на чотири етапи, які мають як позитивні, так і негативні якості:

– 1900–1918 рр. – доба Австро-Угорського панування. Функціонувала однокласна державна школа з українською мовою навчання. Не всі діти мали можливість навчатися у школі, тому що не було на чому і чим писати; відчувалася відсутність кваліфікованих педагогів, а ті, що були, принижували і ображали дітей.

– 1919–1939 рр. – період польського панування. У 1929 р. було збудовано чотирикласну школу, де вивчалася українська та польська мови.

– 1939–1941 рр., 1944 – 1991 рр. – радянський період. Запроваджено семирічне навчання. Надмірна ідеологізація освітнього процесу. Створення середньої школи у 1951 р. (8 клас), а з 1952–1953 рр. – десять класів. У 1960-х рр. були збудовані їдальня та спортзал. Одинадцятирічне навчання введено у 1986 р.

– з 1991 р. – доба розвитку національної української освіти, коли в школі були введені нові навчальні предмети з вивчення культури рідного народу, історії України, розвитку козацтва та січового стрілецтва, знайомилися з фактами діяльності ОУН-УПА. Школа стала центром національно-патріотичного виховання учнівської молоді.

2.2. Діяльність товариств та організацій

В період другої половини XIX ст. виникають різні за формою і змістом українські національні організації і товариства, які займалися поширенням

серед населення освіти, через книжки, журнали і газети поширювалися здобутки української літератури. Першою українською громадсько-культурною організацією на території Східної Галичини була «Просвіта», заснована 1868 р. у м. Львові з метою культурного розвитку та піднесення національної свідомості місцевого населення.

Координуючим центром діяльності низки осередків «Просвіти» на місцях були філії, які знаходились у повітових містах. Їм підпорядковувалася робота читалень товариства, які зосереджувались по селах і містечках краю. 24 січня 1894 р. керівництвом культурно-просвітницького товариства був прийнятий перший устав (статут) для читалень «Просвіти». Згідно документу, для того щоб заснувати читальню, щонайменше десять членів громади української національності повинні були зголоситись до керівного осередку філії товариства у повіті (якщо його немає, – до головного осередку «Просвіти» у м. Львові). Кожна читальня на початковій стадії своєї діяльності мала право безкоштовно отримати велику кількість книг від головного осередку у м. Львові. З плином часу, зобов'язана щороку передплачувати книги і часописи товариства «Просвіта». Читальням дозволялося займатися соціально-економічними справами: відкривати шпихліри (зерносховища. – *О. Д.*), крамниці, позичкові каси і каси ощадності [113, с. 29–41].

Ймовірно, осередок читальні «Просвіта» вже функціонував у с. Спас на початку ХХ ст. Проте нами документи про діяльність цього осередку ще не виявлені. Вони зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові. У міжвоєнний час читальня відновила свою роботу в 1925 р. Очолив її Роман Курбас з м. Рожнятова. У с. Спас читальня налічувала 92 члена і діяла в межах своєї території. На чолі «Просвіти» стояв житель с. Спас Стефан Вовк, який, як і більшість членів читальні, був симпатиком найбільшої української політичної партії Східної Галичини – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). До складу ядра читальні також входили Василь Дичкевич та Михайло Кузьмич. Робота

читальні знаходилася безпосередньо у фарватері впливу Рожнятівської філії «Просвіти».

23 січня 1930 р. обрано новий керівний склад читальні: Василь Андрійшин (голова), Іван Михайлович (бібліотекар), Михайло Стадник (господар). Проте напередодні початку Другої світової війни наприкінці 1930-х рр. польська влада закрила читальню «Просвіта» у с. Спас, вважаючи її розсадником українського націоналістичного підпілля. Остаточно просвітянський рух в селі був приборканий з приходом радянської влади у вересні 1939 р. [7, арк. 49; 141–142].

В міжвоєнний період у селі діяли й інші осередки громадських і соціально-економічних товариств, зокрема й польські. Так, 23 листопада 1928 р. у м. Долина відбулися збори членів Малопольського сільськогосподарського товариства земельного. На засіданні розглядалися різноманітні питання, пов'язані з покращенням ведення сільського господарства на території Долинського повіту. У протоколі зібрання вказувалося про необхідність створення у селах краю гуртків Малопольського сільськогосподарського товариства земельного [8, арк. 41]. Такий осередок у селі Спас був заснований 17 вересня 1929 р. Його головою став Павло Сікора, заступником – Михайло Дяків, секретарем – Василь Лешко, скарбниками – Іван Максимів, Василь та Микола Самійло. Загалом осередок товариства налічував 25 людей. У статуті цього економічного гуртка вказувалося, що мета його роботи – об'єднати зусилля для підвищення розвитку фермерського і лісового господарства, торгівлі, поширення земельної освіти серед жителів краю. Для досягнення мети осередок товариства ставив перед собою такі завдання: 1) захищати інтереси селян; 2) організовувати належним чином сільськогосподарське життя краю; 3) допомагати господарю та його родині ефективно працювати у сфері сільського господарства; 4) спростити навантаження та полегшити перевезення сільськогосподарських культур, сприяти за прийнятною ціною закупівлі сільськогосподарського реманенту для господарів [9, арк. 119–120].

16 грудня 1928 р. у с. Спас створено ще один осередок польського товариства – Добровільне товариство пожежної охорони. До його складу ввійшли місцеві жителі Іван Васишин, Іван Максимів, Дмитро Кабусь, Микола Кузьмич та ін. Всього осередок налічував 17 членів. Його мета – забезпечити організовану допомогу, рятувати життя і майно не тільки у випадку пожежі, але й інших елементарних на повсякденному побутовому рівні катастроф. Члени пожежного товариства виконували свої служби безкоштовно, будучи своєрідними волонтерами новітнього часу. До товариства міг ввійти кожен, хто досягнув 18 років. Кожен його член був одягнений у форму пожежної охорони і мав свої знаки розрізнення [10, арк. 47–49].

Напередодні війни почали закривати різного роду кружки. Так, 1938 р. вийшла стаття у газеті «Діло» під назвою «Заборони й заборони», де йшла мова про відсутність дозволів на імпрези та важливі п'єси. Тоді ж дістали заборони такі товариства: кружок Р. Ш. в Ціневі (Праведний Йов), читальня Перегінська (Свято Матері), читальня в Спасі (Лицарі ночі), читальня у Струтині Нижній (Батраки), кружок Р. Ш. у Брошневій (Лицарі ночі), читальня у Струтині Вишній (Верхній) (Там, де воля), читальня Ріпне (Гапка бушовничка), читальня Дуба (Клуб суфражисток), читальня у Сваричеві (концерт Шевченка). Мало того, на запити селян повітове староство не дозволяло відкривати садки, заборонялося хорам виступати у сусідніх селах [85, с. 5].

У роки Другої світової війни в часи німецької окупації (1941–1944) у с. Спас відновлений заборонений радянською владою осередок товариства «Просвіта», однак під іншою назвою – Українське освітнє товариство (УОТ). Так, 9 травня 1943 р. у селі на Великдень було проведено спільне свячення для членів УОТ. Того недільного дня в читальні зібралось близько 150 осіб. Розпочалось святкове дійство відправою місцевого священика над посвяченням дарів. Поділившись свяченим яйцем, він диригував хором, що відспівав пісню «Христос Воскрес». Відтак промовляв голова проводу УОТ

села Іван Михайльонко (його з другим приходом радянської окупаційної влади разом із Іваном Дикуном і Миколою Тимківом розстріляли в м. Болехові). Він закликав членів до як найтіснішого духового об'єднання і співпраці: «... освячене яйце, яке Ви сьогодні спожили, нехай об'єднує Вас зі всіма громадянами села. Це спільне свячене нехай наповнить Ваші серця родинною любов'ю, щоби не мала до них доступу ні злоба, ні ненависть, і щоби всі серця били одним ритмом. Це спільне свячене нехай зв'яже всіх громадян Вашого села у спільну нерозривну громаду, від якої, наче від гранітної скали, відбиватимуться всі затії ворогів. Нехай воно зв'яже Вас у спільноту у найблагороднішій формі, в якій кожна одиниця стоятиме на висоті свого завдання, зрозуміє вагу хвилі і не казатиме «моя хата з краю» чи «про мене обійдеться», а навпаки розумітиме своє призначення, не лише як громадянина села, але також як члена нації і де кожний думатиме, що на ньому мільйонів стан стоїть, що за долю мільйонів мусить дати він одвіт» [87, с. 6].

На початку ХХ ст. у селі, ймовірно, функціонував осередок українського пожежно-гімнастичного товариства «Січ». Однак у 1925 р. діяльність осередків цього товариства на території Східної Галичини заборонила польська влада. Проте знову ж таки з приходом німецької окупаційної влади в роки Другої світової війни діяльність цього українського молодіжного осередку товариства в селі відновлено. Про це ми дізнаємося зі спогадів старожилів с. Спас. Так, Микола Бачкур згадує: «... як німці пішли, у нас створили «Січ». Там де був адміністративний будинок, був колись панський город, там здавали хлопці і дівчата крос. Керували тим Васишин Іван та Хмизюк Іван Миколайович...» [64, арк. 2].

Таким чином, у с. Спас існувало у першій половині ХХ ст. функціонувала низка культурно-просвітницьких та економічних осередків організацій і товариств. У 1920–1930-х рр. діяла читальна «Просвіти», яка активно займалася просвітницькою працею серед жителів села. У приміщенні читальні завжди можна було почитати книги, селяни завжди могли

ознайомитися з українською книгою, газетою, журналом. З 1929 р. у селі працював гурток Малопольського сільськогосподарського товариства земельного, основною метою якого було об'єднати зусилля для підвищення фермерського і лісового господарства жителів краю. 16 грудня 1928 р. у с. Спас створено Добровільне товариство пожежної охорони, яке організовувало допомогу у випадку пожеж в родинних обійстях спасівчан. В часи німецької окупації функціонували осередок Українського освітнього товариства та «Січі», які займалися культурно-просвітницькою роботою та національно-патріотичним вихованням української молоді.

2.3. Релігійно-церковне життя

Старожили села стверджують, що релігійно-церковне життя у с. Спас пов'язане із монастирем, який знаходився в урочищі «Підмонастир». Документальних тверджень про його існування ще не виявлено. Монастир був побудований приблизно у першій половині XVIII ст. П. Кравець, житель с. Спас, пригадує, що в селі не було церкви, але там на горі, знаходився монастир. Згодом його розібрали і внизу збудували нову церкву. Особисто він цього не пам'ятає, але пригадує спогади дідів та прадідів [58, с. 3]. За легендами, коли залишки монастиря Св. Миколая перенесли у село, тоді ж в останній чверті XIX ст., розпочалося будівництво церкви [95, с. 240] (див. дод. В 5).

Члени парафіяльного управління села Спас звернулися із заявою до уповноваженого зі справ православної церкви при облвиконкомі у місті Станіслав 2 вересня 1959 р., де вказувалося, що церква Св. Миколая збудована 1886 р. [15, арк. 21] (проте у праці Д. Блажейовського знаходимо іншу дату відкриття церкви – 1836 р. Її філіалами були церкви у селах Погорілець, Підсухи та Луги) [33, с. 699–700]. У документі зазначалося, що його представники просили дозволити провести вибори до Церковної ради та Ревізійної комісії у цій церкві. На нашу думку, 1886 р. вважається датою реставрації церкви, адже на карті австрійського картографа Фрідріха фон Міга, виданої у 1779–1782 рр. (масштаб 1 : 28 800, зберігається в

Австрійському військовому архіві у м. Відні), вже бачимо церкву. Її слід вважати існуючою в XVIII ст. В Україні в науковий обіг карту ввела архітектор Галина Петришин. У 2014 р. карту оцифровано і виставлено для загального огляду на сайті «mapire.eu» [130, с. 197].

З 1732 р. по 1772 р. тривало будівництво церкви Св. Преображення Господнього у верхній частині села Спас. У верхній частині села в 1732 р. розпочалося будівництво церкви Св. Преображення Господнього. Будівництво тривало до 1772 р. Д. Блажейовський – український греко-католицький священник, історик, митець, автор праці «Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832–1944): Адміністрація і парохії» наголошує, що церква є дерев'яною споруда, зведення якої тривало впродовж 1732–1772 рр. В роки великої світової війни церкву частково зруйнували. Настоятелями служили: о. Іван Головкевич (1871–1903), Сильвестр Кизима (1903–1904), Корнилій Гумецький (1904–1919), Олександр Ілевич (1921–1939), Михайло Хімяк (1945–1958) [33, с. 699–700].

Заслугує на увагу життя першого священника, який став настоятелем церкви у 1871 р. – І. Головкевич. Він народився в сім'ї Д. Головкевича та М. Петрушевич і виховувався в релігійному дусі, оскільки його батьки також виростили у родині священників. Свою духовну діяльність він розпочинав у таких селах як Братківці, Витвиця, Лукавиця, Вижня. Брат матері А. Петрушевич (1821–1913) займався громадсько-політичною діяльністю, відомий історик, дослідник історії Галичини, філолог, а також священник, депутат Галицького крайового сейму русофільського напрямку [112, с. 133–134]. І. Головкевич, отримавши посвяту в духовний сан, з 1860–1862 рр. був помічником місцевого священника у місті Стрий. Пізніше працював сотрудником у с. Семигинів Стрийського повіту (1862–1865 рр.). Після смерті о. Івана Мармуровича став священником на парафії у с. Чолгани Долинського повіту (нині с. Міжріччя Болехівської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської обл.). Настоятелем церкви Св. Преображення Господнього та Св. Миколая був назначений 1871 р., де

служив аж до смерті. Помер 14 квітня 1903 р., його могила знаходиться на місцевому кладовищі у с. Спас [43, арк. 1].

Про отця Корнилія Гумецького відомо не багато. У 1917 р. був виселений австрійською владою до м. Пільзно, де перебував до 1918 р. Повернувшись на батьківщину, у 1919 р. захворів на тиф і у віці 65 років помер 20 грудня, похорони відбулися 23 грудня. Ховав священик із с. Лоп'янки – о. Юліан Твардеєвич. Могила знаходиться у с. Спас [13, арк. 71]. Більше відома історія життя його сина Володимира Гумецького, завдяки дослідницькій діяльності Оксани Середи (працівниця Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника, дослідниця преси у міжвоєнний період).

Володимир Гумецький (20.02.1907–1991–1995 (?)) – український публіцист, кінокритик та кіноаматор, який «першим намагався творити основи української фільмової думки» в Галичині міжвоєнного періоду. Народився у с. Спас Долинського повіту 1907 році, в будинку № 119 [12, арк. 410], початкову освіту отримав у селі (1914–1917 рр.), після чого продовжив навчання у класичних гімназіях м. Долина та Львова. 1927 р. вступив на гуманітарний факультет Університету Яна Казимира (нині – Львівський національний університет імені Івана Франка), який успішно закінчив за спеціальністю «Польська філологія» і здобув ступінь магістра філософії. Дітей не мав. Публікувався у львівських часописах «Кіно», «Література. Мистецтво. Наука» (додаток до «Мети»), «Назустріч» та ін., в яких порушувалися актуальні проблеми і технічні можливості розвитку фільмового мистецтва у світі та аналізувалися перспективи українського кіновиробництва в Галичині. Більшість матеріалів В. Гумецького підписані псевдонімами (їх розкрито завдяки дисертаційному дослідженню Р. Бучка, Е. Кран, Куд-Кудак, Тессар, Ікс Фікс, X-27 (взято за назвою відомого американського фільму «Збезчещена, або Агент «X-27», 1931), Оксана Цурковська (ім'я і прізвище племінниці), а також криптонімами Г. та W. Н. [124, с. 612–615].

Українські кіноаматори в Галичині завдячують В. Гумецькому фільмовим маніфестом «Мусимо фільмувати», який того ж року побачив світ у вигляді брошури (накладом журналу «Кіно», під псевдонімом Е. Кран). Автор у формі доступних запитань та відповідей закликав галицьку громадськість до активного фільмування всього, що є українським і важливим для українців. Із приходом радянської влади В. Гумецький припинив свою публіцистичну діяльність і розпочав працювати у Львівській науковій бібліотеці імені Василя Стефаника, де завдяки тому, що знав багато мов – старогрецька, староцерковнослов'янська, латинська, церковнослов'янська, польська, німецька, російська, першим перекладав старі тексти у відділі рідкісної книги бібліотеки.

У ХІХ ст. виникла така суспільно-політична течія як москвофільство, яка вважала, що західно-українські землі повинні входити до складу Російської імперії, а богослужіння мають проводитися за православним обрядом. Більшість священиків, які були прихильниками москвофільства, появилися напередодні 1914 р. Вони збагачували читальні імені М. Качковського відповідною літературою і співпрацювали зі службами, які боролися проти учасників українського національного відродження. Душпастер о. О. Ілевич, який був настоятелем церкви у с. Спас 1921–1936 рр., підтримував діяльність москвофілів у краї, але за таку позицію 28 серпня 1914 р. його було арештовано та заслано в австрійський концентраційний табір Талергоф (в цьому таборі утримувалися галичани та буковинці, яким інкримінували підтримку москвофільства у краї. У часи австро-угорського панування могли звинуватити і тих, хто був невинним національно-свідомим українцем). Звільнившись із заслання, отець О. Ілевич «прислугував» у с. Спас [44, арк. 1].

За часів радянської влади відбувалося знищення капличок, переслідування священиків, а також у період «відлиги» масове закриття церков. Релігійне життя до кінця не було знищене, тому що представники радянської системи боялися підірвати прихильність народу, до нової влади.

Великі зміни у ставленні до церкви сталися після смерті Й. Сталіна та з виходом з підпілля греко-католицької церкви, в той час почала відновлюватися церковно-релігійна діяльність та відбувалася лібералізація суспільного життя.

Члени релігійної громади 4 березня 1962 р. організували зібрання, на якому були присутні двадцять чоловік, вони змінили склад церковної ради і написали звернення до голови Рожнятівського райвиконкому Кучерака. У цьому зверненні зазначалося, що на території села Спас є дві церкви, якими користуються віряни. Одна з них зареєстрована – це «Преображенська», але її необхідно відремонтувати, а інша – знаходиться у доброму стані, проте не є зареєстрованою. Її відвідують мешканці Погорільця і Спаса, тому громадськість просила дозволу райвиконкому, щоб закрити храм Преображення як аварійний, а предмети культового користування помістити в церкві Св. Миколая [15, арк. 32].

У 1962 р. церкву Св. Преображення Господнього закрили. Причиною було те, що сильні вітри зруйнували купол споруди, яку так і не відремонтували. Силами трудівників сільської бригади сакральну будівлю розібрали на окремі частини для потреб місцевого колгоспу. На місці храму побудували котельню для сільської ради. Уцілілі церковні речі перенесли в церкву Св. Миколая. Із-за відсутності діючого храму спасівчани відвідували богослужіння у церквах Верхнього Струтиня та Лоп'янки. В протоколі сільської ради від 8 квітня 1965 р. зазначалося, що на території сіл Погорілець, Спас, Підсухи знаходиться велика кількість хрестів, які заважають трактористам на полях і в селі. Їх необхідно перевести на кладовище і для цього виділився відповідний транспорт [26, арк. 16–15]. Проте, не всі старі хрести вдалося знищити. Біля церкви Св. Миколая знаходиться кам'яний хрест (мальтійського типу). Завдяки перекладу надпису Н. Рибак (викладач церковнослов'янської мови), стало зрозуміло, що це надмогильний хрест отця Григорія. Серед відомих нам священиків

середини XIX–XX ст., такого імені не зустрічаємо, тому вважаємо датою хреста кінець XVIII–початок XIX ст.

Єдиним місцем недільних та святкових відправ з 1962–1997 рр. була старенька церква Св. Миколая. Вона вже не задовольняла потреби спасівчан і вони вирішили спорудити нову. Це відбулося у період становлення незалежності України [95, с. 125] (див. дод. Е). Фундамент під будівництво нового храму зі старою назвою Св. Преображення Господнього з участю великої кількості вірян було освячено у липні 1991 р. Матеріальну допомогу для будівництва розкішної культової споруди, архітектором якої є Н. Козак, а художником – Д. Прихідський, надали представники української діаспори з Німеччини, Австрії та Канади [108, с. 4]. Їхня фінансова підтримка посприяла доволі швидкому завершенню будівництва, яке тривало з 1991 р. по 1997 р. Зокрема, 400 марок виділив наш земляк з Німеччини В. Лютак.

19 серпня 1997 р. за благословенням високопреосвященного владыки Софрона Мудрого відбулося освячення новозбудованого храму, за участі о. Богдана Марківа, що служив на парафії з 1975 р. [90, с. 1]

Перший настоятель нового храму Преображення Господнього народився 1 січня 1917 р., є вихідцем із села Цінева Долинського повіту (нині Дубівської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської обл.). У 1963 р. після закінчення Одеської духовної семінарії розпочав духовну працю у селі Камінь, а пізніше прислуговував у селі Дуба, що на Рожнятівщині. Починаючи з 1975 р. по 2002 р., отець Б. Марків вів основну душпастирську діяльність в селах Спас і Підсухи. Його літургію з радістю відвідували мешканці сіл Погорілець, Ілем'я, Грабів, в яких він тимчасово прислуговував. Так, проживаючи у смт. Рожнятів, протягом тривалого часу священик переважно долав непростий шлях власним ходом, щоб донести вірянам християнську мораль. На долю священика випали особисті труднощі: передчасна смерть коханої дружини та доньки у досить молодому віці, часткові непорозуміння з парафіянами. Похилий вік, підірване здоров'я,

стало наслідком його смерті 15 травня 2002 р. Могила священника знаходиться у смт. Рожнятові [103, с. 41].

Протягом шістдесяти років у церквах Св. Святого Миколая, а з 1991 р. – Св. Преображення Господнього настоятелями були: о. М. Догрошко (1958–1964), о. В. Путько (1964–1975), о. Б. Марків (1975–2002). Після 2002 р. у церкві прислужували о. Р. Дармограй (2002–2007), о. Д. Кубацький (2007–2012), о. М. Пригородський (2012–2014). На сьогодні священником храму Св. Преображення Господнього є о. П. Паталій.

Колишній односельчанин В. Лютак, який проживав у Німеччині, допоміг придбати дзвони для дзвіниці біля церкви Св. Преображення Господнього, будівництво якої тривало з 2001 р. по 2002 р. З його ініціативи встановлено на горі «Діл» дубовий хрест, де відкривається панорамний вигляд села, як оберіг для місцевих жителів [89, с. 1].

Село Спас славиться своїми каплицями, відкритими у різні часи. Одна із них – це капиця, яка носить ім'я Святого Миколая Чудотворця, а в документах XIX ст. значиться як каплиця Перенесення мощей Св. Миколая. Цю каплицю було споруджено 1835 р. на офіру селянина М. А. Білана. Будівельним матеріалом слугував камінь, який возили з річища волами, у духовній обителі розмістили ікону Пресвятої Богородиці, яку привезли з міста Львова. Про цю подію у статті «Є у Спасі каплиця», опублікованій в газеті «Новини Підгір'я» від 18 серпня 2007 р., розповідає Оксана Юрчишин. Трагічна доля цієї карлиці, у 1975 р. за вказівкою одного з колишніх голів місцевого сільгоспідприємства її було зруйновано. Пояснення здійснення цього вчинку просте: потрібно було розширити дорогу, а духовна обитель нібито заважала проїздові автотранспорту. Виявляється, що причина полягала в іншому. Атеїстам необхідно було знищити все, що сприяло християнам шанувати релігію. Залишилася вцілілою тільки ікона Пресвятої Богородиці, яку віднесли на зберігання у церкву Св. Миколая. Історія цього образу, на щастя, менш трагічна, ніж самої каплиці, в неї поцілили дві кулі, які нагадують спасівчанам про огульний час радянського атеїзму. [139, с. 2]

(див. дод. Д). Згодом, у часи незалежності України, святиню Святого Миколая відродили. Образ перенесли у каплиці, яку 1994 р. урочисто освятили на тому ж місці, де вона знаходилася колись.

1992 р на свято Покрови Матері Божої відбулася ще одна важлива подія в історії села Спас. Освячувалася новозбудована каплиця Матері Божої – покровительки всіх християн, яку збудувало подружжя Павла та Ориси Керніцьких в честь оздоровлення своєї донечки Оксани. Проте, обітниця стала духовним оберегом для всіх спасівчан. Батькові приснилася каплиця, про це він розповів о. Б. Марківу, який дав благословення на її будівництво. Ця святиня споруджена коштами Керніцьких між селами Підсухи та Спас [126, с. 4].

8 січня 2016 р. у дворі Євгенії Гурин (дружина вчителя історії та активного дописувача статей до газети «Нові горизонти», що виходила у межах району О. З. Гурина), отець П. Паталій освятив нову капличку Матері Божої. За власні кошти мешканка села придбала для каплиці скульптуру Пресвятої Богородиці та при допомозі спасівчан встановила її [138, с. 2].

Отже, у с. Спас протягом ХХ ст. існувало три церкви. Найдавнішою з них є греко-католицька дерев'яна обитель Св. Преображення Господнього. Будівництво, якої тривало у середині ХVIII ст., а на початку 1960-х рр. її було закрито. В тому ж столітті за картографічними даними діяла церква Св. Миколая, яка є діючого і до сьогодні. На зорі незалежності розпочалося будівництво нової сакральної споруди – Св. Преображення Господнього, а через сім років відбулося освячення цього храму.

Цікаву історію мають каплички краю. Найдавнішою вважається каплиця Перенесення мощей Св. Миколая, яка датується 1835 р. У ній знаходиться старенька львівська ікона Пресвятої Богородиці; в 1992 р. на свято Покрови Матері Божої відбулося освячення каплиці Матері Божої; в 2016 р. була освячена інша свята обитель на обійсті О. М. Гурин.

2.4. Матеріальна культура, народні промисли, обряди

Унікальним явищем у житті кожного народу є його матеріальна культура, народні промисли та обряди. Вони допомагають в осмисленні різних подій, які здійснювалися на території певних регіонів, населених пунктів в процесі історичного розвитку.

Упродовж століть народні промисли Бойківського краю були важливими виразниками його морально-духовної культури. Особливої уваги заслуговує розвиток лісо обробної галузі. Він пов'язаний із працею у лісі, виготовленням матеріалів із дерева для побутових потреб. Дошки, плениці, драниці, використовувалися у будівництві. На Бойківщині споруджували гіблені оселі, які не фарбувалися, а милися. За будівельний матеріал служили дерев'яні бруски та маленькі дошки для даху.

Поруч з розвитком у селі Спас лісообробної галузі було поширене ремесло, як каменярство. Воно славалося майстрами-умільцями, яких називали «каменярами». Спасівчани почали займатися цим промислом у першій половині ХХ ст. Вони знаходили місця, які нагадували шахти і там виробляли камінь, що використовувався для клепання коси. Через деякий час на річці Чечва виявили великий камінь, який став матеріалом для подальшого функціонування даного ремесла. Майстра каменярства за допомогою точил, удосконалювали процес своєї праці у даній галузі.

Народним умільцем, який перший почав займатися цією справою, вважався Петро Боднар. Мешканка села Спас Оріся Керніцька згадує, що його коси ставали дуже гострими, після того, які він їх заправив каменем. Досвід Петра Боднара перейняли Тимофій Найко, Павло Керніцький, Петро Рішко. Збували свій товар у різних куточках краю, а також возили в Закарпаття, Косівщину, Львівщину. Параска Рішко каміння, привезене з Тернопільщини тесала вручну. Ціна першого каменя становила 30 копійок. Його називали «спаським», через те, що він добре клепав коси. Майстерні з каменярства продовжують подружжя Оріся та Павло Керніцькі, Роман Рішко, Дмитро Максимів. Дичкевич Ольга згадувала про торгівлю камінням

для загострення коси її односельчанами. Вони їздили на базар у Болехів, ставали в один ряд і продавали виготовлений важкою працею товар [127, с. 8]. Дичкевич Ольга згадував про торгівлю камінням для загострення коси її односельчанами. Вони їздили на базар у Болехів, ставали в один ряд і продавали виготовлений важкою працею товар. Вона залишала свого чоловіка Василя зі всіма іншими дванадцятьма каменярами, а сама, боячись, що нічого не продасть поспішала до воріт при вході базар і промовляла: «Косарики, чубчики, беріть каміння до коси, у мене є і до твердої, і до м'якої коси» [79, с. 1]. У селі Спас також виявили родовища червоної глини та каменю. Глиною мастили будинки для того, щоб не так швидко нищилося різними шкідниками житло.

На належному рівні у нашому краї розвивалося рибальство та полювання. Річка Чечва була насичена різноманітною рибою, яку масово виловлювали, не задумуючись над тим, що можуть зникнути рибні запаси. Великим попитом користувалася форель. У народі її називали петругом. Через байдужість і недбалість влади, відносно її розмноження, риба зникла. Так, у 1974 р. місцева влада старалася вирішити це питання, але їй не вдалося [32, арк. 113]. Слід зазначити, що на початку ХХ ст. на річці Лімниці було створено умовно вісімнадцять дільниць, які дозволяли контролювати процес виловлювання риби. Дев'ять дільниць знаходилися на території Долинщини, дві з них були у розпорядженні жителів села Спас [121, с. 16].

З метою чіткого контролю за веденням мисливського господарства та проведенням полювань у 1906 р. територію Долинського повіту розділили на шість дільниць, наглядали за ними члени мисливського товариства. Населені пункти Рожнятівщини Лип'янка, Верхній Струтинь, Суходіл, Спас, Ілемня, Луги, Грабів, Липовиця, які входили тоді до Долинського повіту, відносилися до другої дільниці. Тут делегатом керівником державних лісів був Рутковський Ян [121, с. 158].

Обробкою лісом, рибальством та полюванням, а також каменярством займалися чоловіки. Жіночою справою було ткацтво та вишивання.

Насамперед, особливої уваги та вміння потребував процес виготовлення полотна. Необхідно було посіяти льон, виростити його, зібрати та відділити стебла від насіння. Пагони розстеляли на землі, щоб висохли, а потім дивилися за тим, як льон пускає волокно. Іншим був процес обробки коноплі. Після того, як зберуть насіння, залишки вимочували у болотистій місцевості (у мочилі – *О. Д.*), а потім прикладали камінням для отримання волокна.

Потім сухий льон збирали та терли на терлицях, чесали на дергачках. Під час обробки стебел, отримували два сорти волокна: повісмо (придатне, для кращого полотна) та ключь (для нитки гіршого гатунку). Повісмо пряли вручну веренетом або за допомогою німецької куделі довгими зимовими вечорами при лампі. Прядену нитку навивали на мотовило і ділили на мітки. Мітки прали і відбілювали, за допомогою розчину лугу (приготовленого з попелу). Відбілене прядево змотували у клубочки за допомогою самотічки. Із них снували основу, на снівниці, готуючи її до ткання на ткацькому верстаті. Основу потрібної довжини прививали до ткацького верстату. Інші нитки намотували на цівки, їх закладали у «човник» і ним ткали на верстаті. Полотно отримували кращої та гіршої якості. Кращої якості – кужівне (чиновате) полотно, зіткане з ниток кращого гатунку (використовували для пошиття святкового одягу та на продаж), а зрібне та ключьине – використовували для робочого одягу та домашнього вжитку. Отримане полотно треба було вибілити.

Проте повернемося до виготовлення спасівчанами тканини із льону. Після отримання волокна льон потрібно було просушити, потім його терли на «терлицях» (терки). Сухий та натертий льон перетворювали у «повісмо» (пучок оброблених конопель або льону, готового для прядіння). Це повісмо ділили на куделі, після чого розпочинали прясти «кужівкою» (часто у вигляді дошки або вилки) або ж ткацьким верстатом. Результатом такого прядіння ставало отримання лляних ниток для побутових потреб. Отримані нитки мотали на мотовило, утворювався своєрідний клубок. Зробивши клубки,

потрібно їх було пристосувати до верстату, яким ткали полотно. Виготовлене полотно потребувало вибілювання.

З отриманого полотна можна було пошити все необхідне, тобто як взуття, так і верхній одяг, скатертини, подушки та інші речі для домашнього вжитку (див. дод. Б 4; В 1, В 3). За зібраними свідченнями етнолог-аматора та колекціонера старовинного одягу східних бойків Тараса Недільського, автентичний жіночий стрій складався з хустки, уставкової сорочки, нагрудних прикрас (ланка, коралі, пацьорки, слічка, ментелик), горсика з оксамиту темних відтінків або бундини, спідниці або димки з купленого матеріалу, запаски, пояса (крайка або чимбір), шкіряних ходаків або куплених черевиків. У холодну пору року одягали сірак з домотканого битого сукна або кожух з овечої шкіри. Святкові сорочки, а навіть повсякденні, виділялися своєю білизною, що було гордістю спаських жінок. Святкові – оздоблювалися тоненькою смужкою вишивки на обшивці (комірці), уставках та дудах (манжетах), кольорами ніжних відтінків червоного, синього, бурячкового, чорного. Пізніше жовтого, фіолетового, зеленого. У 30-х рр. ХХ ст. автентичний стрій відходить на задній план, внаслідок чого орнамент на вишивках надалі набуває загальноукраїнських рис.

Автентичний чоловічий стрій складається з капелюха, уставкової довгої білої сорочки, камізельки з битого сукна або фабричного матеріалу, бунди з овечої шкіри, шкіряного пояса – ременя, штанів – порток, пізніше галіфе (райтки). Святкову сорочку оздоблювали тоненькою смужкою вишивки на обшивці (комірці), уставках та дудах (манжетах), на подолку (внизу). Буденну сорочку заправляли у штани, а святкову одягали поверх штанів та підперезували ременем. У холодну пору року одягали шапку «кучму». Чоловіки у шапках, сірак (пізніше вуяш), кожух, сукняні штани – холошні. Взувалися у шкіряні ходаки або чоботи (див. дод. Б 3).

Вибілене полотно для буденного одягу, жінки зазвичай кроїли дома, шили з нього натільний одяг і вишивали власноручно. Святковий одяг

здебільшого кроїли з якісного вибіленого полотна, або фабричного (швабського) кравці і вже в той час могли зшивати на швейних машинах. Кожухи та бунди шили і вишивали кушнірі, а вуяші кроїли та зшивали сільські кравці (чоловіки) (див. дод. Б 2).

Святим місцем для бойків була оселя. Хати будували з дерева, тобто з плениць, для даху використовували малі дошки. Їх називали драницями. Не всі спасівчани могли перекрити свої будинки. Деякі із них так і залишилися під соломою. Димарі були дерев'яними, а у багатьох будинках їх зовсім не було. Про це зазначено у книзі протоколів сесії Спаської сільської ради депутатів трудящих від 6 червня 1963 р. [24, арк. 7]. Стеля (повал) була із товстих плениць, які опиралися на грагар, проте у сінях стелі не було. Дерев'яну підлогу у житловій кімнаті могли собі дозволити тільки заможні газди.

Будівництво хати мало свої традиції, звичаї та закони. За давнім народним звичаєм на томі місці, де мала стояти хата ввечері розкладали чотири спеціально випечені пиріжки. Якщо протягом ночі тут зникне хоч одна випічка, можна було будувати житло. Якщо ж випічка не зникне, то в господарстві не вестиметься худоба і пануватимуть злидні. А ще запрошуються старі мудреці, які обговорювали, куди має бути повернута хата, де повинні бути вікна, де копати криницю. Будівництво завершувалося до сходу сонця. Коли оселя набирала відповідної форми, брали смерічку, прибирали її, зав'язували рушник, її прикріплювали до кізла і це означало, що закінчилося зведення будинку.

Дах будівлі був вищий від зрубу. Здебільшого його покривали соломою, пізніше драницями, гонтом та бляхою. У типових на той час хатах було троє дверей. Двоє з них припадало на сіни (передні та задні), а треті із сіней у житлову кімнату – хатні. Зазвичай великі сіни (коридор – *О. Д.*), використовували для молотьби збіжжя, а відкриваючи двоє дверей штучно утворювали протяг для провіювання зерна від полови.

Основним завданням жінки-спасівчанки було доглядати за дітьми, крім того вона виконувала різноманітну роботу по господарству: готувала їжу, дивилася за худобою, прибирала приміщення, поралася на городі. Що стосувалося їжі, то вона була різноманітною та смачною. Газдині готували затирку, кулешу, капусту, а також страву із квасолі, брукви, слив та лісниць, яка називалася бецею. Холодильників у цей час не було, тому їжу зберігали у комарі. Засолене м'ясо поміщалося у бочку, яку ставили у пивницю (підвал – *О. Д.*).

У центрі уваги спасівчан знаходилася родина із своєю багатогранною обрядовістю. Святкували христини, весілля, іменини, храми, на які запрошували сусідів, родину, близьку і далеку.

У цьому живописному куточку Рожнятівщини збереглися давні традиції здійснення весільної церемонії, яка проводилася у три етапи. Перший етап – це передвесільний, наступний – весільний, і заключний називався після весільним. Вони супроводжувалися бойківськими ладанканками. Стаття «Женское начало в украинских семейных обрядах» *О. Яковлевої* дає можливість розуміння значення слів «ладкання», «ладканка». В ній розповідається про те, що ці пісні, які носили весільний обрядовий зміст, збереглися на території Прикарпаття та Карпат. Традиційні весільні ладканки виконували заміжні жінки – бойківчанки, як своєрідну розмову з одного боку подругами нареченої та з другого боку з свахами нареченого. Лексичне значення слова «лада» – коханка, дружина, кохана; «ладо» – коханець, чоловік, який відданий дружині [140, с. 31].

Західна частина українських Карпат славилася ладанками грибними, ягідними, пастушими, сінокісними. Вони були надзвичайно мелодійними і виконувалися на зразок весільних.

Період підготовки до весілля – це початковий етап, тому ладканки співалися, в процесі плетіння віночка з барвінку для нареченої. Наступний етап весілля – основний. Він проходив на другий день святкування. У цей час відбувалася зустріч молодого та молодої, збирання їх до шлюбу. Батько

нареченої надівав їй на голову віночок. Убирання молодих під час шлюбної церемонії супроводжувалося виконанням ладканки «Присути Боже до нас, тай ти Божая Мати» [56, арк. 4–6]. Перебіг урочистого весільного дійства яскраво змалювала у своїй розповіді Ірина Кравець жителька села Спас: «... взявши шлюб молоді відправлялися окремо святкувати цю подію, коли сходило сонце то бояри їхали фірою по молоду, вони її викупували і разом з нареченим молода сідала на стілець для того, щоб зав'язати її в хустку, а у нього знімали букет...» [57 арк. 6]. Бояри нареченого, коли викупляли молоду перегукувалися піснями жартівливого змісту: «Ми дівочки за славу, а ви бояри за страву. Ми вас би бояри просили аби ви зі столу сі вступили. Ідїть бояри додому топити, своїм мужам вечорочку варити». Бояри (гості молодого) відповідають: «Ми своїх мужів просили аби на весілля нас пустили» (див. дод. В 2) [66, арк. 1].

Останній етап святкування весілля, тобто заключний, пов'язаний зі збиранням молодої іти з пропоем до молодого. Гості обдаровували наречених грошима, виселилися, бажали щастя молодим. Це відбувалося на третій день весілля [56, арк. 7–8]. О шостій годині ранку, коли молода перепивала пропій присутні виконували жартівливі ладканки. Наречена з приданим у куфрі прибувала на фірі до коханого, вона біла кулаками по куфрі, щоб дівчата швидко виходили заміж. Ці обрядові дії супроводжувалися виконанням пісень. Після цього молодята направляються до свого сімейного гніздечка, де вони будуть спільно проживати. Проте весільна музика продовжує звучати до тих пір, поки не розійдуться усі гості. Нарешті обидва молодих огортає тиша. Весілля закінчується [57, арк. 7].

Спаське весільне дійство, яке відбувалося у давні часи, має місце і тепер. Збереглися окремі епізоди, колишньої традиції, хоч і з окремими змінами. Це своєрідна вистава з дійовими особами та виконавцями. Вона супроводжується народною обрядовістю, насиченою гумором, піснями, танцями.

Жителі краю стараються з покоління у покоління передавати надбання

фольклору та народних звичаїв, перед великими традиційними святами є певний період, що дає можливість людині призупинитись трохи у стрімкій ході, проревізувати стосовно до Божих законів свою душу. Наші предки вважали, що необхідно шанувати піст. Люди відмовлялися від їжі тваринного походження, а також не відзначали гучних забав. Душа і тіло в цей період утримувалися у винятковій чистоті. «Краще б дитині ручку утяла, аніж скорому (жирна їжа – *О. Д.*) до рота», – коментують цей період старожили, а ще вони кажуть, що у піст Бог швидше молитву приймає.

Великий Піст, семитижневий перед Пасхою. Через вісім тижнів після Великодня йде Петрів піст, що закінчується напередодні святкування Петра і Павла (12 липня). З 14 серпня починається піст Успенський, що триває до 28 серпня (Успіння Святої Богородиці). І Пилипівка – з 28 листопада по Різдво.

Саме Різдво приносило радість і веселість спасівчанам. Переважно в цей період земля стає молочно-білою, а око звеселяють сніжинки, які лагідно опускаються дотолу. Колядками і щедрівками – величальними піснями зимового циклу на честь Різдва Христового, величали народження Ісуса Христа, а також господаря та його родину.

Жителі краю старалися вивільнити від будь-якого зла: помислом, ділом, словом, у Великій Піст, перед Великоднем. Так у шестинедільному перед великодньому посту передує Білий тиждень. Він був ніби перехідним місточком до цілковитого очищення. У Білий тиждень ще дозволявся білий скором (молочна їжа), але продумувалася ретельно, чи немає якоїсь плями на душі, «чоловік щоденно мав виказати по сто «Отченашів», аби розірвалася довкола нього усіляка темнота», – можна почути від спасівчан.

У неділю ввечері (по Білому тижню) старіше на роду садовив родину за стіл і здіймалося з великого й малого все те недобре, що нечестивому вдалося посяяти. «Очищаю з голови – як недобре на когось подумав», – проказувала родина за старійшиною, молитовно склавши, до Господа руки. «Очищаю з очей – як зло чи осудливо на когось подививсь. З вуз, як слухав неугодне

Богу, з язика – якщо слово недобре з нього зірвалося, з душі – як злість там на якогось мав, з рук – як чужим осквернилися чи лайдацтвом, з ніг – як носили мене, куди не любить Господь...». Знову проказували «Отченаш», вибивалося сорок поклонів і голодними, але такими піднесеними і окриленими вкладалися наніч [67, арк. 1–3].

З пробудженням весни, коли земля вкривалася рястом і зеленою травичкою, жителі села Спас святкували Великдень – найбільше християнське свято, земля воскресає від зимового сну, а разом із нею воскресає Христос. У всіх куточках села звучать слова: «Христос Воскрес! Воістину Воскрес!». Невід’ємним елементом у великодньому кошику була паска, яку у давні часи випікали у великих розмірах, подекуди навіть доводилося розбирати піч, щоб її витягнути. Святити паску носили у хустці або в убрусі, для того, щоб кожен член сім’ї, міг скоштувати свяченого хліба. Робили писанки, а також крашанки, які виварювали у лушпинні із цибулі. Ними прикрашали кошик [58, арк. 4].

О. М. Мартинів зберіг щоденники свого батька М. І. Мартиніва із яких ми дізнаємося про природні умови села Спас, про обряди і традиції. Він описує цілющі рослини, які росли в урочищах мальовничого краю. Велику цінність щоденникам надають фольклорні матеріали: приказки, прислів’я, різноманітні поради, які можна використати у повсякденному житті. Наприклад, для того, щоб свічка добре горіла потрібно її спочатку намочити у солену воду [51, арк. 3]; щепити дерева потрібно коли молодий місяць, квасолі садити коли старий місяць [52, арк. 3]. Розташування веселки та її вигляд мали значення для природних умов в селі: «... висока кругла на погоду, низька широка на дощ, з півночі на південь на дощ, зі сходу на захід на погоду, чим більше зеленого, тим довше буде дощ, багато червоного кольору на погоду...» [53, арк. 2].

Можна зробити висновок, що жителі села Спас славляться різноманітними промислами. Зокрема чоловіки займалися деревообробними ремеслами, риболовлю та полюванням, а також виготовляли каміння для

загострення косів. Берегинею домашнього затишку була жінка, яка виконувала хатні роботи, виготовляла полотно, вишивала, а також турбувалася про дітей. Проживали східні бойки у дерев'яних будинках, які споруджували з плениць, а покрівлю робили з маленьких дощочок. Приміщення було невеликого розміру, в якому проживала багатодітна сім'я. Жителі села дотримувалися народних звичаїв та традицій, шанували Різдвяні та Великодні свята. Відзначалися оригінальністю весільні обряди, які були важливими у формуванні нової, міцної сім'ї.

РОЗДІЛ 3

СПАСІВЧАНИ У ПЕРІОД ВИПРОБУВАНЬ ВОЄННИХ ЛИХОЛІТЬ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

3.1. Жителі села у вирі Великої війни

На долю жителів краю випало ще одне випробування перед Першою світовою війною. Тоді територія Галичини знаходилася під владою Австро-Угорської імперії. Коли проходила мобілізація населення для участі у воєнних діях Троїстого (Четверного) союзу, його змушували воювати в складі австро-угорського війська та Легіону Українських січових стрільців.

У австрійській армії воювали окремі жителі села Спас. Вони брали участь у запеклих боях, які проходили на території Галичини, зокрема і Рожнятівщини у 1914 р. Краєзнавець О. Шкіл зібрав матеріали про жителів села Спас, які віддали своє життя в період цієї війни. На основі цих даних можна визначити прізвища та імена воюючих земляків, а також роки та дати їхнього народження.

Російські війська на початку Першої світової війни почали свій наступ на територію Східної Пруссії та України. Південно-Західний фронт, який був розтягнутий 450 кілометрів, став ареною запеклих боїв в Україні, починаючи від м. Івангорода і закінчуючи Кам'янцем-Подільським. Галицька битва відбувалася з 10 серпня по 13 вересня 1914 р. Вона стала початком поразки австро-угорських військ. Чисельність війська з боку австро-угорської армії становила більше 830 тис. солдат, а з боку російського війська майже 700 тис. воїнів.

Австро-Угорські та німецькі війська провели наступ згідно напрямку Варшава – Івангород – Нова Олександрія – Сандомир – правий берег р. Сян – Самбір – Стрий – Коломия – Чернівці під кінець вересня 1914 р., який у другій половині жовтня провалився.

З приходом російських військ, у складі яких були кубанські козаки, що жорстоко розправлялися із єврейським населенням, з серпні 1914 р. у

Рожнятівському краю почала проводитися русифікація. Окремі жителів підтримували окупантів, тому що були прихильниками москвофільства. До них належав вже згадуваний священик спаської церкви Св. Преображення Господнього отець О. Ілевич, який згодом був арештований 28 серпня 1914 р. і засланий в австрійський концентраційний табір Талергоф [115, арк. 1].

Всіх хто співпрацював з російськими загарбниками висилали в табори імперії після того, як через рік територія Рожнятівщини знову потрапила до рук Австро-Угорщини і знаходилася під її владою до 1918 р. Австро-німецька армія до осені відтиснула російські війська і захопила Північну Буковину, п'ять повітів Волині, а також всю Східну Галичину. Запеклі бої точилися на завершальному етапі війни 1918 р. на території, яка знаходилася між Нижнім Струтином та Рожнятовом. Ще з того часу залишилися російські окопи на Лисій горі та австрійські в «Ставках» (назва урочища – *О. Д.*). Внаслідок цих боїв загину офіцер М. Тарнавський (не співставляти з прізвищем відомого українського полководця, генералом-четарем Легіону УСС та Начальним вождем УГА Мироном Тарнавським (1869–1938). – *О. Д.*), таку інформацію повідомили М. І. Мартинів та П. І. Мельничук [64, арк. 1]. Про цю подію місцевий житель В. Медвідь зберіг пісню, в якій змальовується трагічна сторінка того часу, зокрема розповідається про загибель січового стрільця [65, арк. 2].

Перша світова війна дала зрозуміти, що сподівання імперських держав встановити панування на землях західної України, до яких входила територія Рожнятівщини, були марними. Воюючі сторони виснажили свої сили, які призвели у 1917–1918 рр. до падіння двох імперій. Жителі західної України почали боротися за встановлення української держави з 1918 р. до цього призвело поширення ідей соборності національної державності Галичини в Української Народній Республіці під керівництвом Директорії.

1 листопада 1918 р. почалася українська національна революція в Східній Галичині, причиною якої було падіння Австро-Угорської імперії. Очільником даних подій був українській політик, військовик, полковник,

сотник Легіону УСС, начальний комендант Української Галицької армії Д. Вітовський. Він був одружений на Марії Ліщинській, яка народилася у м. Брошнів Долинського повіту (нині м. Брошнів Брошнів-Осадської територіальної громади – О. Д.). Подружжя деякий час проживало у м. Рожнятів. В результаті «листопадового чину» було проголошено ЗУНР. В цей й же час у цьому містечку українці також захопили владу у свої руки. Рожнятівщину очолювали Й. Фидоренко і М. Волошинович, секретар М. Казимирович, начальник суду Марків. В період ЗУНР у м. Рожнятові перебував генерал Української Галицької Армії М. О. Тарнавський [129, с. 9]. Спасічанин Іван Максимів (1894 р. н.) був воїном, створеної в період ЗУНР Українській Галицькій армії. Він загинув у віці двадцяти п'яти років, 25 червня в лікарні української бригади в м. Німецькому Яблонному (табір інтернованих частин УГА в Чехословаччині. – О. Д.), похоронений в м. Ляден [47, арк. 1]. Можливим є те, що Іван Максимів належав до підрозділів УГА – «Глибока» і «Крукеничі», оскільки вони опинилися у таборі військовополонених та інтернованих у Чехословаччині внаслідок наступу польської армії на кінці весни 1919 р.

У роки Великої війни територія Рожнятівщини потрапляла як до рук австро-угорської влади, так і російської. Важке становище людей змушувало їх залишати рідні домівки у пошуках кращого життя. Проте, більшість населення лякала подальша доля, тому їм було важко вибратися із рідних країв. Жителька села Спас Дичкевич Ярослава згадувала про ці події, які чула від своєї матері у дитинстві: «... 1915 р. бабин син поїхав у Америку – Дичкевич Петро Ількович. Бабин брат був в Америці. Баба коли повдвіла, то брат бабин написав: «Їдь сестро в Америку, я дам тобі 70 моргів поля. Але баба була не писемна, тай побоялася, і не поїхала» [62, арк. 2].

Багато спасівчан, після Першої світової війни емігрували у пошуках кращого життя за океан, а саме в Канаду та США, а також у Німеччину, Пруссію, в інші регіони колишньої Австро-Угорської імперії. Починаючи з 20-х рр. ХХ ст., нова окупаційна влада Польщі через митну війну з

Німеччиною заборонила виїжджати українцям з Галичини за межі історично сформованих українських територій. Малоземельні та безземельні селяни у пошуках заробітку працювали у заможних селян. Причиною цього стало перенасичення польовою продукцією ринків збуту. Все ж таки окремим селянам вдалося емігрувати за межі рідного краю в США та Канаду. У міжвоєнний період у пошуках заробітків з Спаса закордон виїхало близько тридцяти осіб.

Таким чином, Перша світова війна спонукала переломний момент в історії людства. У кожної із воюючих країн було бажання отримати якнайбільше земель та встановити своє панування на західно-українських землях, де постійно відбувалися бойові сутички за сфери впливу.

Територія Рожнятівщини, яка у серпні 1914 р. внаслідок Галицької битви, стала частиною Російської імперії, та вже через дев'ять місяців опинилася під владою Австро-Угорщини. Місцеве населення відчувало тиск з боку обидвох імперій і було незадоволене їхньою політикою, тому прагнуло до формування своєї незалежності. У результаті листопадових подій 1918 р., коли було проголошено ЗУНР, багато молодих людей із села відправились на службу в УГА. Ці хвилюючі події загартували і зміцнили дух українців Галичини, показала їх незламність та бажання вести боротьбу за національні переконання.

3.2. Лихолітні «жорна» Другої світової війни

Початку Другої світової війни посприяли таємні радянсько-німецькі угоди, які проводилися з метою формування сфер впливу на європейські держави. Пакт Молотова-Ріббентропа допоміг вермахту наблизитися до західно-української території, знищуючи польські війська, які чинили перешкоди. За домовленістю III рейху та вождя «всіх народів» Й. Сталіна Західна Україна потрапляла під контроль радянської системи. Це підштовхнуло СРСР взяти участь у війні і здійснити агресію проти Польщі, боячись утворення незалежної країни на західноукраїнських землях.

Під гаслами «визволення» і захисту «єдинокровних братів» від фашизму український фронт розпочав наступ у складі частин дванадцятої армії на чолі з командуючим І. Тюленєвим на Станіславщину. Люди повірили в справедливість Червоної армії і 17 вересня 1939 р. з урочистостями зустрічали її прихід на свою територію.

Жителі Рожнятівщини не схвально поставилися до окремих дій нової влади вони не хотіли, щоб радянізація зруйнувала складені віками традиції їхнього життя. Майор радянської армії Скирда проголосив новий політичний устрій у селі Спас 17 вересня 1939 р. Тоді ж було обрано першого голову сільської ради М. В. Марківа, який після завершення Першої світової війни, був полоненим і перебував у Росії [129, с. 12].

На той час більшість землі перебувала у руках заможних господарів, яких радянська влада називала куркулями та багатіями. У процесі націоналізації весною 1940 р. дев'яносто два гектари попівської (земля священника) та сто гектарів церковної землі були розділені між бідняками. До цього періоду у селі Спас налічувалося дев'ятсот п'ятдесят гектарів земельних угідь. Із них чотириста гектарів орної та п'ятсот п'ятдесят гектарів сінокосів. Проживалося у 1939 р. у населеному пункті дві тисячі сімсот п'ятдесят мешканців, серед яких налічувалося сорок поляків, дві тисячі шістсот п'ятдесят українців, двадцять німців та сорок осіб єврейської національності [50, арк. 1–2].

Реалізуючи свої таємні домовленості, Німеччина та Радянській Союз несли небезпеку для західних кордонів України. А. Гітлер мав бажання завоювати простори Сходу, зокрема і СРСР. Територія України, до якої входив Рожнятівський край, опинилася в центрі ворогування двох великих держав агресорів, які розпочали війну 22 червня 1941 р. Гітлерівська Німеччина розв'язала свій ганебний вчинок вторгненням на землі Прикарпаття, які не могла захистити Червона армія, бо виявилася безсилою, неспроможною дати відсіч завойовникам. Вони дуже швидко просувалися територіями Західної України, і 2 липня 1941 р. о восьмій годині ранку

німецькі війська ступили важким чоботом на Рожнятівщину [1, арк. 154]. Її було закріплено до дистрикту «Галичина» 16 липня 1941 р., а з 30 березня 1942 р. всі спасівчани, яким виповнилося п'ятнадцять років, повинні були з'явитися до місцевого управління з метою реєстрації. За неявку загрожував розстріл. Упроваджувалася трудова повинність для осіб, яким було сімнадцять-тридцять п'ять років. Вони працювали у «будівельних службах» (див. дод. А 5). М. Бачкур пригадує, що москалі тікаючи зі Спаса у 1941 р. залишили двоє людей – розвідників. Один був диригентом хору, а другий служив у районного провідника ОУН М.М. Тимківа [64, арк. 3].

Жителька села Спас О. Дичкевич пригадує слова своєї мами П. Кабусь, яка розповідала, що фашисти зупинялися в будинках спасівчан, а в центрі села знаходилася їхня кухня, де вони харчувалися. Люди боялися ходити дорогою, тікали в ліс, бо німці туди не заходили. Її родина переховувалася в урочищі «Питій». Вона на той час була маленькою дитиною, сповитою у рядно, яка спала у кошелі, а в другому куточку кошелю знаходилися у вузлику мука та лахміття, яким переповивали маля [79, арк. 1].

Починаючи з квітня 1942 р. місцевих жителів зобов'язували платити податки. Наприклад, авторитетні спасівчани-газди, які були залучені «в контингентну комісію» слідували за задачею населенням певної норми податку залежно від обсягу земельної ділянки, що входила в його користування, та кількості наявних членів сім'ї [57, арк. 2] (див. дод. Є 4). У цей час відбувалося велике зухвальство з боку угорських та румунських вояків. Забирали все, що належало не тільки державі, але особисте добро: худобу, продукти харчування, знаряддя праці. Вівся облік усього, що належало господареві. «Необхідно було здавати м'ясо, яйця, мололоко», – згадує М. Горан, уродженка села Спас [58, арк. 3].

«Новий порядок» завдав великої шкоди Рожнятівщині. Найбільше постраждало населення від реквізицій, пограбувань, мародерства та тотального геноциду. Почалося масове вивезення хлопців та дівчат, як живу робочу силу, до Німеччини. Дев'яносто семеро людей було вивезено із села

Спас на важкі каторжні роботи, окремі жителі залишалися працювати на багатих німців, які перебували на загарбані території [32, арк. 2]. Спасівчани Л. Тринів, В. Юрчишин, П Нішко, Д. Білан гнули спину на тартаку у Вигоді, населеному пункті Долинського повіту; проживали у так званих холодних кошарах. Про це згадував у своїх розповідях І. Мартинів [70, арк. 1].

Не кращим було життя спасівчан у Німеччині. Залишилися свідчення М. Глібка, який розповідав, що у віці шістнадцяти років його та окремих односельчан 12 січня 1942 р. відправили на землі Третього Рейху. Зокрема це були М. Ковалик, П. Максимів, Д. Лютак, М. Дзудзило. Згодом забрали О. Глібко, І. Хому, В. Андріїшина, М. Глібко, В. Лютака, М. Боднарчука та В. Мельника. Їх фірою відвезли у місто Долина, а звідти під охороною фольцдойчерів, одягнених у цивільний одяг, відправляли переповненими плацкартними вагонами в Німеччину. Їжею було те, що змогли прихопити з дому. Прибувши до місця призначення, їхньою роботою стало набивання дерев'яною стружкою матраців, які пізніше відвозили у концтабір, що знаходився неподалік від міста. Спасівчанам після важкої праці дозволяли виходити у місто на декілька годин, там вони зустрічали військовополонених різної національності: французів (вдягалися у зелену форму з надписом west), росіянів, італійців (носили одяг чорного кольору із словами hora), євреїв (на спині в них був червоний трикутник). Згодом остарбайтерам видали нові робочі костюми, на яких розташовувалися букви «OST», разом з цим з'явилася інша робота з розвантаження вугілля [72, арк. 3–4].

Переважно забирали до Німеччини тих, хто не корився нововведенням німецького режиму, а також мав зв'язки з повстанцями (див. дод. Є 8). Остарбайтерами були дівчата А. Хмизюк, Н. Андріїшин, дві сестри О. та А. Василюшин, О. Дзудзило [131, с. 77–78], І. Дзудзило [63, арк. 1]. Дівчата та хлопці працювали не тільки у поганих господарів, а і у хороших, які їх утримували, платили гроші. Це стосувалося молодих людей, яким виповнилося тринадцять-шістнадцять років. Серед них була і П. Клюга, яка

перебувала у таборі «Аушвіц III» робітничого спрямування, а потім їй вдалося потрапити до добрих німецьких господарів.

Підсумовуючи сказане, стає зрозуміло, що спасівчани розділялися на три групи, які під час німецького панування примусово віддавали свої сили і здоров'я на розбудову Третього Рейху: робота в межах Долинського повіту, одержуючи пай та деколи гроші (див. дод. А 4); тяжка праця в Німеччині або Австрії, тобто служба у багатих німців, рабська праця у таборах німецького тилу, робітничого направлення.

Населення Станіславщини відчуло і побачило «колерит» радянської влади, тому почало непокоїтися з приводу наближення Червоної армії до кордонів краю. У лютому та березні 1944 р. у населених пунктах місцевості, а також у селі Спас проводилися зібрання, на яких люди виявляли своє незадоволення поверненням радянської влади. Спасівчани добре пам'ятають той час, коли німці залишали їх край. Вони ховалися у стайнях і перебували там по два дні, а потім, перейшовши до хати, з'їдали всю їжу і говорили про те, що вже близько руські [58, арк. 4]. Нові пришельці також були голодними, навіть з'їли яйця з-під квочки. Починаючи з жовтня 1943 р. через Вигодщину та Рожнятівщину проходили нові військові формування з країни – сателіта Угорщини. У селі Спас налічувалося до двох тисяч «мадярських» вояк [40, арк. 2].

У процесі Проскурівсько-Чернівецької операції в кінці березня 1944 р. частинами восьмого механізованого корпусу Першої гвардійської танкової армії під командуванням М. Катюкова проведено форсування ріки Дністер, і війська Радянської армії звільнили територію Станіславщини від нацистських загарбників. Снятищина, Городенківщина, Коломийщина та частина Косівщини звільнилися від німецьких завойовників наприкінці березня–квітні 1944 р. Загальне звільнення Прикарпатського краю було завершено у липні 1944 р. за допомогою військ Львівсько-Сандомирської операції. У той час, від 29 липня 1944 р. по 6 липня 1944 р., Рожнятівський район потрапив «під опіку» радянської армії.

З приходом других «совітів» нічого не змінилося з часу німецької окупації 1941–1943 рр. Нацисти встановлювали «контингент» залежно від можливостей сім'ї, а совіти назначали норми здачі «контингенту», враховуючи вказівки зверху. Трагічними подіями супроводжувалася насильна колективізація. Перша радянська влада (1939–1941 рр.) допускала одноосібне ведення господарства, а більшовики, які прийшли до влади влітку 1944 р., старалися все зробити колективним. У людей забирали не тільки залишки врожаю, а все інше, що було необхідним для проживання. Страждали не тільки дорослі – жертвами ставали діти. Спасівчани не хотіли працювати у колгоспі, бо вважали що «казармовий соціалізм» несе для них голод і страх. Залишившись без засобів на існування, мешканці краю рятувалися від голодної смерті вживанням лободи та кропиви. «Святить лободу і жаливу, – говорили люди, – вони рятували нас від голоду» [75, арк. 1] (див. дод. Є 4). Комуністична пропаганда поширювала чутки «...як була Україна, то біда по коліна, а як стали москалі, то вже є хліб на столі...».

З метою поширення радянської моралі у Рожнятові почали друкувати газету «Більшовицька правда», яка коштувала п'ятнадцят копійок. Вийшло дванадцять примірників, і вісник припинився видаватися через те, що був відсутній поліграфічний матеріал. Розповсюдженням більшовицької пропаганди займалися прислані зі сходу України, спеціально підготовлені люди [36, арк. 14]. Розпочалося вивезення, арешти та переслідування спасівчан. Найстрашнішим виявився 1945 р. У процесі арештів постраждав П. М. Дичкевич (1912 р. н), відправлений у Львівську в'язницю (причину арешту не було вказано). Вивозили із села сім'ї: Гевкач – Михайла (1880 р. н.), Анну (1892 р. н.), Олену (1923 р. н.) – на Кавказ; Дикун – Михайла (1898 р. н.), Марію (1905 р. н.), Марію (1876 р. н.), Івана (1943 р. н.), Ольгу (1943 р. н.), Катерину (1907 р. н.) – до Архангельської області (Росія); Михайльонко – Миколу (1885 р. н.), Явдоху (1915 р. н.), Марію (1902 р. н.) – на Кавказ; Дичкевич – Параску (1891 р. н.) та Настусю (1928 р. н.) – до

Архангельської області; Максимик – Івана (1883 р. н.), Марію (1892 р. н.), Михайла (1903 р. н.), Марію (1912 р. н.), Миколу (1936 р. н.), Василя (1938 р. н.) – на Кавказ. Арешти, переслідування, вивезення спасівчан за межі свого краю були причиною того, що хтось із рідних відмовлявся служити в Червоній армії, допомагав членам ОУН-УПА, або був попередньо засудженим [36, арк. 18–24].

Окремі жителі села Спас служили в рядах радянської армії. Один із них, М. І. Васишин (1910 р. н.) за заслуги у боротьбі з німецькими окупантами, удостоєний звання Героя Радянського Союзу. На службу призваний Рожнятівським районним військовим комісаріатом у серпні 1944 р. Форсував річку Одер в складі сто сімдесят п'ятого стрілецького полку Вісло-Одерської операції. Важко поранений, 20 березня 1945 р., помер у військовому госпіталі [109, с. 1]. Могила М. І. Васишина була знайдена зусиллями Червоного хреста, за участі поляків та українців, у місті Ключборк, що у Польщі (див. дод. Є 9).

Виявляється, що була помилка у призначенні нагороди. Спочатку її вручили за наказом Верховної Ради СРСР від 27 червня 1945 р. однофамільцеві з села Чорні Ослави Надвірнянського району. Коли провели ретельне дослідження архівних документів, то уточнили, що подвиг здійснив спасівчанин М. І. Васишин. Причиною помилки було те, що обидва воїни служили в одному стрілецькому полку. Багато років правди добивалася дочка героя М. М. Федів. Висока нагорода «Золота зірка» вручалася дочці героя у 2007 р. очільником Івано-Франківської обласної державної адміністрації Р. Ткачем, на урочистому зібранні, де була присутня вісімдесятивосьмирічна дружина М. І. Васишина П. П. Турта (теперішнє прізвище) [91, с. 7].

Одним з учасників Другої світової війни є спасівчанин П. І. Мельничук (1925–2018 рр.), у дев'ятнадцятирічному віці був забраний на службу, воював у Польщі, а згодом у Німеччині, форсував річку Одер, де 9 квітня 1945 р. отримав поранення в плече, в результаті якого куля вийшла навиліт. У післявоєнний період одружився, і спільно з дружиною Марисею виховував

четверо дітей. Його бойовий шлях відзначений чисельними орденами: «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.», «За мужність» та орденом «Червоної Зірки» [128, с. 1].

Отже, період Другої світової війни негативно вплинув на свідомість і життя спасівчан. 23 серпня 1939 р. територія Рожнятівщини, як і всі інші землі Західної України, в результаті радянсько-німецького договору, стала складовою Радянського Союзу. Коли почалася ця війна, у перші дні липня 1941 р. місцевість була зайнята німецькими окупантами й з 16 липня 1941 р. стала підчинятися управлінням Генерального губернаторства. Остаточне визволення населеного пункту Спас відбулося 29 липня 1944 р. радянськими військами.

Як не старалася комуністична влада звільнити територію Рожнятівського краю від остаточних формувань ОУН-УПА, їй це не вдавалося. Село Спас, овіяне бурею трагічних подій, зуміло вистояти в період тяжких випробувань, боляче реагувало на те, що національно-визвольний рух поступово котився у прірву, не відчуваючи підтримки Заходу. Могутню більшовицьку диктатуру неможливо було перемогти силами маленької жменьки представників національно-визвольного руху. У кінцевому результаті почалися свіжі репресії людей, яких вважали близькими до дій партизанських загонів. Основна роль відводилася укріпленню колгоспів, вівся нагляд за спасівчанами, які могли завадити зміцненню радянської влади

3.3. Український повстанський рух 1940-х рр.

Національно-визвольний рух почав активно діяти перед Другою світовою війною. Його очолював Є. Коновалець. Відбулися розбіжності в поглядах становлення незалежної України, після того, як не стало керівника Організації Українських націоналістів. Пізніше рух опору розділився на дві частини: поміркованою та революційною, тобто мельниківцями (ОУН-М) та бандерівцями (ОУМ-Б). Напередодні німецько-радянської війни (1941–1945 рр.) здійснилася трансформація цих двох напрямків. Попередницею

Української Повстанської Армії стала «Поліська Січ», у яку увійшли члени воєнізованого угруповання Т. Бульби-Боровця та А. Левицького. Вони боролися з німецькими та радянськими загарбниками. З осені 1942 р. – квітня 1943 рр. провід Організації Українських націоналістів постановив називати збройні групи, які боролися за світле майбутнє України, Українською Повстанською Армією, яка на перший план висунула завдання боротьби за незалежну державу та щасливе життя її громадян. Провелася реорганізація структури повстанської армії, в результаті чого утворилися окремі зони. Їх налічувалося чотири: УПА-Захід, УПА-Схід, УПА-Південь, УПА-Північ. Вони діяли на території всієї Західної України. Бойківщина, до якої належить Рожнятівщина стала місцем формування підрозділі ВО 4 «Говерля». Села Спас, Липовиця, Витвиця, Розгірче, Болехів, Орів, Опака, Тустановичі, Нижня та Верхня Стинави, Підбуж, Сушниця, Лопушна, Стара Сіль та Недільна знаходилися на межі дислокування даного угруповання. Спас розташовано в місцевості, оточеній лісом, тому воно могло служити пристанищем для перебування сотень та куренів. Упродовж 1945–1947 рр. організація УПА-Захід, територія ВО 4, була переорганізована на такі відтинки: Коломийський ТВ «Гуцульщина» (командири «Козак», «Степовий», «Хмара», що базувався на території Карпатських гір), Станіславський ТВ «Чорний ліс» (командири В. Андрусак «Грегіт», «Прут», «Дунай», «Різун», розташовувалися на межі Калуського й Станіславського районів); Буковинський ТВ 20; ТВ «Дністер» (командири «Чорний», «Черник», охоплював район Покутського Придністров'я); Калуський ТВ 23 «Магура» (командири «Дзвінчук», «Байрак», «Зміюка»); Закарпатський ТВ 25. Відтинки ділилися на курені. У складі Калуського ТВ 23 «Магура» налічувалося чотири курені, якими керували «Бай», «Літун», «Ромко», «Журавель» [99, с. 287–289].

Звіт, поданий Спартакком, під назвою «По запитаннях квестіонару (питальника, анкети. – О. Д.), свідчить про те, що територія Рожнятівщини за час 1 січня–30 червня 1945 р., слугує не благонадійним місцем для

функціонування УПА. Тут активно розгорнули свою роботу представники радянської влади. До цього часу молодіжна комсомольська організація («комсомоли») працювала менш діяльно [36, арк. 1–2].

На передодні завершення війни у селі Спас появилися особи, які не бажали бачити Україну вільною. Переважно це були не місцеві люди, росіяни, яких називали «головаорізи», «стрибками» («ястрибки»). Жителі не розуміли значення цих слів, але в основному відчували, що «посібники» нової влади пропагували серед населення вороже ставлення до повстанців. Були створені загони «стрибків», які функціонували при підтримці Рожнятівського Народного Комісаріату Внутрішніх Справ. Саме 1945 р. став роком їхньої жорстокої розправи над місцевими жителями: відбувалися облави, в результаті яких здійснювали розстріли невинних людей, винищували повстанців, грабували або спалювали людське майно. Якщо хтось обурювався їхніми вчинками, то отримував тяжкі побої. Страждали старші люди, маленькі діти, жінки [38, арк. 3] (див. дод. Є 5).

Свідчення спасівчанки Е. Грели (Михалків) є підтвердженням цих нелюдських дій, вона навчалася в молодших класах, коли проводилося своєрідне очищення від «бандер». На все життя їй запам'ятався факт масового вбивства молодих хлопців, яких везли машиною, а звідти чувся несамопитий стогін та приглушені звуки незрозумілих голосів. Вчителька заборонила дітям заглядати у вікно і зачинила його [75, арк. 2]. Серед місцевих жителів були і такі, згадує Е. Нішко (Гусак), які працювали на радянську владу, проте не прислужували їй. Їх називали «чесними» [56, арк. 11].

Якщо глибше доторкнутися до функціонування ОУН-Б, то стає зрозуміло, що повстанці із нашого села почали вступати до цієї організації з 1943 р. Тоді було створено Українську народну самооборону. Повстанські відділи сформувалися на Галичині 15 липня 1943 р. До них входили окремі жителі села Спас: М. М. Тимків (районний провідник ОУН), М. Дикун (харчовий, стайничий), М. Дичкевич, П. В. Дичкевич (був засланий у Сибір)

П. Тринів (за свідченнями місцевих жителів «ходив з карабіном», псевдо «Похмурий»), М. Д. Кушнірчук (харчовик) [65, арк. 1], І. М. Михайльонко («Микун») [61, арк. 1–2] (див. дод. Є 6), Ю. Мелевич (кулеметник сотні «Снігурі»), І. В. Стадник (псевдо «Гарний», станичний ОУН), Д. М. Лютак (псевдо «Остап», стрілець боївки «Полянина»), М. С. Стадник (псевдо «Колос», охоронець станичної ОУН, якого вбили між селами Підсухи та Погорілець Рожнятівського району 3 серпня 1949 р.; похований на кладовищі с. Спас) [48, арк. 1], І. Д. Васишин, П. М. Луштва (референт пропаганди кущової ОУН, псевдо «Левко»), М. І. Хмизюк [42, арк. 1]. Учасницями національно-визвольного руху були й жінки: А. М. Кушнірчук (заслана до Сибіру), П. М. Боднар (засуджена на десять років), А. Луштва, М. В. Дичкевич (заслана до Сибіру), Г. В. Гевкач [65, арк. 1]. Відзначився своєю активністю у роботі УПА П. Мартинишин, який вів документацію членів організації, був надзвичайно творчою людиною, створював пісні, які дають змогу дізнатися про ті буремні часи [65, арк. 1–2].

Заслуговує особливої уваги факт створення стрілецької дивізії «Галичина», до складу якої входило шістнадцять тисяч осіб. Її діяльність підтримувало німецьке військово керівництво, проте ОУН-Б вважали, що цей вчинок є спробою дочепити нас до німецького воза..., коли стає більше наочним, що цей фіз котиться у прірву. Завдання даного формування – воювати з Червоною армією. дивізію «Галичина» підтримала частина ОУН, очолювана А. Мельником, бо вбачала у ній фундамент для створення української армії, яка б нагадувала Легіон Українських Січових Стрільців Великої війни.

Характеризуючи події на Станіславщині за період від січня по лютий 1943 р. у витязі статистичного звіту ОУН-Б вказано, що кампанію, яка вербувала до «Ваффен СС» юнаків, успішно завершено на початку лютого. Молоді люди віком від сімнадцяти до двадцяти п'яти років, а їх налічувалося чотириста осіб, були забрані до есесів дизації «Галичина». Якщо хтось не корився німцям то підлягав репресіям. Спасівчани І. Д. Васишин,

В. М. Максимів, Ф. І. Максимів, М. І. Хмизюк пішли служити в дане формування тому, що вважали за потрібне здобути знання та уміння з військової справи, які можуть їм пригодитися в невпинній боротьбі за волю України. Молоді здорові юнаки були потрібні німцям для того, щоб зупинити чисельну навалу російських збройних сил [65, арк. 1].

Проаналізуємо роль повстанців у боротьбі з одного боку окупантами, зокрема, німецькими, а з другого радянськими в Рожнятівському краї. Відбувалися масові арешти людей у селах Грабів, Лоп'янка, Спас, Погорілець, Підсухи. 11 вересня 1943 р. гітлерівці заарештували чотирьох жителів Грабова. Двом із них вдалося втекти, а двох інших відвезли в місто Долину, де орудував вахмайстер поліції Ярош. Така ж біда спіткала вїта села Лоп'янка Гелина та його односельця крамаря М. Лешка. Слідкували і за священиком Ю. Оришкевичем, проте він не був вдома, тому і врятувався. Арештантів з міста Долини перемістили в тюрму міста Дрогобича.

Необхідно наголосити, що восени 1943 р. націоналістичне підпілля активізувало свою діяльність і тим самим змусило поліцаїв стати ще жорстокішими. Ярош тримав тісний зв'язок з найактивнішими німецькими прислужниками – поляками і знав про все, що відбувалося у колах підпільників в м. Долина та селищі міського типу Вигода.

М. Мацьків зі Спаса, В. Вельган із Лоп'янки та фольксдойч Шпіс співпрацювали із жандармерією, налагодивши особисту когорту зрадників власного народу. Німці мали намір зрівняти із землею два села Рожнятівщини Грабів і Лоп'янку, щоб налякати жителів інших сіл, змусити їх коритися гітлерівцям. Люди ненавиділи донощиків, а ті, в свою чергу, систематично змінювали місце проживання. Це стосується спасівчанина М. Мацьківа, якого пильно охороняла жандармерія, щоб повстанці не розправилися над ним. Він з родиною 25 вересня 1943 р. переїхав на проживання в місце, яке було засекречене від очей односельчан [136].

Дізнавшись про наближення Червоної армії, місцеве населення стало побоюватися нової радянської. Вони вже відчували на попередньому досвіді

до чого вона може привести, тому впродовж січня–червня 1945 р. у селі Спас було проведено шістнадцять протестів, до яких прилучилося сорок п'ять – сімдесят людей. Більшість зібрань підтримували Українську Повстанську Армію. Для порівняння візьмемо факти про кількість мітингів та участь у них людей таких сіл: с. Липовиця – чотири мітинги (4–25 чол.), с. Суходіл – п'ять мітингів (10–30 чол.), с. Луги – дванадцять мітингів (30–45 чол.), с. Підсухи – п'ять мітингів (10–15 чол.), с. Погорілець – десять мітингів (20–30 чол.), с. Грабів – сім мітингів (30–50 чол.), с. Верхній Струтинь – десять мітингів (100–120 чол.), с. Нижній Струтинь – тринадцять мітингів (150–200 чол.), а в селищі міського типу Рожнятові – двадцять чотири мітинги за участі 120 – 200 чоловік [35, арк. 14].

Побоювання людей відносно повернення радянської влади не були марними. Представники нової влади у кожному селі створювали свої опорні пункти військового спрямування. У селі Спас стояв гарнізон, який стежив за порядком у краї. Він розташувався на межі Спас з гірськими населеними пунктами. Йог дії скомпрометували через жорстокі вчинки усталенні до місцевих жителів. Здійснюючи масове переслідування повстанців, з метою отримання інформації про місця їх перебування, супроводжувалося катуванням жителів сіл Погорілець, Підсухи, Спас. За період з другої половини січня по 18 червня 1945 р. повстанці з сотні «Журавлів» та «Загрози» чинили опір непрошеним гостям. Вони знищили шістдесят червоноармійців, які вантажили дрова біля вузькоколійки, дванадцять із них пропали безвісти, а частина відступила в місто Долина. Про цей інцидент у народі складено пісню (див. дод. А 1). Мертве тіло одного воїна знайшли у лісі. Силами повстанців із сотні «Журавлів», який слугував для перевезення цінної деревини з краю, був зруйнований між селами Спас і Луги [110]. 5 серпня 1945 р. червоноармійці у кількості двадцяти осіб із села Спас організували вилазку у село Погорілець і забрали хлопця, який видав цінну інформацію про жителів, які допомагала українському національному

супротиву. У результаті чого була конфіскована зброя, вбито одну людину та схоплено три дівчини, яких згодом арештували [37, арк. 2].

Радянська каральні загони протягом 28 жовтня – 4 листопада 1945 р. заблокували всі гірські села, здійснили на території Долинщини дев'ятнадцять більшовицьких облав та залишили без знущань і Рожнятівщину. Одинадцять облав провели на її теренах. Вузькоколія, яка пролягала із села Ілемня до села Брошнів контролювалася більшовиками [38, арк. 1].

Восени 1945 р. відчулося послаблення угруповань УПА у боротьбі з радянськими порядками. Місцеві жителі сіл Сваричів, Цінева, Спас, Верхній і Нижній Струтинь, Дуба, Князівське, Велдіж, яке в даний час називається Шевченкове і знаходиться на території Вигодської громади Калуського району Івано-Франківської області, змушені були менше спілкуватися, боячись переслідувань з боку діючої влади [37, арк. 2]. Повстанський рух не зовсім перестав знищувати членів каральних загонів. Він продовжував воювати з Червоною армією. Чота «Бистриці», яка переховувалася у селі Лоп'янка, 6 листопада 1945 р. організувала напад на гарнізон, що налічував п'ятнадцять осіб і перебував на території села Спас. У результаті бою двоє людей із загону повстанців було поранено [105].

В липні 1946 р. представники радянської влади почали проводити роботу з метою обшуків у господарствах місцевих жителів. 22 липня здійснили ревізію двадцяти трьох обійсть спасівчан, а 23 липня обшукувалися господарства жителів сіл Ілемня та Суходіл. У цей час заарештували спасівчанина М. Юрчишина в зв'язку з тим, що він допомагав повстанцям зброєю. Через декілька днів 2 серпня був арештований М. Гусак, який піддався жорстоким тортурам, але не видав інформацію про місце знаходження станичного УПА та його побратимів. Відпустивши його, радянські карателі 4 серпня вчинили грабунки спасівчан. Незадоволені такими діями місцеві жителі скаржилися до сільської ради, внаслідок чого розлючений червоноармієць підірвав гранатою житловий будинок у Спасі.

Через це було звільнено начальника гарнізону, а радянськими управителями назначено нового, який поводив себе «гуманніше».

20 серпня 1946 р. українські повстанці із рою «Опришків» о десятій годині вечора здійснили вилазку на молочарню у селі Спас. Внаслідок якої до місця «злочину» приїхало десять енкавееців і двадцять червоноармійців, які розпитували у місцевих жителі деталі цього інциденту. Вони взяли на допит господаря молочарні М. Дзудзила, який доповів, що напад здійснили не повстанці, а переодягненні енкавееці (зрозумій це по їхній мові). Почувши таке твердження, учасники радянських каральних органів закрили цю справу [40, арк. 11, 14–17].

Однак негативні дії радянських карателів у населеному пункті не припинялися. 18 квітня 1947 р. серед білого дня «стрибки» вбили вдома голову села Спас М. І. Максиміва та його кохану дружину Анну. Причиною вбивства стало небажання місцевого управителя віддати свою зброю. Сиротами залишилися семеро дітей. Його дочка А. Глібко (Максимів) пригадувала, що їй тоді було чотирнадцять років. Їх маленьких вивели на вулицю. Старшого брала били залізними прутами, у результаті чого дуже постраждав і через два дня помер [73, арк. 1].

Неодноразово відбувалися сутички між радянськими каральними загонами та українськими повстанцями. Один з таких боїв відбувся 19 серпня 1948 р. на території західної околиці села Ясеновець, де у боротьбі за визволення рідного краю померло шестеро підпільників: П. М. Луштва (народився 1913 р. у с. Спас, псевдо «Левко», референт поширення ідей кушової ОУН), П. П. Лозинська (1930 р. народилася у с. Сваричів, псевдо «Марійка», станична ОУН у с. Спас), М. Ю. Мороз (народився 1919 р. у с. Суходіл, псевдо «Листок», господар кушової ОУН), Ф. Ю. Вінтоняк (народився 1922 р. у с. Суходіл, псевдо «Чайка», господар кушової ОУН), І. Ю. Гушак (народився 1924 р. у с. Лоп'янка, псевдо «Богдан», охоронець кушової ОУН), І. М. Кічак (народився у с. Лоп'янка, псевдо «Чуприна»,

охоронець кущової ОУН). Про ці події складено пісню, а на місці їхньої смерті було поставлено з дерева хрест [137] (див. дод. А 2).

Впродовж 1948–1949 рр. українські повстанці спалили у с. Спас адміністративний будинок, молочарні, інші споруди, які були у власності радянських управителів. Останній бій у с. Спас з енкавеесівцями відбувся 6 червня 1949 р., внаслідок якого загинуло п'ятеро підпільників з кущової боївки ОУН: Д. І. Попович (народився у 1923 р. у с. Лецівка, псевдо «Тонько»), М. С. Николюк (народився 1922 р. у с. Цінева, псевдо «Байда»), М. І. Лешко (народився 1921 р. у с. Лоп'янка, псевда «Береза», «Залізник»), І. М. Мацевко (народився 1913 р. у с. Лоп'янка, псевдо «Павук»), В. М. Чоп (народився 1928 р. у с. Лоп'янка, псевдо «Рішучий»). Тіла повстанців згоріли в «Грибовій» (назва від вуличного прізвища власника обійстя – *О. Д.*) stodолі. Те що залишилося від молодих хлопці супротивники відвезли у місто Рожнятів [135] (див. дод. А 3).

Тривалість діяльності повстанців на Рожнятівщині зумовлена їхнім вмінням добре переховувати. У місцевих лісах вони мали свої криївки, які слугували надійним місцем для перечикання бурхливих подій, а у важкі часи були другою домівкою. Розташовані криївки у глибині лісу були добре захищені, тому російським офіцерам, які приїхали із Східної України, не можливо було викрити місце розташування місцевих повстанців, тим більше вони не знали лісистості місцевості краю (див. дод. Є 7).

Отже, після закінчення німецько-радянської війни новим керівникам органів влади не вдалося очистити повністю Рожнятівщину від «залишків» формувань ОУН-УПА до 1950 р., незважаючи на те, що було спеціально сформовано загони «ястрибків» («головорізів», так прозвали місцеві жителі с. Спас). Основним завданням яких стало навіювання жителям населеного пункту негативного ставлення до діяльності УПА.

Нажаль національно-визвольна боротьба повстанців за державну незалежність зазнала поразки. Тогочасну тоталітарну систему надзвичайно складно було зруйнувати, тим більше, не маючи жодної підтримки із

середини країни та західних держав. Діяльність ОУН -УПА на території краю стала викликом для радянського правління, до її лав вступали ті, кого не влаштовувала нововведена система та ті, що розуміли важливість формування української незалежної держави. Ці історичні події надовго закарбовані у пам'яті жителів с. Спас, як важливий період боротьби жителів краю з тоталітарною системою початку 1940-х – 1950-х рр.

РОЗДІЛ 4

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК С. СПАС

4.1. Соціальна інфраструктура

Невід'ємною складовою соціально-економічного життя населення є інфраструктура краю. Саме вона здійснює вплив на рівень життя кожного села чи міста. Соціальна інфраструктура включає в себе сукупність різного роду діяльності об'єкти. Протягом ХХ ст. у селі Спас існували різні магазини та крамниці, лікарні, колія, бібліотека, клуб.

Західні українські землі завжди були сировинним придатком для Австро-Угорської імперії, тому для кращого функціонування вивезення деревин з краю, ще на початку ХХ ст. було прокладено вузькоколійку. За її допомогою матеріал вивозився до більш прогресивних регіонів [35, с. 1556]. За документами 1935 р. дізнаємося, що її довжина до Лугів становила двадцять один кілометр, а загальна, починаючи від м. Брошнів і до Ілем'ї станом на 1945 р., близько п'ятдесят [11, арк. 10]. За свідченнями старожилів дізнаємося, що вузькоколійка проіснувала до 1950-х рр., після чого припинили рух вагонів. Металеві рейки розібрали на потреби села, а інші частину розікляли [60, арк. 5]. Вузькоколійка була призначена не тільки для перевезення важкого матеріалу, зазвичай дерева, але й була чудовим транспортом для перевезення лісорубів до місця вирубки та заготівлі лісу. У зв'язку з тим, що забирали людей на роботу, у кожному селі була зупинка. [59, арк. 4] (див. дод. Г).

У «Księga adresowa Polski» за 1928 р. вказується, що в с. Спас функціонували такі ремесла як бондарство (Дж. Фрід), бляхарство (М. Кушнірчук), теслярство (М. Гевкач, Н. Рішко, П. Кузінеч), ковальство (Ф. Бартолі, П. Будукевич, А. Копчан, М. Тринів), столярство (І. Дикун, Н. Марків), слюсарство (С. Ворк), мулярство (М. Дикун). Млинами володів Спас Дж., різні товари продавали Д. Фосберг, С. Фрюліх, М. Геллер (вони були німцями), взуття робили М. Рішко, Г. Ересман, Ф. Кляйн. Тютюновим

виробництвом займався Просер, алкогольні напої продавали Дж. Бітковер та П. Лустік, годинникар (майстер) – Горовиць.

У 1928 р. тартаки, тобто деревообробні підприємства, були у власності Д. Юнгермана та Е. Джеккель, а 8 березня 1934 р. у селі розпочав свою роботу новий водний тартак (млин), власником якого став Матер Лустіка. Тут працювало чотири робітники, які отримували за свою роботу відповідні кошти. Тоді ж до роботи приступив паровий тартак, власником якого став Давид Янвеп, де налічувалося п'ятдесят чотири працюючих [4, арк. 11]. Поряд з новоствореними місцями для заробітку селян, вже була приватна молочарня, управлінцем якої був Пепі Фрейліх. На підприємстві знаходилося двадцять п'ять корів, на рік виготовляли 145 кг. масла, а надоювали молока – 3600 л. [11, арк. 7].

У радянській час досить розвинутим було медичне обслуговування. Здоров'я місцевих жителів було на відповідальності працівників Спаської поліклініки, окрім медичного обслуговування установа займалася підтриманням санітарних норм у селі (1953 р. до роботи приступила санітарна комісія, що складалася із семи чоловік. Головою було призначено Ю. В. Васишина [19, арк. 16]). Зведення нової лікарні розпочалося наприкінці 1950-х рр., до цього часу спасівчан обслуговувала невеличка лікарня, що була у міжвоєнний період власністю єврея Ейзика (знаходилася на місці теперішнього початкового закладу освіти Спаського ліцею). У 1955 р. в цьому невеличкому приміщенні за даними завідувача лікарні М. П. Чавяка налічувалося чотирнадцять ліжок. За медсестрами закріплювалися різні частини села, на яких вони мали слідкувати за станом здоров'я місцевих жителів, окрім цього працівники лікарні обслуговували навколишні населені пункти та підпорядковували собі їхні медичні центри [20, арк. 4].

У 1959–1960 рр. головою лікарні був Ф. Т. Соловій, який у травні 1965 р. заявив про необхідність відкриття нової медичної установи. В цей період лікарня займалася лікуванням людей одинадцяти сіл. За даними 1964 р. тут

працювало три лікаря, яких було не достатньо для належної підтримки рівня життя жителів Спасу та інших населених пунктів. Не вистачало працівників із вищою освітою [26, с. 9–10].

Відкриття нової лікарні датується 1966 р., у ній було відкрито декілька відділів: пологовий, терапевтичний, педіатричний, а також додано станцію швидкої допомоги. Станом на 1967 р. у новозбудованому закладі нараховувалося п'ятдесят ліжок. Тут надалі працювали три лікарі з вищою освітою та більше десяти людей середнього медперсоналу. Пізніше, до перелічених вище відділень, додався – шкірвенерологічний (1980 р.). Тривалий час головним лікарем працював О. О. Петлякович, а згодом А. І. Шульга [83, с. 3]. Нині головним лікарем лікарні у Спасі є Н. М. Тринів.

Соціальним добробутом місцевих жителів опікувалися магазини та різні крамниці. До початку Другої світової війни невеличкі крамниці були у власності євреїв, які в той час були найбільшою іноетнічною групою у селі Спас. Наприклад, єврей Чмійлик поділив свій будинок на дві частини, одна з них була призначена для продажу товару, а інша для проживання. Діти спасівчан з радістю бігли туди, щоб обміняти курячі яйця на солодкі булочки чи на інший рідкісний продукт. Інша крамниця належала Шалію. Він також поділив свій будинок на два приміщення, в одному із них знаходилася «Графіка», де торгували сигаретами. Проте, історичні умови змусили євреїв покинути свої домівки та закрити створені місця продажу продукції.

У радянській період кількість магазинів збільшилася, лише в одному році – 1959 – було збудовано сільунівермаг, хлібний, три продуктові магазини, чайну [19, с. 12]. У центрі села працював магазин «Побут», який датується 1964 р. Тут за розповідями місцевих жителів працював швейний цех, на прокат брали посуд та робочий одяг за потребами, перукарня [60, арк. 4]. На 1972 р. кількість об'єктів сфер обслуговування населення зросла. Тепер налічувалося вже чотири продовольчі магазини. Особливим та проблем місцем був павільйон «Левада» (кафе) [19, арк. 12], де часто

працівник не дотримувалися правил робочого дня та пізно ввечері продавали алкоголь [32, арк. 135].

Культурно-освітнім життям краю займалися Будинки культури, які поширювали ідеї комунізму, прославляли партію. Основними методами поширення ідеології були гуртки для молоді, організовані різні виступи, перегляд фільмів, створення народних колективів. Проте ситуація змінилася після проголошення незалежної України 1991 р. Тоді такий заклад вже прославляв українську народну творчість, створюючи троїсті музики, організовував перегляд українського та індійського кіно. У Спаському Будинку культури працювали: 1950 р. – В. І. Мелевич; 1951 р. – І. Д. Бачкур; 1952 р. – М. В. Янків [16, арк. 2]); 1953 р. – І. М. Кузьмич. У 1954 р. у новозбудованому клубі, на місці теперішньої сільської ради, працювали: В. І. Грела, який дуже часто організовував для молоді різні розваги [19, арк. 10]; 1955–1956 рр. – І. П. Міляновський [21, арк. 11]; 1957 р. – М. І. Дичкевич; 1958 р. – В. М. Дзудзило; 1959 р. – О. В. Кіндрат; 1960–1961 рр. – М. М. Мельник; 1962 р. – М. І. Дикун; 1963 р. – Ю. М. Дикун [25, арк. 32]; 1965–1966 рр. – М. В. Медвідь; 1967 р. – Л. М. Паламар [28, арк. 32]. У 1975 р. клуб було організовано в колишньому будинку, що належав сільській раді. Тут у 1975–1984 рр. директором були – О. Г. Максимів; 1985–1986 рр. – М. Діденко; 1987 р. – М. М. Федорів; 1988–1989 рр. – М. В. Горан. У грудні 1989 р. було відкрито нову велику будівлю, яка стала Народним домом, з великим залом, місцем для танців, бібліотекою. Директором було призначено І. М. Руду, а з 1991р. по 1993 р. – М. М. Максимів. З 1994 р. і до сьогодні І. М. Руда.

При Народному домі була бібліотека. Згідно наказу обласного відділу культурно-освітнього процесу її було перенесено 1949 р. до Будинку вчителя. Першою бібліотекаркою стала М. Г. Самійло, яка проводила там різні читання, вечори, а також приносила різну літературу колгоспникам [60, арк. 3]. Бібліотекарі часто мінялися. Були випадки, коли навіть не було працівників, які б дбали про книжки та займалися пропагандою радянської та

класичної російської літератури, або такої, яка не шкодить ідеям комунізму, тому виконувати обов'язки бібліотекаря доводилося прибиральницям [30, арк. 49]. У 1970-х рр. створюють відділ дитячої літератури, як нова штатна одиниця, яку очолює Д. І. Ткаченко. 1974 р. Спаську бібліотеку відзначають як бібліотеку відмінної роботи [122, с. 55, 70]. У 1977 р. відбулася централізація бібліотечної системи – об'єднання бібліотек за адміністративно-територіальним принципом. На сьогодні книгозбірнею села Спас завідує Л. М. Дубровна.

Отже, для добробуту спасівчан функціонували різні життєво потрібні об'єкти у селі Спас. Серед них різного виду тартаки, контроль над якими тримали євреї та поляки місцевості; вузькоколійка, для перевезення деревини; приватна молочарня; лікарня, яка протягом ХХ ст. мала різне розташування та обслуговувала навколишні села; магазини та крамниці.

Культурно-освітнім осередком, поряд з школою був Народний дім, який організовував різні розваги для молоді, концерти, гуртки, запуслав фільми. При ньому діяла бібліотека, яка поширювала серед місцевих жителів різну літературу, а у радянський час проводилася ленінські читання, основною метою яких було ідеологізація суспільно-політичного життя серед спасівчан. З проголошенням незалежності книгозбірня стала одним з осередків пробудження патріотичної свідомості місцевого населення. Соціальна інфраструктура покращила повсякденне життя у с. Спас та сприяла розвитку краю у соціально-економічній сфері.

4.2. Колгосп «Спаський»

З встановленням радянської влади у краї, внаслідок перемоги у Другій світовій війні, було оголошено курс на колективізацію. Розпочалося утворення великих колгоспних господарств, натомість ліквідовано приватне землеволодіння. Тепер всі змушені працювати на благо держави та радянського народу.

Організаційне утворення колгоспного господарства на Рожнятівщині мало негативний компонент. У 1951 р., з метою залучення приватних

територій до колгоспу, спасівчан розпочали виселяти на південь України, нібито на добровільних засадах. Таким способом радянська влада на місцевості позбавлялася людей, які були незадоволені новим режимом [64, арк. 2] (див. дод. Є 1). Їм вдалося виселити всіх жителів сіл Погорілець, Підсухи і частину села Спас. Переселених називали в Спасі «виконані», тобто евакуйовані. Після залишення селянами рідної домівки, влада взялася за ліквідацію їх особистого майна, яке тепер пішло на будівництво колгоспних приміщень [57, арк. 2]. Людям обіцяли, що з часом вони зможуть повернутися і відбудувати свої будинки і для цього місцева влада за власні гроші виділятиме 700 м³ лісу. Проте, після повернення деяких спасівчан, нічого не компенсували, вони були змушені шукати місце проживання у сусідів або далеких родичів [18, арк. 8]. Виселення могло не відбутися через дві причини: 1) членство в партії; 2) бути другом голови сільської ради. Загалом із села Спас «добровільно» виїхало сімдесят родин [55, арк. 1–2] (див. дод. Є 2).

Опинившись на новій землі, спасівчани не мали гарних умов проживання та власного реманенту, окрім цього жителі зіткнулися з безплідним сезоном, тому наприкінці 1950-х рр. почали масово повертатися до Спасу. Важка ситуація їх очікували на рідній землі: житла не було, переслідували, доводилося переховуватися [64, арк. 1]. Про ці події зі сльозами на очах пригадував В. Дикун. Коли він повернувся його не приймали на роботу, ночував з своїми дітьми та дружиною у стайнях людей. З часом працевлаштувався лісорубом, але йому не виплачували гроші [54, арк. 1–2].

Головою з організації колгоспного життя у краї було призначено людину на прізвище Глодаревський, який для досягнення мети на початковому етапі використовував резиденцію священика, як контору (до 1957 р.), оскільки не вистачало приміщень [47, арк. 21]. 20 лютого 1950 р. було утворено артіль імені Й. Сталіна, а вже потім колгосп «Спаський». До складу новоутвореного колективного господарства ввійшло три населені пункти, а саме Спас, Грабів, Лоп'янка. Пріоритетним для колгоспу, було включення тих селян

(суспільники), які мали цінний реманент, особливо млинок (приладдя для очищення зерна), та вели активне господарювання. Окрім цього, селяни відробляли трудовні, за які отримували дуже малу зарплату. Наприклад, одна з спасівчанок за час роботи у колгоспі літом, отримала сорок кілограм соломи та два кілограми жита, проте цього було недостатньо для утримання сім'ї та невеличкого свійського господарства. Такі життєві ситуації спонукали селян до крадіжок. Потайки від керівників колгоспу ходили косити траву для худоби, брали все що попадало під руки.

Головою утвореного колгоспу було обрано В. І. Самійла. Його дочка пригадувала, що люди не мали бажання йти у невідоме місце для господарювання, тому відмовлялися туди записуватися, віддавати предмети господарювання, землі. Перші два роки голова та його помічники по можливості виконували поставлені норми [60, арк. 4]. У колгоспі імені Й. Сталіна на 1952 р. було шістдесят п'ять корів, п'ятдесят шість коней, значні кошти господарство одержувало від утримання овець [16, арк. 25]. Колгосп спеціалізувався на відгодівлі молодняка, розведенням вівчарства та отримання з нього вовни, вирощуванням та обробкою льону на продаж в інші села [21, арк. 15]. У 1953 р. у державній власності нараховувалося сто сімдесят дев'ять свиней, триста п'ятдесят п'ять корів, чотирнадцять овець, сто тридцять п'ять кіз. В одноосібників налічувалося п'ять свиней, вісімнадцять корів, овець не мали, чотири коня, сім кіз. Суспільники також утримували невелике господарство [19, арк. 45].

Неприємною була ситуація для малозабезпечених селян (їх називали одноосібниками), у яких не було що конфіскувати, для них місця в колгоспі не існувало. Натомість їм видавали малородючі три гектари землі, які розташовувалися далеко від села, та ще й накладали великі податки, які потрібно було сплатити державі. Вони називалися контингентом. До колективного господарства їх не включили, проте змушували працювати понадпланово не тільки для себе, але й для нього. Колгоспне господарство проіснувало до 1959 р. і відносилось до групи колгоспів Станіславської

області [49, арк. 2]. Через неможливість оплачувати занадто великого розміру податки, малоземельні селяни приховували своє господарство, а через не отримання грошей із власного хазяйства змушені були виїжджати на сезоні роботи в інші регіони України. У маленькому селі не можливо приховати від влади навіть дрібниці, тому таких людей швидко знаходили та оподатковували. Ховатися було нікуди [22, арк. 7].

В основному у колгоспі переважала робоча сила жінок. До ланки, яка займалася збиранням льону з одного гектару, відносилося вісім-десять жінок. Окрім його збирання, потрібно було спочатку посіяти, молотили, стелили, а отриману тростину відвозили у с. Боднарів Калуського району Станіславської області, на переробний завод [17, арк. 20].

У Спаському колгоспі основними тягловими тваринами були коні. Оскільки вони добре допомагали по господарству, керівники намагалися вести контроль за їхнім становищем. Так, неодноразово на засіданнях сільської ради висувалося питання про незадовільний стан коней, через неправильне харчування Серед найпоширенішого транспорту для роботи у колгоспі були трактори, вантажні автомобілі, сівалки, які були дефіцитними [16, арк. 4].

У 1957 р. колгосп перейшов у власність лісового господарства, який завідував справами приблизно півтори року. Внаслідок чого нове керівництво розібрав стайні і отриманий матеріал відвезли у Брошнівський колгосп. Звільнену територію планували заповнити молодими саджанцями, але цього так і не відбулося. Причиною стало формування колгоспу 1959 р. у підсобне господарство, а з липня 1960 р. – радгоспу (до 1983 р. побудували нові приміщення для овець та свиней, декілька таких будівель завалилося через погодні умови у 1962 р., багато свійських тварин померло) [49, арк. 3].

До 1970 р. норми здачі не міняли, вони надалі залишалися високими. Для того, щоб якось змінити таку ситуація у краї та полегшити життя, спасівчани почали звертатися листами-скаргами до м. Київ. Причиною написання листів стало гірське розташування села Спас, на території якого

мало родючих земель і відповідно важко виконати встановлені владою норми [62, арк. 1] (див. дод. Є 3). Повсякденність для місцевих жителів стала кращою у 1970-х рр., внаслідок роздачі землі тим хто працював у колгоспі і збиранням з неї урожаю для власних потреб, також роздавали сінокіс [56, арк. 9]. 1983 р. радгосп переформовують у колгосп, але ненадовго, бо в 1990 р. спільне користування землею для спасівчан розпочинає етап розпаду.

На сьогодні через щоденники М. І. Мартиніва ми можемо уявити повсякденне життя тракториста, який працював у колгоспі. Розглянемо події серпня 1974 р.: «... четвер 1-го серпня – на ремонті трактора; п’ятниця 2-го серпня – косив худобі на Чистім Лузі; субота 3-го серпня – косив під Чертіжем... п’ятниця 16-го серпня – орав на Дуднавці і за гаєм, поламалася каретка...» [53, арк. 54]. Цей список справ можна продовжувати, тому що кожен день за умови існування колгоспного життя насичений важкою роботою.

Таким чином, 20 лютого 1950 р. у селі Спас до роботи приступив колгосп «Спаській». З метою швидкої реалізації планів радянської влади, щодо господарювання, спасівчан виселяли на Південь України. У колгоспі працювали жінки, чоловіки, діти. Він займався розведенням овець, кіз, корів, коней та інших свійських тварин. Часто відчувалася нестача господарського реманенту, спасівчани здавала найменшу норму, оскільки земля була неродючою. Проте незважаючи на всі труднощі з якими зіткнулися місцеві жителі, на зорі незалежності вони отримали земельні ділянки та змогли вести приватне господарство, працювати на себе, а не на партію та Радянський союз.

РОЗДІЛ 5

ОСВІТНЬО-ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ І ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Сьогодні ми живемо в умовах швидких змін у всіх суспільних сферах життя. Насамперед, відбуваються нові петрубації у сфері освіти. Навчально-виховний процес вимагає кваліфікованих вчителів, які прагнуть розвитку, були творчими та креативними, готові знайти підхід до кожної дитини. За новою українською освітньою реформою («Нова українська школа»), що діє з 2016 р., навчання підростаючого покоління має здійснюватися за компетентнісним підходом, який передбачає формування в учнів всіх необхідних у реальному житті умінь та навичок.

Однією з форм навчання, за допомогою якої можна розвинути всі необхідні компетенції дитини – туристсько-краєзнавча робота. Саме вона дозволяє проводити навчання на свіжому повітрі, в активному вигляді, пізнати нове за допомогою подорожей. Вчителі історії та керівники гуртків «Історичне краєзнавство» за допомогою туристично-краєзнавчої роботи формують не тільки патріотичну молодь, яка знає історію маленької батьківщини, але й розвивають творчі здібності учнів, роблять їхнє життя активним в умовах інформаційного світу [114, с. 150].

Ще у другій половині XIX ст. виникло шкільне краєзнавство (первинна назва – «батьківщинознавство»), як важлива та актуальна форма організації навчання. Суть такого освітнього процесу полягає у дослідженні учнями історії рідного краю у всіх його проявах: політичному, культурному, соціально-економічному, біографічному. Причому така діяльність передбачає використання різних джерел (архівні матеріали, зібрання спогадів, систематизація та узагальнення вже досліджуваного). Позитивний результат роботи школярів над певною темою, що присвячена маленькій батьківщині, залежить від рівня досвідченості та рівня знань педагога [143, с. 75].

Правильно організована туристично-краєзнавча робота передбачає організований процес навчання та використання індивідуального підходу до учнів, який сприяє формуванню кожного учня як окремої особистості, а з часом – індивідуальності. Під час краєзнавчої роботи дитина вчиться виокремлювати загальне та конкретне, а найважливіше залишається собою [125, с. 154]. Туристично-краєзнавча робота координується поряд із загальною метою освіти, тому що кладе за основу всебічний розвиток особистості, патріотичної молоді, формує етнічні цінності, оздоровлює за рахунок активної діяльності (походи, поїздки, ночівля у палатках та проживання у таборах) [123, с. 217].

Своєрідність туристсько-краєзнавчої діяльності у закладах освіти різного виду зводиться до наступних показників: 1) нинішня туристсько-краєзнавча діяльність вихованців формується поруч з системою шкільного навчання, тому можемо говорити про те, що мета освіти відбивається на поняттях «краєзнавство» та «шкільний туризм». [119, с. 147–148]; 2) туристично-краєзнавче навчання є складовою освітнього процесу закладів загальної середньої освіти; 3) завдання, зміст та мета ТКД обумовлені завданнями загальної середньої школи та структурою освітнього процесу; [108, с. 97]; 4) краєзнавство та туризм розвиваються за принципом ініціативи та самоврядування; 5) туристично-краєзнавча робота об'єднує учнів, сім'ї, вчителів школи та заклади позашкільної освіти; 6) вона має прості та доступні методи та форми роботи, дає кожному учню проявити себе, свої можливості, під час такої роботи вітається ініціативність, творчість та креативність; [144, с. 42]; 7) туристично-краєзнавча робота проводиться не тільки у класі, але й на свіжому повітрі у відкритому просторі; 8) вона є інтегрованою, тобто співпрацює з іншими галузями, і таким чином створює процес навчання цікавим та ерудованим; 10) така діяльність сприяє позитивному навчанню, самонавчанню, самореалізації та формує свідомих громадянин своєї країни [117, с. 97].

На даному історичному етапі основними завданнями туристичного краєзнавства є допомогти закладам освіти у вихованні та навчанні школярів, залучати їх до участі у різних походах, які передбачають соціально важливі кроки та пошуково-дослідницьку діяльність, зокрема: зібрання спогадів старожилів краю, виявлення у домашніх архівах важливих документів та фотосвітлин, які б поповнювали музейні кімнати. Сьогодні учнівські колективи є не дружніми (існують мікрогрупи), надалі важливим для обговорення залишається боулінг, тому туристично-краєзнавча робота має всі важливі елементи для формування дружнього колективу, вчить допомагати іншим, а не шкодити, загартовує учнів фізично та морально [123, с. 217–218].

Історію маленької батьківщина можна вивчати на уроках історії України в контексті загальної історії, так і у позаурочний час. Наприклад, на заняттях з історії на вивчення краю виокремлюється невелика кількість годин. Майже у кожному класі присутня одна тема відповідно до історичного періоду, який учні вивчають. Враховуючи нові зміни у процесі навчання школярів за концепцією «Нової української школи», вважаємо, що навчально-виховний процес має проводитися із застосуванням всіх компетентностей – загальних та предметних – та з використанням туристично-краєзнавчої роботи [141].

Історії рідного краю повинна вивчатися за компетентнісним підходом у навчанні та вихованні. Зрозумілий варіант пояснення цього поняття дали Т. Вагнер та Т. Дінтерсміт у праці «Мистецтво навчати». В цій книзі вони розглядають компетентність на прикладі «принципу велосипеда». Вони вигадали школу велосипедології, у якій учнів вчать деталі цього виду транспорту, принцип його роботи, проте не навчають основного, а саме як їздити на велосипеді. Такі ж мінуси мають деякі заклади освіти, які за основу знань дитини беруть інформацію, а не її практичне застосування [97, с. 29–39].

Урок за своєю особливістю регламентований часом, в той час, коли позакласна робота має добровільний характер, тобто час проведення заняття

визначається вчителем. Охочий характер позакласної роботи у закладах загальної середньої освіти і закладах позашкільної освіти дає можливість організувати заняття на дві частини. Перша скажімо присвячена теорії, а інша – практичній діяльності. В таких умовах весь начально-виховний процес проходить з цікавістю, з розвитком усіх необхідних вмінь та навичок, діти можуть самостійно обирати чим би вони хотіли займатися. [144, с. 139].

До основних форм позакласної гурткової туристично-краєзнавчої роботи відносять: походи, різні поїздки, відвідування музеїв, театрів, перегляд історичних фільмів, екскурсії (не тільки прослуховування, а й організаціями учнями їх самостійно), створення музейних кімнат, організація та проведення різного виду конференцій та диспутів, зустріч із старожилами, проведення дидактичних та інноваційних краєзнавчих ігор. Гурткова краєзнавча робота повинна бути проблемно-пошукового змісту та виконуватися дітьми самостійно. Керівник гуртка виступає координатором їхньої роботи [125, с. 154].

У 2010 р. учнями села Спас та вчителями історії було організовано створення Кімнати народознавства при Спаській середній школі. Школярі з дому приносили цікаві експонати для музею: глечики, старовинний одяг, різні інструменти для роботи, музичні інструменти, взуття, ікони польського періоду. Окрім важливих предметів, без яких не може існувати «будинок скарбу», стали фотосвітлини з сімейних архівів. Головними ініціаторами створення музею стали Н. М. Максимів та З. В. Ліскович. На початку листопада 2021 р. Дзудзило Оксаною та Недільським Тарасом було здійснено опис матеріального надбання музею у період 2010–2021 рр., який налічує понад сто експонатів. Надалі планується видавництво невеличкого портфоліо Кімнати народознавства, з метою збереження надбань музею та їх систематизацію. Участь у реорганізації кімнати візьмуть вихованці гуртка «Історичне краєзнавство» Рожнятівської філії Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді [107, с. 35–36].

Усні джерела історії маленької батьківщини є важливим елементом у дослідженні краю, тому їх обов'язково потрібно використовувати у навчально-виховній діяльності школярів: запрошення старожилів краю на заняття гуртка та відвідування їх вдома. В ідеалі така ідея реалізується за допомогою проєкту «Жива історія» [106, с. 35–36], завдяки цьому проєкту є змога встановити тісніший зв'язок учнів із своїми дідусями та бабусями, у них формується повага до людей старшого покоління.

Спаський ліцей є творчим та креативним осередком для учнів. Тут діти беруть активну участь у житті ліцею, цьому сприяє педагогічний колектив. Так, у 2019 р. ліцеїсти стали учасниками довготривалого проєкту «Вишивка – скарб нації». Проєкт діяв до травня 2020 р. і мав декілька етапів. Перший з них, який був запланований на грудень 2019 р. – це «Вишиванка тренд моди чи скарб нації?». Другий етап передбачав пошукову роботу над темою «Історія однієї вишиванки» і був запланований на два місяці – березень та квітень 2020 р. Реалізація третього етапу проєкту була запланована на травень 2020 р. і передбачала проведення учнівського фестивалю «Вишиванка». Ну і останній етап передбачав представлення старовинного одягу з сімейного архіву та створення з отриманих матеріалів виставки. Проєкт створено з метою ознайомлення та зацікавлення дітей до особливостей одягу та вишивки у Східній Бойківщині. У січні того ж року було введено інший проєкт під назвою «Співаник мого краю», метою якого стало ознайомлення учнів із автентичною піснею рідного краю.

Розвиток туристичного краєзнавства відбувається не лише у закладі загальної середньої освіти, але й у закладах позашкільної освіти. З 2019 року по 2020 навчальний рік у Спаському ліцеї діяли два гуртки від Інституту післядипломної педагогічної освіти: гурток «Історія рідного краю» для учнів 8 класу (керівник Леся Ведмідь) та «Історичне краєзнавство» для учнів 5 класу (керівник Володимир Горан).

З 15 вересня 2021 р. на базі Спаського ліцею, від Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, діє

гурток «Історичне краєзнавство», керівником якого є автор дипломної роботи – Оксана Дзудзило. За доволі нетривалий термін вихованці гуртка взяли участь у конкурсі від Центру «Привітай захисника України!», краєзнавчому квесті «Джерела з історії рідного краю» (створеному керівником) (див. Дод. Ж.), створили ютуб-канал під назвою «Моя маленька батьківщина», де викладають відео пов'язані із діяльністю гуртка: квести, подорожі, соціальні ролики [84]. Всі заняття проводяться за створеними правилами керівником гуртка ще на етапі знайомства, основні пункти: будь собою, проявляй ініціативу; відвідувай заняття; поважай своїх друзів та вчителя; люби рідний край; відклади мобільний телефон та слухай уважно; бережи природу (див. Дод З.). 18 жовтня 2021 р. гуртківці представляли доповіді на тему «Родинне дерево», в яке помістили цікаві факти з історії родини, здійснили відео- та аудіозапис спогадів своїх бабусів та дідусів, намагалися створити родинне дерево, представили цікаві фото.

Вихованці гуртка 20 листопада 2021 року взяли участь у III Всеукраїнській краєзнавчо-етнологічній конференції «Лиш те в народі буде жити, що серце серцю передасть...», що проводиться з метою виховання ціннісного ставлення особистості до етнокультурної спадщини українського народу; формування у молодого покоління почуття любові до Батьківщини, поваги до народних звичаїв, традицій, духовних цінностей українського народу. Загалом, було представлено шість тем: Андрійшин Мар'яна, 7 клас – «Бойківське весілля у радянській період (на прикладі с. Спас Калуського району)»; Боднарчук Зоряна, 7 клас – «Дитячі ігри бойківського краю»; Максимів Валерія, 8 клас – «Церква святого Миколая – цінний скарб Спаської територіальної громади»; Максимів Яна, 7 клас – «Спасівчани – майстри каменярі (про народне ремесло у с. Спас Калуського району)»; Тринів Марія, 7 клас – «Головні убори та аксесуари бойківської жінки на межі XIX – початку XX ст.»; Цюпа Тетяна, 8 клас – «Бойківська ладканка – важливий музичний супровід на весіллі».

Позитивний вплив на дослідження рідного краю здійснює експедиція, яка є тривалою та дещо складною для учнів, адже передбачає дослідницьку роботу. Проте, незважаючи на складність, вона формує в учнів патріотизм, гордість за свій край, зближує учнів, робить їх дружнішими [142, с. 133]. Зараз гуртківці готують дослідницьку роботу, щоб взяти участь в обласному конкурсі творчих робіт за завданнями експедиції «Історія міст і сіл України», а також готуються до участі в обласному зльоті гуртківців-краєзнавців облдержцентру, активістів обласної туристсько-краєзнавчої експедиції «Люби і знай свій рідний край!».

Окрім звичайних занять, де обговорюється історія рідного краю, ми знаходимо час для творчості. Так, вихованці гуртка «Історичне краєзнавство» створювали «Капсулу часу», в середину якої поклали написані листи собі у майбутнє та особисті речі. Оздобили її кольоровими стікерами з різними побажаннями та позитивними цитатами: щастя всім; любові і вірних друзів; наш гурток ТОП; не поспішайте дорослішати; мрій, твори, будь собою; цінуй природу; люби свій рідний край та батьків, тощо.

Дедалі частіше для обговорення на різних конференціях, засіданнях, семінарах та вебінарах виноситься екологічна проблема. Людина стає егоїстичною, а ще плюс враховуючи карантинні умови, які змінили звичний ритм життя індивіда, вона ставить під небезпеку навколишній світ і себе у ньому. Внаслідок чого, доросле покоління не усвідомлює, як для молодого покоління залишає гору сміття, яка не утилізується правильно в Україні. Доречі, з 2015 р. у країні запустили масовий проєкт під назвою «Україна без сміття», що правда поки що він поширений тільки у м. Київ. Сучасна освіта повинна займатися екологічним вихованням дітей. На нашу думку, екоосвіти є ще одним з основних завдань туристично-краєзнавчої роботи. Основою метою екоосвіти є виховання усвідомлених особистостей, які будуть піклуватися про природу, а також навчатися правильно використовувати штучний та природній матеріал [107, с. 30–31]. Так, 15 листопада 2021 р. до дня вторинної переробки сміття, вихованців гуртка «Історичне краєзнавство»

було ознайомлено із «Життям у стилі еко. Люби себе і світ у якому живеш», обговорювали екологічно важливі звички та проблеми із сміттям у рідному краї, досліджували досвід іноземних країн, щодо екологічно важливих проєктів. Закріпили ці знання наклеєнням стікерів на сміттєві ящики у школі, з метою сортування різного виду відходів. Разом із проведенням таких заходів, важливо, щоб керівник гуртка дотримувався тих принципів у житті, які хоче виховати у своїх гуртківців. Екоосвіта та туристично-краєзнавча робота у поєднанні формують нову освітню систему, завдяки якій формується свідома молодь, яка готова до змін та вміє прогнозувати вплив негативних факторів на майбутнє.

Село Спас Спаської територіальної громади Калуського району розташоване біля гарної природи та є чудовим відпочинком місцевих жителів, приїжджих. Проте, є велика екологічна проблема у краї, тому для її вирішенні та подальшого усунення ми пропонуємо факультатив «Історія с. Спас та його екологічне збереження». Мета факультативу полягає не тільки у вивченні історії села, але й сприятиме збереженню навколишнього середовища на місці проживання. Таким чином формуватиметься біоцентрична молодь, яка готова співіснувати та берегти природу, зберігати історію рідного краю.

Історія маленької батьківщини цікава не тільки місцевим жителям, але й тим, хто приїжджає в гості. Знати різну інформацію про рідне село чи містечко – гордість, адже є можливість представити рідний край на міжнародному рівні. Так, 12 серпня 2019 р. до Спаського ліцею Спаської сільської ради приїхав волонтер з Алжиру Гуссем Абделазіз, для того, щоб реалізувати проєкт «Go camp». Учасники розповіли гостю історію краю та продемонстрували наочно різні традиції, а також було створено англomовний табір. А вже через рік, 5 лютого, завдяки проєкту «Дружба не має кордонів», що передбачала обмін учнями, відбулася зустріч з Вольфгангом Шубертом, німецьким волонтером. За філіжанкою кави пана Вольфганга ознайомили з історією села та ліцею, поспілкувався з учнями.

Отже, однією із форм навчально-виховної діяльності серед учнів є туристично-краєзнавча робота у закладах загальної середньої освіти і закладах позашкільної освіти. Основними її завданням виступають: виховання патріотичної та свідомої молоді; охорона навколишнього середовища; турбота про старожилів краю; виховання творчого, креативного, комунікабельного підростаючого покоління, яке готове до змін. Історичні гуртки є тим осередком, у якому успішно здійснюється краєзнавча робота, яка реалізується через експедиції, різні проекти, конкурси, учнівські конференції, відвідування та створення музеїв, подорожі, походи, тощо. Туристично-краєзнавча діяльність – педагогічно організований процес, який має позитивний вплив на формування особистості та сприяє реалізації компетентнісного підходу у навчанні.

ВИСНОВКИ

Отже, с. Спас Спаської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської обл. – це живописна місцевість, що розташована у передгір'ї Карпат, на території Східної Бойківщини, вона має свою цікаву історію. Історії рідного краю є невід'ємною складовою загальної історії України ХХ ст. Саме з вивчення історій маленької батьківщини у дітей формується любов до нашої України. Невеличкі місцевості вміщують в собі різні напрямки історичного життя спасівчан: духовний, культурний, соціально-економічний, політичний. Через складність дослідження історії села чи містечка, багато людей, які там проживають, не ознайомлені з історичним розвитком у різних сферах життя на рідній своєму серцю землі. Як наслідок у дітей занижена патріотична свідомість, вони виїжджають за межі краю у пошуках нових перспектив, не відчувають себе прив'язаними до батьківської землі.

Вивчення літопису села Спас ХХ ст. є мало досліджуваною в історіографії проблемою. Нині немає жодної комплексної праці присвяченої селу, тільки окремі розвідки про рідний населений пункт містяться у загальних колективних монографіях, історико-мемуарних збірниках та в іноземцях працях, що розповідають історію Рожнятівщини або Долинщини.

Дослідження історії малої Батьківщини, через брак літератури, потребують детального вивчення тільки першоджерел, яка є досить великою і розмаїтою. До корпусу першоджерел входять неопубліковані архівні матеріали, газетна періодика, спогади старожилів та один щоденник. Вони дозволяють ґрунтовно дослідити історію с. Спас Спаської територіальної громади Калуського району у ХХ ст.

Особливо хотілося би виокремити спогади старожилів – це одна з найважливіших груп джерел з вивчення історії малої Батьківщини. Саме вони є тим «дзеркалом», що зображує минуле та об'єднують його із сучасними подіями. Це можливість почути та побачити історію мовою

народу, яка доступна у сприйманні та зрозуміла на емоційному рівні, завдяки глибині розповіді старожилів. У роботі використано двадцять дев'ять спогадів старожилів, які були зібрані О. Дзудзило (Дичкевич), М. Зінчуком, Л. Горан, Г. Михалків, Н. Максимів, П. Тринцоліним, В. Луштвою.

Село Спас протягом ХХ ст. входило до складу різних державних утворень. У 1900–1918 рр. територія краю належала Австро-Угорській імперії. В цей історичний період у селі існували державні школи, в яких навчалися українські та іноетнічні діти, окремого приміщення для навчально-виховної діяльності не було, тому доводилося працювати у будинках жителів краю. Протягом 1919–1939 рр. у освітньому середовищі відбувалися нові зміни, оскільки тепер територію Долинського повіту, до якого входило с. Спас, було передано у руки Польщі. Навчання в школах велося двома мовами, тобто українською та польською, виникали нові, окремі приміщення для учнів та вчителів, проте була проблема у нестачі наочного матеріалу, підручників, зошитів та іншого шкільного приладдя. У радянський період діти замість двох років навчання в одному класі, навчалися вже один, відбувалася через освіту ідеологізація краю, приїжджали вчителі з Центральної та Східної України, оскільки на місцях не вистачало кваліфікованих кадрів, а також з метою виховання дітей у досі комунізму. Позитивні тенденції в освітньому середовищі відбувалися у часи відновлення української держави 1991 р., тепер кожен мав право на самовираження, але радянський період добряче закарбувався у пам'яті спасівчан, тому не одразу вдалося перейти до нових змін у культурному та суспільно-політичному житті.

Окрім школи у першій половині ХХ ст. існували різні товариства та організації, які займалися просвітницькою, соціально-економічною діяльністю серед місцевих жителів. Зокрема, товариства «Просвіта» (у часи німецької окупації було перейменоване в УОТ), «Січ», гурток «Малопольського сільськогосподарського товариства земельного» та

«Добровільне товариство пожежної охорони». Вони відігравали важливу роль в історії спасівчан.

З покоління в покоління спасівчани передавали християнські традиції. Проте, на сьогодні історія церков села Спас є непростю, неоднозначною і водночас трагічною. Населений пункт протягом ХХ ст. обслуговували три церкви, про які дізнаємося з матеріалів газетної періодики, монографічних видань, а найголовніше – з архівних матеріалів та спогадів. За легендами місцевих жителів в одному з урочищ існував монастир, з якого і розпочалася релігійно-духовна історія краю. З ХVІІІ ст., за даними карти, в селі існує церква Св. Миколая, реставрація якої відбулася 1886 р. Поряд з нею існувала церква Св. Преображення Господнього (1732–1772 рр.), але в часи антирелігійної компанії періоду «відлиги», 1963 р. її закрили, образи та інші релігійні атрибути перенесли до іншої святині, що знаходиться в центрі села, після чого розібрали на потреби колгоспу. Єдина церква у Спасі була маленькою і вже не вмщала в собі кількість людей, яка з роками збільшувалася, тому 1991 р. було закладено фундамент на будівництво нової святої обителі під старою назвою Св. Преображення Господнього. Важливими духовними місцями є каплиці, які мешканці відвідують у можливий для себе час.

Села та містечка у першій половині ХХ ст. переживали важкі та хвилюючі моменти, які мали негативний вплив на формування української держави. Зокрема, це час Першої та Другої світової війн. 1914–1918 рр. ознаменувалися втягуванням всіх країн світу до боротьби за нові території та встановлення над ними контролю; під час війни загинуло багато людей, серед них ті, хто воював і цивільне населення. На Рожнятівщині розпочалася мобілізація до австрійської армії, до складу якої ввійшли жителі с. Спас. Деякі повернулися живими та неушкодженими, когось було поранено, а інші потрапили в полон Російської імперії. Незадоволені життям у краї, місцеві жителі почали виїжджати до Америки. Після закінчення Великої війни та розпаду Австро-Угорської імперії, західно-українське населення зрозуміло

можливість початку ведення боротьби за рідні землі. Так, у листопаді 1918 р. було проголошено ЗУНР, а вже через рік жителі краю опинилися під зверхністю нової влади – Польщі. Період польського панування для спасівчан став важким, оскільки більша частина земель, господарські та промислові об'єкти, важливі керівні посади, зазвичай, належали полякам.

У 1939 р. на спасівчан очікувало нове випробування – Друга світова війна, внаслідок якої край перейшов під керівництво радянської влади, а з початком німецько-радянської боротьби в 1941 р. вся Рожнятівщина, опинилися під окупаційним режимом Німеччини (введено політику «нового порядку», в результаті якої багато жителів краю відправилося на роботи примусового характеру до Австрії та Німеччини). 1944 р. на завершальному етапі війни, ситуація змінилася. Галичина повернулася до складу УРСР. Вчинки нових управителів були неприйнятними для місцевого населення: створення колгоспного ладу (колгоспне господарство було організовано 20 лютого 1950 р.), арешти, виселення, переслідування тих людей, яких звинувачували у співробітництві з німцями. Окрім цього стрімко почала розвивати соціальна інфраструктура села. Виникла нова мережа магазинів, розпочалося будівництво лікарні, інтернату, народного дому, при якому діяла бібліотека. Проте, така політична та соціально-економічна система не влаштувала деяких жителів с. Спас, тому вони розпочали включення до загонів Української повстанської армії. Тут було багато юних, молодих, необізнаних у всіх політичних процесах особистостей, але незважаючи на це, їхньою метою стало звільнення с. Спас від «советских» окупантів.

Мальовниче бойківське село різноманітне на матеріальну культуру, обряди та народні промисли, які, нажаль, відходять у минуле. Проте серед жителів Спасу є багато й тих, які продовжують справу своїх дідусів та бабусів. Важливо пам'ятати та розуміти, що культура – це один з важливих елементів існування народу, її автентичність відрізняє одні народи від інших.

Результати дослідження «Туристично-красознавчий потенціал вивчення літопису малої батьківщини ХХ ст. у закладах середньої та позашкільної

освіти (на прикладі с. Спас Спаської ОТГ Івано-Франківської області)» можна апробувати у навчально-виховному процесі школярів через туристично-краєзнавчу діяльність. Освітній процес проходитиме на свіжому повітрі із застосуванням діяльнісного підходу, відбуватиметься позитивне виховання учнів. З 2019 року по 2020 навчальний рік у Спаському ліцеї діяли два гуртки від Інституту післядипломної педагогічної освіти: гурток «Історичне краєзнавство» для учнів 5 класу (керівник В. М. Горан) та гурток «Історія рідного краю» для учнів 8 класу (керівник Л. В. Ведмідь). З 2021 року свою діяльність розпочав гурток «Історичне краєзнавство» під керівництвом Дзудзило Оксани. Вихованці гуртка досліджують історію рідного краю, беруть участь у різних конкурсах та експедиціях.

Важливу роль у вихованні підростаючого покоління відіграють музеї. У 2010 р. було створено Кімнату народознавства Надією Максимів та Зиновієм Васильовичем. На сьогодні експонати знаходяться у Народному домі і потребують опису, впорядкування та офіційного затвердження. Також надалі триває створення сайту архіву-музею, де буде висвітлювати дослідницька робота учнів та гуртківців.

Екологічні проблеми у світі, спонукають вчителів та керівників гуртків звертатися до екоосвіти, яка у поєднанні з туристично-краєзнавчою роботою формує нову велику освітню систему, завдяки якій виховується свідомо молодь, яка дбає не тільки про себе, але й про інших; не живи «тут і тепер», а мислить перспективно, турбується про майбутнє своєї країни.

Досліджувати та писати історію рідного краю разом з учнями надзвичайно важливо, оскільки у процесі роботи дитина замислюється над багатогранністю своєї маленької батьківщини, сприяє її розвитку у всіх сферах життя, бере участь у важливих для громадськості проектах. Вони разом з вчителями, чи керівниками гуртків, стають у краї літописцями, які готові занотувати найважливіші події рідної місцевості та передати їх наступним поколінням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Архівні матеріали

Державний архів Івано-Франківської області

Ф. 2. Станіславівське воєводське управління м. Станіславів.

Оп. 1.

1. Спр. 64 а. Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Станіславівської області і визволення їх Червоною армією, 288 арк.
2. Спр. 1053. Політична та економічна монографія Долинського повіту, Станіславівського воєводства (поч. 11 лютого 1934 р.), 60 арк.
3. Спр. 1819. Короткі монографії Станіславського воєводства (8–23 січня 1935 р.), 74 арк.

Оп. 7.

4. Спр. 903. Переписка з Долинським повітовим староством про ділення гмін Долинського повіту на громади; статистичні дані про кількісний склад населення, і кількість державних будинків й нерухомого майна в гмінах (15 березня – 22 серпня 1934 р.), 241 арк.
5. Спр. 1203. Протоколи засідань Долинської повітової ради і переписка з Долинським повітовим відділом самоуправління про затвердження бюджету Долинського повітового відділу самоуправління на 1935–1936 рр. (25 березня – 10 жовтня 1935 р.), 121 арк.
6. Спр. 1215. Бюджет Долинського повітового відділу самоуправління Станіславівського воєводства за 1935–1936 рр. (1935 р.), 106 арк.

Ф. 2. Справи організацій, союзів, товариств (1921-1939 рр.).

Оп. 3.

7. Спр. 51. Облікові листи Долинського повітового староства на читальні «Просвіти», що знаходяться на території повіту, 189 арк.

8. Спр. 396. Переписка з Долинським повітовим староством про затвердження постанови про реорганізацію гуртків малопольського сільськогосподарського товариства в селах Долинського повіту, 218 арк.

9. Спр. 397. Переписка з Долинським повітовим староством про затвердження постанови про реорганізацію гуртків малопольського сільськогосподарського товариства в селах Долинського повіту, 150 арк.

10. Спр. 500. Переписка з Долинським повітовим староством про затвердження постанови про реорганізацію Добровільного товариства пожежної охорони в селах Долинського повіту, 84 арк.

Ф. 41. Станіславівський окружний сільськогосподарський інспекторат Львівської земельної палати м. Станіславів.

Оп. 1.

11. Спр. 57. Економічний опис Долинського повіту (12 квітня 1936 р.).
17 арк.

Ф. 631. Колекція метричних книг церков, костелів, синагог Станіславівського воєводства, реєстрації народжень.

Оп. 11.

12. Спр. 161. Метрична книга церкви реєстрації народжень 10.01.1874–13.09.1942. 528 арк.

13. Спр. 162. Метрична книга церкви реєстрації смерті 15.01.1874–30.12.1942. 430 арк.

Ф. Р-98. Станіславівська надзвичайна державна комісія з встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників і її співників на території Станіславівської області (1944-1946 рр.)

Оп. 1.

14. Спр. 28. Акти і відомості про збитки нанесені німецько-фашистськими загарбниками і їх союзниками підприємствам, колгоспам та приватним особам Рожнятівського району (поч. 1944–1945 рр.), 19 арк.

Ф. Р-388. Уповноважений Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР в Станіславській області, м. Станіславів, з 1962 р. – в Івано-Франківській області, м. Івано-Франківськ (1944-1991 рр.).

Оп. 3.

15.Спр. 487. Справа №573 на церковну громаду села Спас Церкву «Преображення», Рожнятівського р-ну, 53 арк.

Ф. Р-2430. Виконавчий комітет Спаської сільської Ради депутатів трудящих, з 1977 р. – народних депутатів с. Спас Рожнятівського району, Станіславської області, з 1962 р. – Калуського району, Івано-Франківської області, з 1965 р. – Рожнятівського району (1952-1991).

Оп. 1.

16.Спр. 1. Книга протоколів сесій сільської Ради депутатів трудящих за 1952 р., 31 арк.

17.Спр. 2. Книга протоколів засідань виконавчого комітету сільської Ради депутатів трудящих за 1952 р., 52 арк.

18.Спр. 9. Книга протоколів сесій сільської Ради депутатів трудящих за 1954 р., 16 арк.

19.Спр. 10. Книга протоколів засідань виконавчого комітету сільської Ради депутатів трудящих за 1954 р., 32 арк.

20.Спр. 17. Книга протоколів сесій сільської Ради депутатів трудящих за 1955 р., 22 арк.

21.Спр. 22. Книга протоколів сесій сільської Ради депутатів трудящих за 1956 р., 23 арк.

22.Спр. 37. Книга протоколів засідань виконавчого комітету сільської Ради депутатів трудящих за 1958 р., 28 арк.

23.Спр. 58. Книга протоколів засідань виконавчого комітету сільської Ради депутатів трудящих за 1961 р., 26 арк.

24.Спр. 66. Книга протоколів сесій сільської Ради депутатів трудящих за 1962 р., 19 арк.

- 25.Спр. 75. Книга протоколів засідань виконавчого комітету сільської Ради депутатів трудящих за 1963 р., 52 арк.
- 26.Спр. 93. Книга протоколів засідань виконавчого комітету сільської Ради депутатів трудящих за 1965 р., 20 арк.
- 27.Спр. 94. Книга протоколів засідань виконавчого комітету сільської Ради депутатів трудящих за 1965 р., 51 арк.
- 28.Спр. 172. Книга протоколів сесій сільської Ради депутатів трудящих за 1970 р., 43 арк.
- 29.Спр. 208. Книга протоколів засідань виконавчого комітету сільської Ради депутатів трудящих за 1972 р., 77 арк.
- 30.Спр. 226. Матеріали до протоколів засідань виконкому за 1973 р., 52 арк.
- 31.Спр. 240. Матеріали до протоколів засідань виконкому за 1974 р., 59 арк.
- 32.Спр. 241. Книга протоколів засідань виконавчого комітету сільської Ради депутатів трудящих за 1974 р., 237 арк.

Центральний історичний архів України, м. Львів

Довідкові та періодичні видання

33. Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832-1944): Адміністрація і парохії. Львів, Київ, 2004. Том 1. 1004 с.
34. Шематизмъ всего клира греко-католицкой митрополичой архієпархіи Львовской на рокъ 1832-1905.
35. Księga Adresowa Polski (wraz z W.M. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosła i rolnictwa / Wydana przez Towarzystwo Reklamy Międzynarodowej SP. Z O.O. JENER. REPRESZ. RUDOLF MOSSE. Warszawa, 1928. 2779 s.

Архів Центру досліджень визвольного руху, м. Львів

Ф. 9. Збірка документів Миколи Лебедя

Т.18. Тернові звіти

36. Спр. С46-1. Звіт по запитаннях квестіонару по Рожнятівщині за 1.01.–30.06.1945 р., поданий Спартакoм. 27.08.1945р. 25 арк. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/10938>

Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ

Ф. 13. Колекція друкованих видань КГБ УРСР

Т. 28. Документи матеріали ОУН інструктивного характеру за 1942–1945 рр. – накази, розпорядження щодо організаційних, господарських та інших питань, форми звітності. Матеріали суспільно-політичної референтури, зв'язки та ін.

37.Спр. 376. Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН» та «Української повстанської армії». Мої помічення в часі перевірки організаційної роботи в терені двох районів. 28.11.1943 р. 3 арк. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/2395>

Т.81. Документи та матеріали ОУН звітно-інформаційного характеру за 1943-1952 рр.

38.Спр. 376. Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН» та «Української повстанської армії». Долинщина. Двотижневий огляд подій від 25.10.–13.11.1945 р. 3 арк. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/2925>

39.Спр. 376. Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН» та «Української повстанської армії». Калущина. Двотижневий огляд подій за час 1.01–15.08. 1945 р. 3 арк. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/2916>

Т. 82. Документи та матеріали ОУН звітно-інформаційного характеру за 25 серпня 1946 р.

40.Спр. 376. Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів –

ОУН» та «Української повстанської армії». Огляд подій за час від 01.07.–25.8.1946 р. 17 арк. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/2931>

Приватний архів Шкіла Олега Юрійовича

- 41.Список осіб, які загинули у період Першої світової війни (с. Спас).
2 арк.
- 42.Список діячів УПА у Спасі, Лецівка, Лоп'янка, Перегінськ, Цінева.
1 арк.
- 43.Про о. І. Головкевича. 1 арк.
- 44.Про о. О. Ілевича. 1 арк.
- 45.Про організації під час німецької окупації у с. Спас. 1 арк.
- 46.Про табір Телергоф. 1 арк.
- 47.Про єдиного воїна УГА с. Спас. 1 арк.

Приватний архів Марків Юлії Володимирівни

- 48.Поховання воїнів УПА. 2 арк.
- 49.Колгосп-радгосп. 3 арк.

Приватний архів Максимів (Горан) Надії Михайлівни

- 50.Дані щодо становища с. Спас у 1939–1941 рр. 2 арк.

Матеріали Мартиніва Миколи Івановича

- 51.Мартинів М. І. Записки. 1959–1966. 72 арк.
- 52.Мартинів М. І. Записки. 1967–1971. 62 арк.
- 53.Мартинів М. І. Записки. 1971–1979. 96 арк.

III. Спогади спасівчан

- 54.Свідчення Бачкура Миколи Григоровича. Народився 1919 р. (дата та місяць не вказано) в с. Спас Долинського повіту; освіта не вказана; проживав у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Зінчук М. А. 30.10.1994 р. 2 арк.
- 55.Свідчення Дикуна Василя Федоровича. Народився 1911 р. (дата та місяць не вказано) в с. Спас Долинського повіту; освіта не вказана; проживав у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Зінчук М. А. 30.10.1994 р. 2 арк.

- 56.Свідчення Нішко (Гусак) Емілії Миколаївни. Народилася 10.12.1945 р. в с. Спас Рожнятівського району Станіславської області; закінчила 11 класів, пенсіонерка; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило О. В. 22.07.2019 р. 12 арк.
- 57.Свідчення Кравець (Максимів) Ірини Іванівни. Народилася 01.07. 1937 р. в с. Спас Долинського повіту; закінчила 7 класів, пенсіонерка; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило О. В. 24.07.2019 р. 9 арк.
- 58.Свідчення Кравця Петра Васильовича. Народився 24 травня 1934 р. в с. Спас Долинського повіту; закінчила 8 класів, пенсіонер; проживав у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило О. В. 24.07.2019 р. 4 арк.
- 59.Свідчення Стадник (Дичкевич) Ірини Іванівни. Народилася 14 жовтня 1939 р. в с. Спас Рожнятівського району Станіславської області; закінчила 7 класів, пенсіонерка; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило О. В. 16.08.2019 р. 4 арк.
- 60.Свідчення Горан (Самійло) Марії Василівни. Народилася 3 лютого 1934 р. в с. Спас Долинського повіту; закінчила 10 класів, пенсіонерка; проживала у с. Спас Рожнятівського району, Івано-Франківської області. Записано Дзудзило О. В. 20.08.2019 р. 5 арк.
- 61.Свідчення Михайльонка Богдана Івановича. Народився 7.05.1942 р. в с. Спас Рожнятівського району Станіславської області; закінчив 8 класів, пасічник; проживав у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило О. В. 24.08.2019 р. 2 арк.
- 62.Свідчення Дичкевич Ярослави Павлівни. Народилася 13.11.1943 р. в с. Спас Рожнятівського району Станіславської області; закінчила 11 класів, пенсіонерка; проживала у с. Спас Рожнятівського району

- Івано-Франківської області. Записано Дзудзило О. В. 24.08.2019 р. 2 арк.
63. Свідчення Дзудзило Ірини Ільківни. Народилася 1927 р. (дата та місяць не вказані) в с. Спас Долинського повіту; освіта не вказана; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило О. В. 29.08.2019. 1 арк.
64. Свідчення Бачкура Миколи Дмитровича. Народився 15.03.1934 р. в с. Спас Долинського повіту; закінчив 5 класів, 40 років вчився у м. Снятині (Снятинський сільськогосподарській технікум, технік-механік), пенсіонер; проживав у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило О. В. 15.02.2020 р. 3 арк.
65. Свідчення Медвідя Василя Михайловича. Народився 25.01.1934 р. в с. Спас Долинського повіту; закінчив 3 класи, пенсіонер; проживав у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило О. В. 15.01.2020 р. 4 арк.
66. Свідчення Медвідь Марії Василівни. Народилася 11.11.1946 р. в с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області; закінчили 10 класів, пенсіонерка; проживає у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило (Дичкевич) О. В. 28.06.2021 р. 1 арк.
67. Свідчення Недільської Емілії Андріївної. Народилася 14.04.1955 р. у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області; закінчили 10 класів, отримали вищу педагогічну освіту за фахом «філолог», працювали вчителем української та російської мови; проживає у с. Спас Калуського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило О. В. 22.11.2021 р. 1 арк.
68. Свідчення Білана Василя Дмитровича. Народився 1929 р. (дата та місяць не вказані) в с. Спас Долинського повіту; освіта не вказана; проживав у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Горан Л. М. 1 арк.

- 69.Свідчення Горан (Максимів) Ганни Василівни. Народилася 1913 р. (дата та місяць не вказані) в с. Спас Долинського повіту; освіта не вказана; проживала у с. Спас, Рожнятівського району, Івано-Франківської області. Записано Горан Л. М. 1 арк.
- 70.Свідчення Мартиніва Івана (по-батькові не вказано). Народився 1926 р. (дата та місяць не вказані) в с. Спас Долинського повіту; освіта не вказана; проживав у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Горан Л. М. 2 арк.
- 71.Свідчення Глібка Миколи Васильовича. Народився 01.12.1926 р. в с. Спас Долинського повіту; освіта не вказана; проживав у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Горан Л. М. 4 арк.
- 72.Свідчення Василишин Ольги Дмитрівни. Народилася 1927 р. (дата та місяць не вказані) в с. Спас Долинського повіту; освіта не вказана; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Горан Л. М. 1 арк.
- 73.Свідчення Глібко (Максимів) Анни Миколаївни. Народилася 1931 р. (дата та місяць не вказані) в с. Спас Долинського повіту; освіта не вказана; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Горан Л. М. 1 арк.
- 74.Свідчення Мартиніва Миколи (по-батькові не вказано). Народився (рік, дату та місяць народження не вказані) в с. Спас Долинського повіту; освіта не вказана; проживав у с. Спас, Рожнятівського району, Івано-Франківської області. Записано Горан Л. М. 1 арк.
- 75.Свідчення Грели (Михалків) Емілії Іванівни. Народилася 1939 р. (дата та місяць не вказані) в с. Спас Рожнятівського району Станіславської області; закінчила 10 класів, технікум, пенсіонерка; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Михалків Г. М. 2 арк.

- 76.Свідчення Дзудзило (Максимів) Параски (по-батькові не вказано). Народилася 1928 р. в с. Спас Долинського повіту; освіта не вказана; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Михалків Г. М. 1 арк.
- 77.Свідчення Гудим Надії Гаврилівни. Народилася 1933 р. (дата та місяць не вказані) в с. Осипенко Бердянського району Запорізької області; освіта вища педагогічна; на сьогодні невідомо де проживає. Записано Михалків Г. М. 1 арк.
- 78.Свідчення Кузьми Ганни Михайлівни. Народилася 24.11.1940 р. в с. Габківці Ліського повіту Краківської губернії; закінчила 7 класів; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Самійло (Вакун) З. В. 1 арк.
- 79.Свідчення Дичкевич Ольги Федорівни. Народилася 21.04.1944 р. в с. Спас Рожнятівського району Станіславської області; закінчила 10 класів; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дичкевич О. Ф. 1 арк.
- 80.Свідчення Гурина Олексія Захаровича. Народився в с. Спас Долинського повіту; вища педагогічна освіта; проживав у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Максимів Н. М. 1 арк.
- 81.Свідчення Стадника Федора Михайловича. Народився 1890 р. (дата та місяць не вказано) в с. Спас Долинського повіту; закінчив 4 класи; проживав у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Тринцолин П. М. 1 арк.
- 82.Свідчення Васишин Ольги Миколаївни. Народилася 01.07.1944 р. в с. Спас Рожнятівського району Станіславської області; неповна вища освіта; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Луштвою В. В. 1 арк.

IV. Тогочасна газетна періодика

83. Бігун М. Світло Жовтня (минуле і сьогодення). *Нові горизонти*. Долина, 30 грудня 1982. С. 3.
84. Горан М. Разом з громадкістю (зростання культури і побуду с. Спас, Рожнятівського р-н). *Нові горизонти*. Долина. 30 листопада 1965. С. 4.
85. Громадяни Заборони й заборони (допис із Долинщини). *Діло*. Львів, 12 липня 1938. № 150. С. 5. URL: <https://libraria.ua/numbers/192/21414/?PageNumber=5&ArticleId=800141&Search=%D0%94%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%A1%D0%BF%D0%B0%D1%81>
86. Гурин О. Яскраві порівняння (с. Спас, Рожнятівського р-н). *Нові горизонти*. Долина, 12 жовтня 1967. С. 3.
87. Долинський В. Кожний думай, що на тобі мільйонів стан стоїть. *Станіславівське слово*. Станіславів, 8 червня 1943. № 23. С. 6. URL: <https://libraria.ua/numbers/400/16573/?PageNumber=6&ArticleId=647434&Search=%D0%A1%D0%BF%D0%B0%D1%81%20%D0%94%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82>
88. Долинщина українським студентам. *Львівські вісті*. Львів, 19 січня 1943. № 10. С. 5. URL: <https://libraria.ua/numbers/175/15159/?PageNumber=5&ArticleId=617340&Search=%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%20%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%BD>
89. Марків Б. Хрест подяка і шана: в урочищі «Малинівка» встановлено дубовий хрест на честь земляка емігранта В. І. Лютака (с. Спас). *Новини Підгір'я*. Рожнятів, 7 грудня 1996. С. 1.
90. Парадовський І. Подія у с. Спас. Освячено новозбудовану церкву Преображення Господа Ісуса Христа. *Новини Підгір'я*. Рожнятів, 30 серпня 1997. С. 1.

91. Федів В. «Дуже прошу вважати на той гріб...». Галичина. 6 вересня 1997. С. 7.

V. Методичні розробки

92. Дичкевич (Дзудзило) О. Педагогіка сучасні [відеофільм]. Івано-Франківськ, 2019. 3 хв. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/7636>
93. Дичкевич (Дзудзило) О. Школа майбутнього – вже сьогодні [відеофільм]. Івано-Франківськ, 2019. 6 хв. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/7635>
94. «Моя маленька батьківщина» – ютуб-канал гуртка «Історичне краєзнавство» під керівництвом Дзудзило О. В. URL: <https://www.youtube.com/channel/UCLzTNEJ4wN6Tsv56eK-wIEA>

VI. Монографії і статті

95. Бойківщина Сакральна. Історико-культурна спадщина. Частина 1: туристичний путівник / за ред. проф. В. Великочого. Київ – Івано-Франківськ, 2012. 302 с.
96. Буланов Ю. І. Виховання патріотизму засобами краєзнавства. *Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г. Сковороди*. Серія «Історія та географія». Харків, 2012. Вип. 45. С. 133–136. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znpkhnpu_ist_2012_45_36.pdf
97. Вагнер Т., Дінтерсміт Т. Мистецтво навчати. Як підготувати дитину до реального життя / перек. з англ. Борис Н. К., 2018. 312 с.
98. Габорак М. Назви поселень Івано-Франківщини: (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля): історико-етимологічний словник. Івано-Франківськ – Снятин, 2007. 199 с.

99. Галицька-Дідух Т., Яцків О. Спогади про сотенного УПА Андрія Марійчина «Гютюнника». *Галичина*. 2013. Ч. 24. С. 287–293. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nikp_2013_24_40
100. Главацька Л. Традиційний одяг Східної Бойківщини (Рожнятівщини) кінця XIX – середини XX ст. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2010. Вип. 18. С. 166–173.
101. Горан Л. Йосип Заячківський – наш духовний наставник і громадський діяч. Івано-Франківськ, 2017. 90 с.
102. Горан Л. Лоп'янка – чарівне бойківське село. 2006. 133 с.
103. Горан Л., Максимів Н., Свирид Г. Історія с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області із найдавніших часів і до сьогодні. Спас, 2010. 60 с.
104. Громик В., Слободян В. Дерев'яні церкви Івано-Франківської області. Львів, 2017. 542 с.
105. Дзудзило (Дичкевич) О. В. Бойківська ладканка як елемент української народної музичної культури та весільної обрядовості. *Хорове мистецтво у вищій школі: проблеми та перспективи професійної підготовки*. Івано-Франківськ, 2020. Ч. IV. С. 12–14.
106. Дзудзило О. Освітньо-виховний потенціал туристично-краєзнавчої роботи в закладах загальної середньої і позашкільної освіти (досвід реалізації проєкту «Школа майбутнього – вже сьогодні («Жива історія»)» у Спаській ОТГ Івано-Франківської області». *Еврика – XXII: збірник студентських наукових праць*. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2021. С. 35–36.
107. Дзудзило О. Освітньо-виховний потенціал туристично-краєзнавчої роботи у закладах загальної середньої освіти та в закладах позашкільної освіти (на прикладі с. Спас Спаської ОТГ Івано-Франківської області). *Студентські історичні зошити*. Івано-Франківськ, 2020. Вип. 12. С. 28–34.

108. Дубровна С. «Будьте апостолами для нового світу» (з історії церкви села Спас). *Новини Підгір'я*. Рожнятів, 19 квітня 2013. № 17. С. 4.
109. Іванчук І. Вручили «Зірку» Героя. *Новини Підгір'я*. Рожнятів, 27 січня-3 лютого 2007. С. 1.
110. Із записів Семко Володимира *Пісня про бій між селами Спас і Луги*. 2016. URL: <http://www.upa-pereginsk.if.ua/?p=1048&fbclid=IwAR1JEc2vqeRKtug4oRQdA-qMl7t-QDRvglUEQ7agqjPbUZRifq31Fmmvm7w>
111. Історія міст і сіл Української РСР: Івано-Франківська область: в 26 т. Київ, 1971. 639 с.
112. Королько А. А. Петрушевич і ранній етап русофільського руху в Галичині. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2001. Вип. 5–6. С. 133–139.
113. Королько А. Статути «Просвіти» – головний чинник організації діяльності філій і читалень українських культурно-просвітніх товариств в Галичині (остання третина XIX – початок XX ст.). *Калуські історичні студії*. Том 3. Збірник наукових статей, документів і матеріалів, присвячений 150-річчю створення товариства «Просвіта». Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. С. 29–41.
114. Курілова В. Туристично-краєзнавча робота в школі як засіб морального та фізичного розвитку підростаючого покоління. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені Г. Сковороди*. Миколаїв, 2015. № 3. С. 147–151. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Nauk_visnik-350-na-m-k.pdf#page=147
115. Маланюк Т. З. Патріотичне виховання учнів основної школи засобами туристсько-краєзнавчої роботи: монографія. Івано-Франківськ, 2017. 304 с.
116. Михайлів Л. Л. Рожнятів і околиці. Історико-краєзнавча книга. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. 176 с.

117. Оришко С. Виховні можливості туристсько-краєзнавчої діяльності. *Вісник Ужгородського національного університету*. Педагогіка, соціальна робота. Ужгород, 2011. Вип. 20. С. 96–99. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvuuped_2011_20_38.pdf
118. Оришко С. Туристсько-краєзнавча діяльність у житті сучасного школяра. *Вісник Ужгородського національного університету*. Педагогіка, соціальна робота. Ужгород, 2011. Вип. 23. С. 107–111. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvuuped_2011_23_40.pdf
119. Панчук А. Сутнісна характеристика понять туристсько-краєзнавчої діяльності як фактору виховання особистості. *Вісник Прикарпатського університету*. Фізична культура. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 17. С. 149–154. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vpnu_fiz_kult_2013_17_29.pdf
120. Пеленська І., Баб'як К. Стрийщина: історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнітівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини: в 3 т. Нью-Йорк: Комітет Стрийщина, 1993. Т. 3. 635 с.
121. Проців О. Р. Історія мисливства та рибальства Долинського повіту кінця XIX – початку XX ст. Івано-Франківськ, 2016. 273 с.
122. Рибчак М. В., Озаришин О. М. Історія бібліотек Рожнятівщини: хронік дат і подій. Рожнятів, 2012. 65 с.

123. Світловський В., Герасименко М. Необхідність проведення туристично-краєзнавчої роботи у школі. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXI КАРИШИНСЬКІ ЧИТАННЯ)*. Полтава, 2014. С. 217–218. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9299/1/133.pdf>
124. Серета О. Володимир Гумецький: маловідомі сторінки життєпису та публіцистичної діяльності. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2015. Вип. 5. С. 611–618. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2015_5_51
125. Соловей М. Структура і зміст екскурсійно-туристичної роботи у сучасному навчальному закладі. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*. Чернівці, 2008. Вип. 393. С. 153–160.
126. Станко О. Під покровом Божої Матері: батьки поофірували спорудити капличку за здоров'я своєї донечки Оксани. *Новини Підгір'я*. Рожнятів, 21 лютого 2014. №17. С. 4
127. Станко О. Спасівчани – майстри-каменярі: у цьому населеному пункті осередок рідкісного ремесла. *Новини Підгір'я*. Рожнятів, 24 серпня 2017. № 35. С. 8.
128. Станко О. У 19 років на війну. Павло Мельничук зі Спаса брав участь у форсуванні річки Одер. *Новини Підгір'я*. Рожнятів, 8 травня 2015. № 18. С. 1.
129. Федоренко Р. Рожнятів. Сторінки історії. Брошнів, 2001. 32 с.
130. Федунків З. Рожнятівський замок: історія та архітектурно-планувальна характеристика у світлі відомих і нововиявлених джерел. *Археологія & Фортифікація України*. Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Кам'янець-Подільський: «Рута», 2015. С. 193–199.

131. Фреїшин Г., Рибчак М. Невільницькими дорогами. Спогади жителів Рожнятівщини, вивезених на примусові роботи до третього рейху 1941–1945 рр. Рожнятів, 2015. 86 с.
132. Фреїшин М. Рожнятівщина в іменах. Рожнятів, 2012. 154 с.
133. Фреїшин М., Шищак Г. Рожнятівщина в легендах та переказах. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. 128 с.
134. Хагені Р. «Забута земля – забута культура Східна Галіція: спогади про поїздку з 12 по 21 червня 2010 р.». 45 с.
135. Шкіл О. Ю. Освячено пам'ятний знак в Спасі. 2019. URL: <http://www.ura-pereginsk.if.ua/?p=3651>
136. Шкіл О. Ю. Про жителів Рожнятівщини страчених нацистами. 2018. URL: <http://www.ura-pereginsk.if.ua/?p=2998>
137. Шкіл О. Ю. То було на самого Спаса. 2018. URL: <http://www.ura-pereginsk.if.ua/?p=2731&fbclid=IwAR2-df-bNxoFq0JR0INDOpAy5asEmqPSPZEUu2GVuJASXcffC119OJgm9-A>
138. Юрчишин О. Під покровом Матері Божої: на обійсті спасівчанки Євгенії Гурин освячено капличку. *Новини Підгір'я*. Рожнятів, 22 січня 2016. №4. С. 2.
139. Юрчишин О. Є у селі Спас каплиця (споруджена ще в 1835 р.). *Новини Підгір'я*. Рожнятів, 18 серпня 2007. С. 2.
140. Яковлева О. Женское начало в украинских семейных обрядах. С. 31–38. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/195260/1/%D0%AF%D0%BA%D0%.pdf>

VI. Підручники і посібники

141. Бібік Н. М. Нова українська школа: порадник для вчителя. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
142. Маланюк Т. З. Краєзнавство і туризм: навч. посібник. Івано-Франківськ, 2010. 200 с.
143. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство: навч. посіб. К.: Знання, 2006. 575 с.

144. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник. К., 2010. 240 с.
145. Яковенко Г. Методика навчання історії. Навчально-методичний посібник. Харків: ХНАДУ. 2017. 324 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Пісні присвячені діяльності УПА у с. Спас

Додаток А 1

Пісня «Про бій між селами Спас і Луги»

Записав Семко Володимир

Ой, між Спасом і Лугами бій великий стався
 Більшовицький батальйон в засідку попався.
 Два курені партизанські: «Журавлі» і «Довбуш»,
 Воювали цілий день, воювали добу.
 Не здавались комуністи до пізньої ночі
 Вистріляли всі патрони, витріщили очі.
 Командир їх мусів в вечір білий флаг підняти,
 Віддав вісім кулеметів і п'ятсот гранатів.
 Розібрали комуністів до білого тіла,
 Утікали комуністи – аж земля двигтіла.
 А курінні командири дістали похвалу,
 І по всьому Підкарпаттю полинула слава.
 Заспівали партизани – пішла луна гаєм,
 І до нині Підкарпаття про цей бій співає.

*Джерело: Пісня про бій між селами Спас і Луги. 2016. URL:
[http://www.upa-
 pereginsk.if.ua/?p=1048&fbclid=IwAR1JEc2vqeRKtug4oRQdA-qMl7t-
 QDRvglUEQ7agqjPbUZRifq31Fmmvm7w](http://www.upa-pereginsk.if.ua/?p=1048&fbclid=IwAR1JEc2vqeRKtug4oRQdA-qMl7t-QDRvglUEQ7agqjPbUZRifq31Fmmvm7w)*

Пісня «Про бій у західній околиці села Ясеновець», де в нерівному бою загинуло шестеро підпільників

Під Ясеновцем, у четвер вранці,
 Де сумно вітер лісом колихав.
 Там квартирувало п'ять вірних
 повстанців
 Серед квітучих та пахучих трав
 До повстанців в ліс прийшли
 дівчата,
 Проти катів Червоної Москви.
 У них душа відважна і завзята,
 Разом безжурно вони заспівали.
 Там був Левко, активний кулемет,
 Листок, Чуприна, Чайка і Богдан.
 Усі співали, а Левко сумний був,
 Все поглядав на лісовий туман.
 Він відчував, що ворог уже знає,
 Що зрадник, все в районі розказав.
 Де він з стрільцями, в лісі
 квартирує,
 Катам червоним той терен подав.
 Уже на захід сонце заховалосьь
 Тризуби теж блищать на
 мазепинках,
 А кат червоний лісом проникає,

І заглядає стиха по кущах.
 Падуть стрільці, криваві ріки
 ллються,
 Лиш чорний крук над лісом
 пролетить
 Слава Україні, так гранати рвуться
 А кулемет московський клекотить.
 Під Ясеновцем, де цвіла калина,
 Де сумно були маки зацвіли
 Там п'ять повстанців, а шоста
 дівчина
 Своє життя за волю віддали
 Ворог відступив, лишилися два
 набої
 Прощай мій батьку, прощай і
 мати,
 Прощай і ти, Україно,
 Прощайте й друзі всі мої!
 Останній стріл летів зворами.
 Шуміли жалібно смереки.
 Що загинули два партизани
 Навіки у лісах отих.

*Джерело: Шкіл О. То було на самого Спаса... 2018. URL:
[http://www.upa-pereginsk.if.ua/?p=2731&fbclid=IwAR2-df-
 bNxoFq0JR0INDOpAy5asEmqPSPZEU2GVuJASXcffCl19OJgm9-A](http://www.upa-pereginsk.if.ua/?p=2731&fbclid=IwAR2-df-bNxoFq0JR0INDOpAy5asEmqPSPZEU2GVuJASXcffCl19OJgm9-A)*

**Пісня «Про подію 6 червня 1949 р.» невідомого автора, яка
відбулася у с. Спас**

<p>Там темна нічка гори вкрила, А місяць з зорів виглядав, Там у село поміж ялівці, В село хтось тихо поспішав. Там йшли п'ять друзів повстанців, Вони стали скорше поспішать. Та як зайшли в одну стодолу, То стали там квартирувать. Там був, мов орел, перший «Байда», З ним був ще «Тонько» й «Залізник». З ними були ще два герої – Це був «Рішучий» і «Павук». А над стодолов соловейко Цілую нічку щебетав, Він славним п'ятьом друзям повстанцям Сумную вістку щебетав. Ти «Байдо», ні про що не знаєш, Ти спиш собі спокійним сном, А два прокляті яничари Вже поспішають у район. Ти «Байдо» ні про що не знаєш, Що ворог окружає вас, І що сьогодні із друзями Ти розпрощаєш усіх нас. Сходило сонце із-за гори, Як кат стодолу обступав, Як славний «Байда» із друзями Катів чергами привітав. Скачть ви хлопці до стодоли, А там Єрьомін закричав:</p>	<p>«Вогонь, вогонь, стріляй в бандерів.» І кулемет застрекотав. Тут зав'язався бій завзятий, Від гуку стогне аж земля, І під гучним запальним стрілом Враз виникає полум'я. Горить стодола, не вгасає, Друзі почалися прощатъ, Кричали: «Слава Україні!» І чути вибухи гранат. Лиш тільки два друзі zostались – Це «Байда» й «Тонько» мов орли. Вони відважно відбивались З катами дикої Москви. В бою нерівнім впав ранений, Вмирає «Тонько» партизан, І тільки «Байда» мов той орел З катами відбивався сам. Кати почали відступати, А «Байда» через тин скакав. І під густим ворожим стрілом Він неживий під тином впав. Тепер ви зрадники прокляті Щости зробили поглядіть, Везіть з катами мертві тіла, Ще й катувати допоможіть. Бо ви продали п'ять повстанців Катам за тридцять срібняків, Вас не мине повстанча кара, Вас не мине повстанчий гні</p>
---	---

*Джерело: Шкіл О. Ю. Освячено пам'ятний знак в Спасі. 2019. URL:
<http://www.upa-pereginsk.if.ua/?p=3651>*

Пісня Петра Мартинишина (діяча УПА у с. Спас) «Остарбайтер»

Чи видиш дівчино як цвіте калина!
Як баульсь бідує, нещасна година!
Бідує, бідує, буде бідувати,
Як не стане свого, не буде снідати!
Як не стане свого, то й не буде їсти.
А остарбайтер каже: «Збирайся робити!
Збирайся та й ти старий діду!»...
Поможи ми Боже, баулісь заробити,
Як приїду з баулійцем будуся жинити,
Я прийшов з баулінця почався жинити,
За мене люди стали говорити ...
Прачку я заплатив, швачку...

Бодай вам так легко конати, як мені у бальдінцю гроші заробляти!

Джерело: Свідчення Медвідя Василя Михайловича. Народився 25.01.1934 р. в с. Спас Долинського повіту; закінчив 3 класи, пенсіонер; проживає у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дичкевич О. В. 15.01.2020 р. арк. 3.

Петро Мартинишин «Про призиви до Червоної армії»

У Спаській керунок відбувся на першої Матки
Всіх тих відібрали, що не мали гадки
Що не мали гадки, не брали з собою манатки
А Задвірна Федориха то людина хитра
Дала дві літри горілки, аби взяли Дмитра
А котрась дала курку, а Дмитро Біланчин барана на шнурку
А котрийсь не питав, що то свето, ходит міняє горівку за жито
А ми бідні люди не мали що дати, ми постановили іти у солдати
А люди думають, що ми тут в неволі, а нас учить Рабін у жидівській
школі

Джерело: Свідчення Бачкура Миколи Дмитровича. Народився 15.03.1934 р. в с. Спас Долинського повіту; закінчив 5 класів, вчився у м. Снятині (Снятинський сільськогосподарській технікум, технік-механік), пенсіонер; проживає у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області;. Записано Дичкевич О. В. 15.02.2020 р. арк. 3.

Додаток Б

Експонати з Кімнати народознавства Спаського ліцею с. Спас

Додаток Б 1

Куделя

Бойківський кожух

Саморобне шкіряне взуття

Жіночий стрій

Старі світлини з приватних колекцій спасівчан

Додаток В 1

Жіночий бойківський стрій на старих світлинах

**З приватної колекції Кімнати народознавства
(с. Спас Спаської територіальної громади Калуського району)**

Весільний обряд «Перевірка молодої чи добра газдиня». 1972 р.

З приватної колекції Горан (Самійло) Марії Василівни

Жіночий бойківський стрій. 1940-ві рр.

З приватної колекції Бачкура Миколи Дмитровича

«Червона школа» с. Спас. 1950-ті рр.

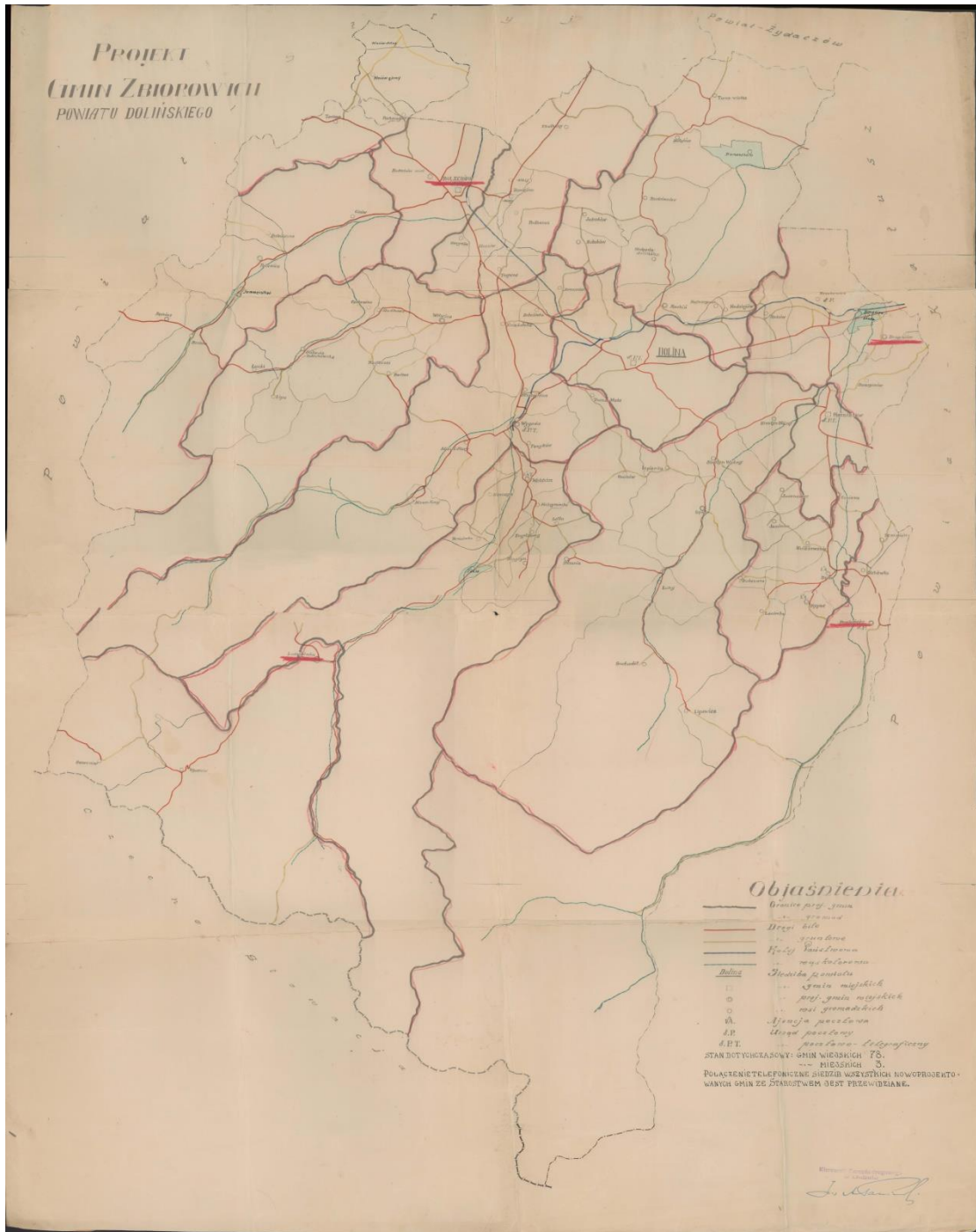
З приватної колекції Горан (Самійло) Марії Василівни

Спаські дівчата біля церкви «Святого Миколая». 1950-ті рр.

**З приватної колекції
Кравець (Максимів) Ірини Іванівни**

Карта доріг та колій Долинського повіту

Джерело: Ф. 2. Оп. 7. Спр. 903. Переписка з Долинським повітовим староством про ділення гмін Долинського повіту на громади; статистичні дані про кількісний склад населення і кількість державних будинків й нерухомого майна в гмінах (15 березня – 22 серпня 1934 р.), арк. 230.

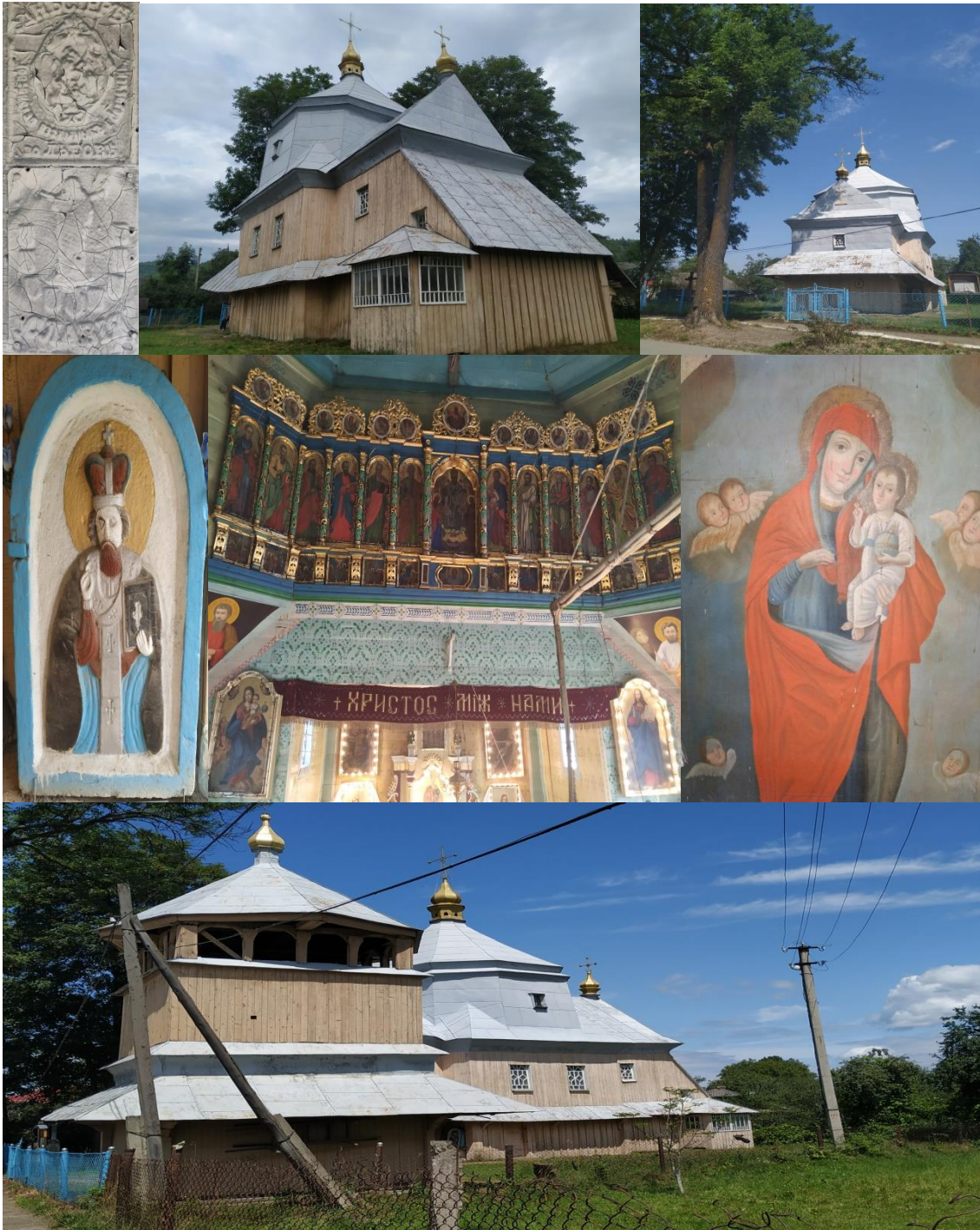
Ікона Пресвятої Богородиці
(знаходиться у каплиці Перенесення мощей св. Миколая)

З приватної колекції Дзудило (Дичкевич) О. В.

Додаток Е

Церква «Святого Миколая» у с. Спас. Сучасний вигляд

З приватної колекції Дзудзило (Дичкевич) О. В.

Свідчення жителів с. Спас

Додаток Є 1

**Свідчення Миколи Мартиніва про «добровільне» переселення
до Миколаївської обл.**

«... Нас повідомили що виселення. Я і брат не хотіли покидати домівку, думали десь заховасмося і перечекаємо лиху годину. Та в село були привезені солдати, які почали знімати з дахів драниці, вікна, двері. Людей примусово зганяли до сільської ради. Так був виселений Погорілець і Підсухи, і частина села Спас... Це проходило в середині червня 1951 р. Нашу хату знищили, ми з батьками переїхали у Миколаївську область. Розмістили нас по сім'ях в селах. Місцеве населення зустріло нас не погано. Допомогали нам як могли. Наші переселенці почали освоюватися, зводити свої житла, було роздано поле, реманент, худоба. Місцеві люди розуміли, що то політика така влади, ворожнечі не було ніякої, але запаси продуктів закінчувалися, нового врожаю ще не було. Моя родина не могла там довго проживати і ми вирішили повернутися додому. Документів у нас не було ніяких, транспорту теж. Але де пішки, де на фірах, а де на машині ми повернулися в кінці вересня 1951 р. В той час багато односельчан повернулося. Вдома довелося переховуватися від місцевої влади. Зібрали урожай, перезимували, а наступного року вже до нас ніхто не чіплявся. Протягом 1952 р. повернулися і решту односельчан, а в 1953-1954 рр. – погорілецькі та підсуські»

Джерело: Свідчення Мартиніва Івана (по-батькові не вказано). Народився 1926 р. (дата та місяць не вказані) в с. Спас Долинського повіту; освіта не вказана; проживав у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Горан Л. М. арк. 2.

Свідчення Василя Дикун про «добровільне» переселення спасівчан до Миколаївської обл.

«... серед ночі мене викликали в сільраду. А там був начальник НКВД, голова райвиконкому, секретар райкому – весь районний уряд. Вони зігнали народ та й провадять біля колгоспної контори мітинг за добровільне переселення в Миколаївську область. А після того почали розходитися групами по селі. Ламали вікна, двері, розвалювали печі, обдирали дахи. Секретар райкому Одарій сказав мені: «Даєш заяву в партію – лишаєшся на роботі і не виселяємо тебе». А я сказав, що вирішив бути безпартійним. Ліпше бути безпартійним, як поганим комуністом. А він каже своїм: «На мій приказ, ідіть ламайте його хату»... Я приходжу додому, а начальник міліції Лаптев і голова сільради Марків злапали двох людей, привели їх до моєї хати і вже ломлять її. Поломили вікна, розвалили піч. Жінка розчинила на хліб і почала місити, а він залізною палицею по діжі і то все перевернув... Секретар райкому сказав, що я агітую людей: «Переселення добровільне, а не обов'язкове». Тоді начальник НКВД відправив трьох солдатів і мене заарештували, привели до вузькоколійки і там притримали. А тим часом забрали все з хати, що було, та й сказали мені: «Йди, твоє вже все на поїзді». Посадили всіх у товарняки разом з худобою й кіньми. Багато людей лишили корови напропале, і жінка моя лишила корову вдома... Привезли нас у Миколаївську область, у Лисогорський район (тепер Первомайський)... тоді на мене прислали з війни посмертну картку, що я загинув у Вінницькій області, район Скалат, село Скитино... А в колгоспі було дуже мало людей, і більше ніхто не хотів у колгосп іти. То Дзудило (голова спаського колгоспу) сказав у районі: «Вивезіть частину людей, а решта будуть мене слухатися». Та й вивезли зі Спаса 70 родин, а з Підсух і Погорільця – всіх людей до одного... З Миколаївської області через 2-3 місяці почали тікати. Люди верталися додому, а на них тут робили облави, і кого злапали, далі везли в Миколаївську область. З Миколаївської області, де ми були, ніяким чудом не можна було взяти білет на поїзд. Не давали білетів, щоб не втікали. Але люди такої повтікали назад...»

Джерело: Свідчення Дикун Василя Федоровича. Народився 1911 р. (дата та місяць не вказано) в с. Спас Долинського повіту; освіта не вказана; проживав у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Зінчук М. А. 30.10.1994 р. арк. 1.

Свідчення Ярослави Дичкевич щодо колгоспного життя у с. Спас

«... Колгосп був з 1950 р. по 1959 р., 1959 р. по липень 1960 р. – підсобне господарство, а вже з липня 1960 р. по 1983 р. – радгосп, 1983 р. – знову колгосп. За колгоспу були трудовні. Тоді грошової форми оплати не було. Я пішла обліковцем у колгосп у 1962 р. то вже тоді платили грошима. Норми були страшенні. Наприклад, скосити 25 сотих людині за день, за то людина мала 1.56 руб., а 15 сотих полеглої трави – 1.73 руб., 40 сотих людині треба було згребти і копички зложити. На той час 0.02 карб. коштувала 0.5 л. горілки, 2 руб. коштувала ковбаса. Наш колгосп не був сам по собі, він належав тресту колгоспів Івано-Франківської області. Норми до 1970 р. не міняли, тоді ми почали їхати на Київ, тоді ж нам і поміняли, ми казали, що в нас гориста місцевість і що треба міняти норми. То нам знизили на 30 % норми. Уже троха було легше. Коли я робила у молодіжній ланці, то я за один місяць могла вже заробити 17 руб. І ввели ще додатково оплату за обробку лену. Ланки були рослинницького напрямку і були сезонними. Найбільше у нас було льону. У нас був бідний колгосп порівняно з іншими. Ми належали до низько рентабельних колгоспів, десь у 1968 р. ми стали трохи вищими. Тоді у нас навіть почали шити рукавиці, спецодяг, навіть шуби. Раз ми їдемо з директором колгоспу по в'язки сіна, тай якась жінка додому собі забрала одну в'язанку. Думаю, як ти зараз скажеш аби шофер став, я не знаю, що з тобою зроблю. Проїхали ми, а він каже: «Видиш...треба було стати...». А я кажу: «Добре що не стали». А директор далі каже: «...мені здається, що ще прийде така пора, що будуть людям давати, а вони не захочуть вже брати...»

Джерело: Свідчення Дичкевич Ярослави Павлівни. Народилася 13.11.1943 р. в с. Спас Рожнятівського району Станіславської області; закінчила 11 класів, пенсіонерка; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило (Дичкевич) О. В. 24.08.2019 р. арк. 1.

**Ірина Кравець (Максимів) про сімейний бункер
у період Другої світової війни**

«... тато зробили у нас у городі бункер, там була яблінка, що як лише щось чути, то ми туди ховалися, а там наша їда була, і все було, а зверху так було гладко, так якби нічо не було. То ми над вечір, все приходили домів, тато брали мене і Василя, та які ми були на той час. Тато вже нас відправили, бо ми вже дорогу знали і ми пішли гори Кедров туди, а там німець конем, узяв діда Устинія. А ми вже ідемо так уже боїмося. Але він до нас заговорив щось, німець, тай погладив нас по голові, тай ми пішли і заблудилися, ми не прийшли до свої колиби, а й пішли на другі у Ласках, бо наша була на перших Ласках. Там був наш сусід Брехун Іван, і почав на нас сваритися чого ми прийшли, а ми вже як прийшли додому, то тато пішов нас шукати, то вже і корову у Ласках присипало трохи, скалов. Страхи були великі»

**Ірина Кравець (Максимів) про голод на території с. Спас
у 1946–1947 рр.**

«... наша мама нам варила навіть таку лободу, бур'ян, тай тоді ті листочки обривали, мама так варили, тай на чім: на лижці сметани, ми так їли. Хліба не було. Муки хіба на якісь корж, бо свого щось такого не було. Наварили каструлю кулеші. Тай зупи, а зупа яка... Мама навіть варили кукурудзу. Люди їздили у дорогу щось міняти, тай мама коцик мали якісь, чи що, тай той коцик дали, аби замінити на зерно. А тогди ходили басараби (молдавани або буковинці. – О. Д.), у них тоже дуже голод був. То мама як вони приходили, то лишку, два, все давали. Мама все казали: «... аби ви діти не дай Боже, не відправили когось голодного з хати, кільки маєте, що маєте, то дайте, бо каже нині вони голодні, а завтра ми...»... Вони, басараби, носили коври всякі, аби на їду обмінити. Були і такі, що лишалися у нас... У нас одна жінка вмерла тако й від голоду... Мама казали, що у мене і діти, а вона сама і не могла якось собі ради дати. А єдна була верла дитину у криницю, а сама виїхала десь до Німеччини...»

Джерело: Свідчення Кравець (Максимів) Ірини Іванівни. Народилася 01.07.1937 р. в с. Спас Долинського повіту; закінчили 7 класів, пенсіонерка; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило (Дичкевич) О. В. 24.07.2019 р. арк. 7.

Ірина Стадник (Дичкевич) про діяльність «стрибків» у с. Спас

«... сидимо в хаті, а то вже кажуть мають бути «головорізи». Одної ночі, прийшли, виривають вікно, з автоматами, тай питають «скільки на гарнізоні?», а то військові прийшли, перебралась у «бандер» (українських повстанців. – *О. Д.*), понапивались. Тай, що мама кажуть, а то який ганок, на замочку, мама кажуть діточки беріться за мене, тай будемо тікати, аби ніхто не лишився, аби не вбили, я вернувся, я сонна була, тай лягла спати. Входить якісь, а там скриня була в хаті, а в скрині нічого не було, одні чоботи, що Михайло (Михайло Дичкевич, брат Ірини Дичкевич (Стадник) – *О. Д.*) привіз з Німеччини, а він на сніні спав, тай нічого не чув. А я кажу: «а мама де?», а він мені відповідає: «спи маленькая мама сейчас прийде». Нічого мені не казав. А мама вже збиралися, бо вони були у Антосивого Павла (герой війни – спасівчанин Павло Іванович Мельничук – *О. Д.*), та на досвітком наступають, думають чи жива я, чи мене вбили, нічого мені не було. У вечір, так стоїть ліжко, колиска, запіч, піч. Приходять два «бандери»: «Добрий вечір» – «Добрий вечір». А татові тоді дали роботу по заготівлі молока та м'яса. Ну і не питають, що хата згоріла, що діти малі, кажуть розрахуватися з роботи, а як ні то заберуть у ліс тай уб'ють. На це надійшов Василь (Василь Дичкевич, брат Ірини Дичкевич (Стадник) – *О. Д.*) тай каже, що тато не йде, як треба іду я. І вони тата лишили, і Василь пішов, а де він пішов, куда... Везли сіно, фіра прибуксувала, рубав тато аби підложити, тай два пальці відрубав. Викликав його воєнний трибунал, бо сказали що він спеціально це зробив...»

Джерело: Свідчення Стадник (Дичкевич) Ірини Іванівни. Народилася 14 жовтня 1939 р. в с. Спас Рожнятівського району Станіславської області; закінчила 7 класів, пенсіонерка; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило (Дичкевич) О. В. 16.08.2019 р. арк. 3.

Богдан Михайльонко про діяльність УПА та «стрибків» у с. Спас та про свого батька Івана Михайльонка («Микун»)

«Тата 30 липні арештували 1944 р. Тато мав чотири класи. Був головний бухгалтер кооперативи (1914 р. н) – Михайльонко Іван Миколайович. То був Польовий Микола (Тимків), Николайко (лісник, дістав 25 років, за то що дав 25 кг. вівса партизанам на бункер, умер у тюрмі), Янків, Медвідь Михайло, їх много було. Тата і Польового на розстріл. При свідчі у Болехові жінка читала вирок. Вони робили кару тут. Гренько мені розказував (20 років відсидів у Магадані). Були три розвідники. Один хор вчив. Один вилізе на сливку тай видає азбуку морзе. Наші люди нічого не знали. Була така школа диверсантів, їх вчили нашої мови, поведінки, ну така розвідка. 1944 р. тата забрали. 2 вересня розстріляли. Розстрілювали на цигольні. Там є такий музей у Болехові. У гаражі робили питки. Мушка Микола поїхав вчитися на Донбас, вчився чи то в технікум чи то школа, на електрика. А там його питають звідки ти, ну а він каже Станіславська область, с. Погорілець, ага каже той що питаю, та я знаю де то. А ви звідки знаєте? Та я там все пройшов! Та всьо диверсантські школи. Та вони на наших людях вчилися стріляти. Онди Івана Пушкаревого вітце прийшли стрілети, а вони були в партизанських одрядах, то було на Підсухах, вони застрілили тата тай матір»

Джерело: Свідчення Михайльонка Богдана Івановича. Народився 7 травня 1942 р. в с. Спас Рожнятівського району Станіславської області; закінчив 8 класів, пасічник; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило (Дичкевич) О. В. 24.08.2019 р. арк. 1.

Василь Медвідь про криївки повстанців у с. Спас

«... криївки були у Придзудзилові, Підсухах, Турово та інших урочищах. У Котилевім було може чотири. Я одну був знайшов. Ми ходили в гриби. З Постополиці пішли вниз, в Турово, я дивлюся смерічка збоку і така дірка, я зігнувся, то ніг видів, я як собою з бережка кинув, то і гриби забув. То були «бандери». У Підсухові зірвали самі себе у бункері своєму. Там зайшла була опергрупа москалів, їх оточили. То був 1949 р.: «Там у Підсухім, де густі ялиці, // Сумно ними вітер колисав, // Гад Козулин кричав: «Здайтесь, здайтесь! Прокляті бандери!» // Там і босий лежав, що ранений з друзями у боївці лічився»

Джерело: Свідчення Медвідя Василя Михайловича. Народився 25.01.1934 р. в с. Спас Долинського повіту; закінчив 3 класи, пенсіонер; проживав у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Дзудзило (Дичкевич) О. В. 15.01.2020 р. арк. 3.

**Ольга Василичин про вивезення у Німеччину та роботу
«остарбайтерів» із с. Спас**

«... найпершими в списки попадали ті, хто не корився новим порядкам, висловлював якесь незадоволення, або був запідозрений у зв'язках з хлопцями з лісу (так називали повстанців – *О. Д.*)... До нас додому приходили посланці і випитували про брата, та ми й самі про нього нічого не знали. Тішило те, що раз у німців такий інтерес до нього, то він живий. Одного дня повідомили з'явитися у постерунок нам усім... Мене і сестру Анну заарештували. Спочатку нас повезли до Долини, а потім у Стрийську тюрму. Наглядачами у тюрмі були поляки, які постійно нас лякали, розказуючи, які жахи нас чекають: будуть різати, вбивати, якщо не скажете, де ваш брат. Нам вдалося зв'язатися з Українським комітетом (мова йдеться про роботу крайового відділення Українського Центрального комітету (УЦК), яка захищала інтереси українців в умовах німецької окупації. – *О. Д.*). Прибули представники, але з нами ніхто не спілкувався, та після цього нас почали годувати. Через деякий час нас відправили у Німеччину... Їхали довго майже без зупинок, без їди і води. Приїхали дуже виснажені. Куди приїхали і що буде далше ніхто не знав. Вийшли з потяга на вокзал невеликого міста. Підійшли чужинці і через перекладачів питали чи вміють доїти корови. Стало зрозуміло, що будуть працювати у селі, будуть поратися біля корів, а значить не будемо голодні... Я потрапила до господаря і з часом зрозуміла, що знаходжуся в Австрії. Господарі були різні: в когось погані, а в когось хороші...»

Джерело: Свідчення Василичин Ольги Дмитрівни. Народилася 1927 р. (дата та місяць не вказані) в с. Спас Долинського повіту; освіта не вказана; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Горан Л. М. арк. 1.

Лист М. І. Василичина до своєї дружини Павліни з фронту

«Пишу вам листи Слава Ісусу Христу дорога жено доношу ти відомості о моїм здоров'ю і то велю я Богу дякую, що я вийду здоров, якого здоровля зичу абим живим прийшов із війни... діточками і своєю мамою... бо я від вас дуже далеко і від вас нічого не довідаюся пустив до тебе листів жено 15 пар та ти мені не відписуєш чи не маєш... чи не хочеш ци листи до мене не доходять... Тепер ми з Василем та із Николов... нас до артилерії і більше не знаю хто є... усіх дома і вас мамо дуже прошу уважайте на мій дріб і вас...по сто тисяч разів. Можеш Парасці сказати, що я Петра видів...»

Джерело: Федів В. «Дуже прошу вважати на той гріб...». Галичина. 6 вересня 1997. С. 7.

Ганна Кузьма про «добровільне» переселення з території Польщі в УРСР

«...Спочатку польська влада пропонувала переселитися на Україну добровільно. Але ніхто не хотів залишати все нажите майно і покидати домівки. І тому через те, що тато – Сливканич Михайло – був народжений в Америці, нас спочатку не турбували. Але в червні 1946 р. в село заїхало військо на машинах, ми в той час були на полі, обробляли картоплю, капусту. Солдати зайшли на поле і почали всіх зганяти додому. Ми прийшли додому, а вдома були вже польські солдати – ловили кури, забирали все, що могли. Нам дали десять хвилин для того, щоб зібрати речі. Брало, що було необхідним: дітям їсти, в дорогу одяг; взяли коня з возом, корову прив'язали до воза. Повезли нас на станцію «Загір'я». Там погрузили у загоны і повезли. Приїхали до с. Креховичі, а там коні з возами стояли і чикали на нас. Хто не мав свого воза, грузили і везли по селах... Ще на станції «Загір'я» була спеціальна комісія із російських та польських представників, яка розподіляла куди везти. Декілька родин із нашого села було відправлено на Тернопільщину, а нас – до Івано-Франківської області... 26 червня 1946 р. нас привезли до с. Спас... »

Джерело: Свідчення Кузьми Ганни Михайлівни. Народилася 24.11.1940 р. в с. Габківці Ліського повіту Краківської губернії; закінчила 7 класів; проживала у с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Самійло (Вакун) З. В. арк. 1.

План-конспект заняття (гурток «Історичне краєзнавство»)

Тема: Джерела з історії рідного краю

Мета:

навчальна:

- охарактеризувати квест;
- повідомити правила квесту;
- підбити підсумки квесту.

розвивальна:

- розвивати вміння працювати з архівними матеріалами (на основі аналізу документу та складання з виділених букв підказки для подальших дій);
- розвивати вміння логічно мислити та розв'язувати різного виду завдання (загадки, загадка в загадці);
- розвивати вміння працювати з картами на місцевості;
- розвивати вміння аналізувати старі фото та музейні експонати;
- розвивати вміння працювати в групі та прислухатися один до одного (через об'єднання у команди – зелених та жовтих);
- розвивати вміння працювати з літературою та знаходити необхідну інформацію у бібліотеці (через екскурсію у бібліотеці та роботою із літературою із стелажа «Відкрий для себе рідний край»);
- розвивати вміння працювати з інформаційними ресурсами (через зчитування QR-коду);
- розвивати творче мислення (на основі зйомок учнями відеоролику).

виховна:

- виховувати повагу до думки інших (на основі роботи в групах);
- виховувати ціннісне ставлення до часу та до якості виконання роботи (через виконання різного виду завдань);
- виховувати інтерес та позитивне ставлення до навчального процесу (через квест);
- виховувати любов до рідної землі;
- виховувати шанобливе ставлення до книжок, музейних експонатів, архівних матеріалів як до джерел знань;
- виховувати стрімке прагнення іти до своєї мети, незважаючи на перешкоди;
- виховувати стійкість духу до поразок, адже кожна поразка це можливість почати знову, але вже більш мудро;
- виховувати наполегливість, сміливість та дружні взаємовідносини.

Тип заняття: заняття узагальнення та систематизації.

Вид заняття: краєзнавчий квест.

Обладнання: QR-коди, стікери кольорів команди, загадки (одна відкрита, а інша – загадка в загадці), старі фотосвітлини, архівні матеріали та призи.

План

1. Вступ. Правила квесту та об'єднання у команди.
2. Проходження квесту.
3. Підбиття підсумків.

Хід заняття

Час	Етапи	Навчально-виховна діяльність керівника гуртка	Навчально-виховна діяльність учнів	Примітки
5 хв.	I. Організаційний	Привітання. Перевірка присутніх та об'єднання в команди. Правила квесту: 1. Бути уважними до деталей! 2. Не штовхатися, прислухатися один до одного! 3. Виконувати завдання відповідно до кольору своєї команди! 4. Виграє та команда, яка виконує останнє завдання!	Об'єднуємося у команди шляхом жеребкування. Формуються дві команди жовтих та зелених.	
10 хв.	II. Етап мотивації	Окрім основного подарунку для переможців квесту, є ще одна чарівна коробка (у коробці предмети для створення «Капсули часу»), але відкриємо ми її після проходження квесту всіма учасниками. Та спочатку коротка екскурсія бібліотекою.		
40 хв.	III. Проходження квесту		Для двох команд створені різні маршрути, на шляху яких будуть траплятися різного роду завдання, всі вони пов'язані із джерелами з історії вивчення рідного краю (бібліографія, речові джерела, писемні матеріали (архівні)). Перше завдання для двох команд у бібліотеці. Воно розпочинається із зчитування QR-коду в основі якого є зображення, куди рухатися далі. Дійшовши туди, учні отримують підказку для подальших дій: «Відкрий для себе рідний край. Л. Л. Михайлів» та «Відкрий для себе рідний край. Легенда про с. Спас» (передбачає роботу з літературою з історії рідного краю). Знайшовши тут нову інформацію, команди рухаються до стелажів з «Енциклопедіями» (термін «Краєзнавство») та «Словником іншомовних слів»	

			<p>(термін «Бібліографія»), де отримують підказки для подальших дій.</p> <p>Одна команда (зелених) прямує за картою, а інша (жовтих) відгадує загадку:</p> <p>«Тут багато експонатів, Буде друзям що сказати: Мамонти і динозаври; Древні люди, їх наряди; Хто що їв, робив, як жив, Як творив, шукав ідей... Вам цікаво. Йдіть в ...» (Музей). [Щоб відгадати загадку потрібно стікер піднести до світла, щоб побачити за білою наліпкою текст!]</p> <p>Для входу до нових кімнат учасникам доводиться читати QR-код з наступними підказками, які вказують шлях: жовті – знаходять стару світліну та шукають експонат, який виділений на фото, у музеї, знайшовши його приступають до виконання наступного завдання – робота з архівними матеріалами: з виділених букв скласти слово, яке дасть їм зрозуміти куди рухатися далі; зелені – загадка про музей та робота з старими світлинами [тотожне завдання до жовтих], після чого стікер із загадкою: «Дві сестри, одна на одну дивляться, а зійтися не можуть» (Стеля та підлога) [учні мають звернути увагу на стрілки, кольору їхньої команди та рухатися за ними].</p> <p>Жовті прямують до наступної кімнати, де отримують карту, яка приводить їх до наступного завдання – загадка про стелю та підлогу. Зелені працюють з архівними матеріалами.</p> <p>Розв’язання останніх головоломок приведе двох команд до виконання творчого завдання: «Якою ти бачиш свою громаду через п’ять років? Твої пропозиції. (запишіть швидко та якісно відео, участь мають брати всі учасники команди, після чого скиньте у групу «Гурток» та отримайте винагороду)».</p> <p>[Отже, QR-коди знаходилися біля входу до двох кімнат та на початку квесту. Квест передбачав такі завдання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) робота із літературою; 2) робота з архівними матеріалами; 3) робота з музейними
--	--	--	--

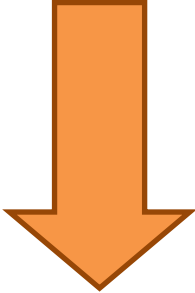

			експонатами; 4) завдання на логіку (загадки); 5) читка карт на місцевості.]	
5 хв.	IV. Висновки	Таким чином, 1. Оголошення переможців, вручення призів. 2. Відкриття чарівної скриньки.	Тож які джерела з історії вивчення рідного краю ви знаєте?	

Джерело для перегляду відеоролику квесту:
<https://www.youtube.com/watch?v=C3PrpuqoB4Y>

Додатки для квесту:

Додатки	Команда жовтих	Команда зелених
QR-коди	ЦНАП	
	Тумбочка 	Стіл
	Бібліотека	
	Картина на стелажі 	Картина на стіні
	Музей	
	Біля дошки для проектора 	За дверима
Фотосвітлини		

		
Стрілки		

Правила гуртка «Історичне краєзнавство» під керівництвом Дзудзило О.

Гурток "Історичне краєзнавство"

Правила гуртка

Будь собою! Проявляй ініціативу!

Відвідай заняття!

Поважай своїх друзів та вчителя!

Люби рідний край!

Уважно слухай!
Відклади телефон!

Бережи природу!

